ΓΩΓΩ ΒΑΡΖΕΛΙΩΤΗ - ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΝΟΝΤΑΣ ΜΙΑ ΘΕΑΤΡΙΚΗ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: Η ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ «ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ» ΣΤΙΣ 29 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1723 ΣΤΗ ΝΑΞΟ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΤΗΣ

Η παρούσα μελέτη εκπονήθηκε κατά τις προεργασίες μιας κριτικής έκδοσης θρησκευτικού θεατρικού έργου, της «Τραγέδιας του Αγίου Δημητρίου», άγνωστου ποιητή, το οποίο παραστάθηκε, σύμφωνα με τις σημειώσεις του ίδιου του κώδικα, στις 29 Δεκεμβρίου 1723 στη Νάξο· το έργο της έκδοσης είχαν αναλάβει αρχικά ο αείμνηστος Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης και ο Βάλτερ Πούχνερ και βρίσκεται στα τελευταία στάδια της αποπεράτωσής του[1]. Στις ίδιες σημειώσεις του τελευταίου φύλλου σώζονται και όλα τα ονόματα των ερασιτεχνών ηθοποιών. Αυτή η σπάνια σύμπτωση επιτρέπει να ταυτίσουμε τους συντελεστές της παράστασης, περίπτωση μοναδική για την ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου πριν το 1821. Η ταύτιση αυτή αποδείχτηκε όμως έργο επίπονο και χρονοβόρο, αλλά τα αποτελέσματα της σχετικής έρευνας υπήρξαν άκρως διαφωτιστικά για τη φύση και λειτουργία των θρησκευτικών παραστάσεων στο Αιγαίο την εποχή της Αντιμεταρρύθμισης, οι οποίες συνδέονται κατά το πλείστον με το τάγμα των Ιησουιτών και το εκπαιδευτικό τους σύστημα[2]. Τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής θα ενταχθούν σε συντομευμένη μορφή στην ίδια την έκδοση, στο σχετικό κεφάλαιο της Εισαγωγής, ενώ εδώ θα δοθεί ευρύτερος χώρος για την αρχειακή τεκμηρίωση της ταύτισης των ηθοποιών και για την επισήμανση της σημασίας των συμπερασμάτων από θεατρολογική και ιστορική-πολιτισμική άποψη. Το πρώτο και τρίτο μέρος συγγράφηκε από το δεύτερο μελετητή, το δεύτερο και το παράρτημα με τα έγγραφα ανήκουν στην πρώτη, που πραγματοποίησε την αρχειακή αυτή έρευνα στα πλαίσια σεμιναρίου του κύκλου μεταπτυχιακών σπουδών στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Α΄

Το χειρόγραφο, στο οποίο παραδίδεται το κείμενο της «Τραγέδιας του Αγίου Δημητρίου», είναι της μονής Ιησουιτών Άνω Σύρου (Αρχείο S. J. Σύρου), Αρ. Αρχ. ΑΤΙΣ 117γ (Κ

1. Για το έργο, το περιεχόμενό του και τη σημασία του βλ. Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Θρησκευτικό θέατρο στο Αιγαίο του 17ου και 18ου αιώνα», στον τόμο: *Το θέατρο στην Ελλάδα. Μορφολογικές επισημάνσεις*, Αθήνα 1992, σσ. 145-168, ιδίως σσ. 161-164, και για την εξάρτηση των κωμικών «Διλουδίων» από την κρητική κωμωδία «Κατζούρμπος» βλ. του ίδιου, «Η κληρονομιά του Κρητικού θεάτρου στη Νάξο (17ος/πρώτο μισό του 18ου αιώνα)», στον τόμο: *Ανιχνεύοντας τη θεατρική παράδοση*, Αθήνα 1995, σσ. 248-255.

2. Εκτός από την αναφερόμενη βιβλιογραφία βλ. και Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Το Ιησουϊτικό θέατρο στο Αιγαίο του 17ου αιώνα», στον τόμο: *Ελληνική Θεατρολογία*, Αθήνα 1988, σσ. 299-327, και του ίδιου, «Griechisches Schul- und Ordenstheater der Gegenreformation und der Orthodoxie in der Ägäis (1580-1730). Ein Forschungsbericht», *Orientalia Christiana Periodica* 59 (1993), σσ. 511-521. Βλ. και τη μονογραφία με όλο το σχετικό υλικό και δείγματα των κειμένων από τον ίδιο, *Griechisches Schuldrama und religiöses Barocktheater im Ägäischen Raum zur Zeit der Türkenherrschaft (1580-1750)*, Wien, Österr. Akademie der Wissenschaften 1999.

2009), αποτελείται από ένα τετράδιο με 35 φύλλα, έχει δίφυλλο δέσιμο με σπάγγο, είναι διαστάσεων 22 x 17 εκ., γραμμένο με μαύρο μελάνι σε χαρτί κρεμ με ευανάγνωστη γραφή και βρίσκεται γενικά σε καλή κατάσταση με εξαίρεση το πρώτο φύλλο, που παρουσιάζει φθορές. Το έργο πρέπει να έχει συγγραφεί στη Νάξο πριν από τις 29.12.1723, ημερομηνία της παράστασης, το χειρόγραφο να έχει αντιγραφεί λίγο μετά την ημερομηνία αυτή, που αναφέρεται στο τελευταίο φύλλο με τη διανομή των προσώπων, όχι πάντως πολύ αργότερα, γιατί σημειώνονται τα ονόματα ηθοποιών και των πιο μικρών και παιδικών ρόλων, που αργότερα ασφαλώς θα είχαν ξεχαστεί. Η καταγραφή έγινε για λόγους αρχειοθέτησης: συνήθως τα ιησουιτικά κολέγια διατηρούν χρονικά των θεατρικών και άλλων δραστηριοτήτων τους, και τα δραματικά έργα που συγγράφονται αντιγράφονται και μεταδίδονται σε μορφή χειρογράφων.

Η σειρά των διάφορων τμημάτων της τραγωδίας είναι η ακόλουθη: μετά μια λευκή σελίδα (φύλλο) ακολουθεί ο τίτλος («Τραγέδια του Αγίου Δημητρίου») μαζί με τον πρόλογο της Α΄ πράξης· από το φύλλο αυτό (φυλ.2^{r}) ξεκινάει σελιδαρίθμηση ώς το τέλος με τον αριθμό 1 (ακολουθήσαμε αυτή την αρχική αρίθμηση των φύλλων, η οποία εμφανίζεται σε όλα τα recto). Έπειτα παρουσιάζεται το κύριο κείμενο των πέντε πράξεων και ο επίλογος (φυλ.1^{v}-24^{r}). Ακολουθεί ως προσθήκη η σκηνή Γ΄ή (φύλ. 24^{r}-25^{r}), επίσης ως προσθήκη οι πρόλογοι των πράξεων Β΄-Ε΄ (φυλ. 25^{r}-26^{v}). Μετά απ' αυτό επιτάσσονται τέσσερα ιντερμέδια με το γενικό τίτλο «Διλούδια» (φύλ. 26^{v}-34^{r}), καθώς και ο «Επίλογος υστερινός» (φύλ. 34^{r-v}). Ακολουθεί ως τελευταία σελίδα η διανομή και η χρονολογική ένδειξη της παράστασης «Ναξία 1723 Δεκ. 29 S.N.» (φύλ. 35^{r}). Το φύλ. 35^{v} είναι λευκό.

Κάθε σελίδα αποτελείται συνήθως από 32-34 σειρές, οι σκηνικές οδηγίες γράφονται δεξιά, πλάι στο στίχο, στον οποίο αναφέρονται (προτάσσονται τρεις ή τέσσερεις τελείες που ενώνουν το στίχο με τη σκηνική οδηγία), και είναι περικυκλωμένες με μια γραμμή. Η κατάταξη των διάφορων τμημάτων του χειρογράφου δίνει την εντύπωση, ότι τα τέσσερα κωμικά ιντερμέδια έχουν παιχθεί ανάμεσα στις πράξεις για διασκέδαση και ανακούφιση της τραγικής έντασης των θεατών (αναφέρονται ως «τέσσερα ξαραθύμια, δια ν' αφικράσθε μ' όρεξιν και με αποθυμία» Α΄ 6-7). Αν η πρόσθετη σκηνή Γ΄ή αποτέλεσε μέρος της παράστασης, είναι αμφίβολο, γιατί στη διανομή λείπουν τα ονόματα και οι ρόλοι του Μάσιμου και του Σύλβιου. Αυτό δεν ισχύει για τους πρόσθετους προλόγους των πράξεων, όπου αναφέρονται συγκεκριμένα ονόματα ηθοποιών, καθώς και για τον «Επίλογο υστερινό» (λείπει όμως η αναφορά του κανονικού επιλόγου).

Όλο το ευανάγνωστο κείμενο είναι γραμμένο με το χέρι του ίδιου αντιγραφέα. Οι ενδείξεις των ομιλούντων προσώπων πριν από το στίχο αριστερά χρησιμοποιούν συντομογραφίες, στην περίπτωση διακεκομμένου στίχου αυτές περικυκλώνονται με γραμμή. Σπάνια σβήνονται λέξεις ή υπάρχουν μεταγενέστερες προσθήκες, πάντα από το ίδιο χέρι. Για τη δραματουργική ανάλυση της «Τραγέδιας του Αγίου Δημητρίου» και τη σημασία του για τη νεοελληνική δραματολογία παραπέμπουμε σε προηγούμενη εργασία[3]· εδώ θα αναφερθεί σύντομα η υπόθεση, για να γίνει φανερή η σημασία και η έκταση του κάθε ρόλου.

Υπόθεση της τραγωδίας είναι το μαρτύριο του Αγίου Δημητρίου, αξιωματούχου της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, που καταδικάζεται από τον αυτοκράτορα Μαξιμιανό σε θά-

3. Βλ. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Θρησκευτικό θέατρο», ό.π., σσ. 161-164.

νατο, γιατί δεν αποκηρύσσει τη χριστιανική πίστη. Στην αρχή καθεμιάς από τις πέντε πράξεις προστίθεται διδακτικός πρόλογος που συνοψίζει τα συμβάντα της πράξης που θα ακολουθήσει. Στο τέλος υπάρχει ένας επίλογος και ένας επίλογος «υστερινός». Τα κωμικά «Διλούδια» αποτελούνται από τέσσερεις πράξεις και παίζονται προφανώς ως ιντερμέδια ανάμεσα στις πράξεις της τραγωδίας. Ενώ η υπόθεση της τραγωδίας έχει πολλά δρώντα πρόσωπα, το κωμικό μέρος περιορίζεται σε τρία.

Η Α΄ πράξη ξεκινάει, μετά το συμβατικό πρόλογο (στ. 1-20), με μιαν επίσημη σκηνή (α΄ στ.21-69) στην αυλή του Μαξιμιανού με «κορτεγιάνους και βάρδιες», που εμφανίζει τον Άγιο Δημήτριο τιμώμενο από τον αυτοκράτορα: τον κάνει ύπατο της Ελλάδας και της Θεσσαλίας, εγχειρίζοντάς του ένα σπαθί «διά σημάδι της αγάπης» (στ. 47/48). Παρών είναι και ο αγαπημένος ανιψιός του αυτοκράτορα Γαληνός (ή Γαλιανός), που θαυμάζει τις αρετές του νεαρού Δημητρίου· οι δυο τους είναι επιστήθιοι φίλοι. Ο Άγιος Δημήτριος ενδομύχως τους λυπάται, γιατί δεν είναι φωτισμένοι. Σε εμπιστευτική συνομιλία (σκηνή Α΄β΄ στ. 70-116) ανάμεσα στους δύο φίλους ο Άγιος Δημήτριος εκμυστηρεύεται στον ανιψιό του αυτοκράτορα, πως στη Ρώμη που ήταν έγινε Χριστιανός και θέλει να μείνει Χριστιανός ώς το τέλος της ζωής του. Τα λόγια αυτά ακούει ο δόλιος αυλικός Βάρρος, που εμφανίζεται στη σκηνή Α΄γ΄ (στ. 117-126), δήθεν για να προσκυνήσει το Γαληνό. Αποκαλεί το Δημήτριο «εχθρό της πίστης μας». Ο Γαληνός τον διώχνει. Οι φίλοι συνεχίζουν τη συνομιλία τους περί Χριστιανισμού (Α΄δ΄ στ. 127-174), στον οποίο ο Άγιος Δημήτριος θα μυήσει το Γαληνό. Ωστόσο δεν θα ήθελε να αποκαλυφθεί ακόμα ο κρυπτοχριστιανισμός του, γιατί θα κινδύνευαν άλλοι Χριστιανοί. Ο Δημήτριος δεν προλαβαίνει να ολοκληρώσει την κατήχησή του, όταν εμφανίζεται στη σκηνή Α΄ε΄ (στ. 175-184) ο Καρινός, που φέρνει μήνυμα ότι ο αυτοκράτορας καλεί το Γαληνό. Στη σκηνή Α΄στ΄ (στ. 185-198) ο Δημήτριος υποψιάζεται τα συμβάντα, αλλά ο Γαληνός τον καθησυχάζει και φεύγει. Μόνος του ο Δημήτριος συλλογίζεται, μήπως ήταν σφάλμα να φανερώσει στο Γαληνό την πραγματική του πίστη, έχει εμπιστοσύνη όμως στην εχεμύθεια του φίλου. Δεν προλαβαίνει να ολοκληρώσει τις σκέψεις αυτές, όταν εμφανίζονται δύο στρατιώτες, οι Λύσανδρος (ή Αλίσανδρος) και Αλφάρος (σκηνή Α΄ζ΄ στ. 199-228), που συλλαμβάνουν το Δημήτριο και απαιτούν να παραδώσει το σπαθί του στον αυτοκράτορα. Ύστερ' από σύντομη αντίσταση τούς το παραδίδει «διά σημάδι της δούλεψής» του.

Και η Β΄ πράξη ξεκινάει με αφηγηματικό πρόλογο (στ. 1-18) και έχει ως α΄ σκηνή μια συνάντηση του επισκόπου Κάλλιστου με τον κρυπτοχριστιανό Αγαπητό (19-100), τον οποίο ενισχύει στην πίστη του. Αποφασίζουν να ενδυναμώσουν το Δημήτριο, που έχει ήδη ριχτεί στις φυλακές: ο Αγαπητός ως αυλικός μπορεί να κανονίσει μια τέτοια συνάντηση. Ο Κάλλιστος του παραδίδει και έναν Εσταυρωμένο, για να τον δώσει στο Δημήτριο για πνευματική ενίσχυση. Η σκηνή β΄ (στ. 101-146) δείχνει το Μαξιμιανό και τους αυλικούς: ο αυτοκράτορας είναι συγχυσμένος, γιατί ο ευνοούμενός του τόλμησε να προσπαθήσει να προσηλυτίσει τον ανιψιό του. Ο Βάρρος και οι άλλοι συμβουλάτορες, Κελιανός, Καρινός και Σοστένες, τον βεβαιώνουν για του πράγματος το αληθές, και ο Μαξιμιανός αποφασίζει το θάνατο του Δημητρίου. Η σκηνή γ΄ παρουσιάζει μια σύντομη συνομιλία του αυτοκράτορα με τον Κελιανό (στ. 147-170), ο οποίος τον προτρέπει να δοκιμάσει πρώτα το Δημήτριο, μήπως αλλάξει γνώμη και, στην περίπτωση αυτή, να του δώσει χάρη. Στην επόμενη σκηνή (δ΄ στ. 172-260) φέρνουν τον Άγιο σιδηροδέσμιο μπροστά στον αυτοκράτορα, που συμπεριφέρεται στην αρχή συμφιλιωτικά (του βγάζουν τα σίδερα), και μόνον όταν εκείνος μένει σταθερός στην πίστη του και αντιστέκεται στην επιθυμία

του άρχοντα: «άφησ' τα νεωτερικά κι όλα τα παραμύθια» (στ. 193), ο αυτοκράτορας θυμώνει εκ νέου, και μετά από μια στιχομυθική αντιπαράθεση, όπου ο Μαξιμιανός τον αποκαλεί προδότη, γιατί θέλησε να προσηλυτίσει και τον ανιψιό του, δίνει διαταγή να τον θανατώσουν. Στην επόμενη σκηνή (ε΄ στ. 262-280), με τους συμβουλάτορες και τον αυτοκράτορα, μια πρόταση του Κελιανού θα αναστείλει εκ νέου την εκτέλεση: επειδή με το θάνατο του Δημητρίου θα πληγωθεί βαθιά ο Γαληνός και υπάρχει φόβος ακόμα και να αυτοκτονήσει, κρίνεται πως θα ήταν προτιμότερο να αναβληθεί προσωρινά η εκτέλεση της θανατικής ποινής. Δίνει εντολή τότε ο αυτοκράτορας να ματαιωθεί η εκτέλεση. Στη σκηνή στ΄ (στ. 281-322) συνεχίζεται το συμβούλιο, και ο Κελιανός κάνει δύο προτάσεις, που γίνονται δεκτές: 1) να εξεταστεί, πόσο βαθιά έχει ριζώσει στο Δημήτριο η χριστιανική πίστη και ο φίλος του Αγαπητός να προσπαθήσει να τον ξαναφέρει στους κόλπους της ειδωλολατρίας, και 2) να εξεταστεί, πριν αποφασιστεί οτιδήποτε, πόσο βαθιά είναι η φιλία του Γαληνού για το Δημήτριο· για την εξακρίβωση αυτής της υπόθεσης να φέρει ο Καρινός την ψεύτικη είδηση για δήθεν θάνατο του Δημητρίου, ώστε να μπορέσει να δει τις αντιδράσεις του.

Και οι δύο ίντριγκες θα αποτύχουν στην Γ΄ πράξη, που αρχίζει πάλι με πρόλογο (στ. 1-22) και συνεχίζεται με την α΄ σκηνή (στ. 23-43), η οποία δείχνει τον Αγαπητό να εκτελεί την αποστολή του: αλλά δεν προσπαθεί να αποτρέψει το Δημήτριο από το χριστιανισμό, αντίθετα τον ενδυναμώνει να μείνει σταθερός στην πίστη του. Ο Δημήτριος τον παρακαλεί να του στείλει για πνευματική παρηγοριά τον επίσκοπο Κάλλιστο, ο οποίος εμφανίζεται από μόνος του (σκηνή β΄, στ. 44-122) και προσφέρει στο Δημήτριο πνευματική συμπαράσταση. Από κοινού αποφασίζουν να υποστεί ο Δημήτριος το μαρτύριο. Στην επόμενη σκηνή (γ΄ στ. 123-169) ο Αγαπητός πληροφορεί τους Βάρρο και Καρινό ότι ο Δημήτριος είναι αποφασισμένος να πεθάνει παρά να προδώσει την πίστη του και φανερώνει, άθελά του, και τα δικά του φρονήματα. Τότε συσκέπτονται οι δύο αυλικοί (σκηνή δ΄ στ. 170-189) και αποφασίζουν, ο Βάρρος να πληροφορήσει τον αυτοκράτορα για τον κρυπτοχριστιανισμό του Αγαπητού, ενώ ο Καρινός μένει να συναντήσει το Γαληνό για να εκτελέσει την αποστολή του (σκηνή ε΄ στ. 190-197 Καρινός μοναχός). Όμως αυτή παίρνει απρόσμενη τροπή (σκηνή στ΄ στ.198-295) : στην αρχή ο Γαληνός δεν πείθεται για το θάνατο του φίλου του και, όταν αρχίζει και το πιστεύει, ξεσπώντας σε θρήνους, ρίχνει το φταίξιμο στο δόλιο αυλικό και απειλεί να τον σκοτώσει για να πάρει εκδίκηση, ενώ αυτός έντρομος αρχίζει και παρακαλά για τη ζωή του, αναγκάζεται να ομολογήσει το τέχνασμα και, επειδή ο έξαλλος Γαληνός δεν τον πιστεύει, να φέρει τελικά τον ίδιο το Δημήτριο από τη φυλακή. Έτσι ακολουθεί νέα εκτενής συνάντηση των δύο φίλων (σκηνή ζ΄ στ.296-378), όπου εκτυλίσσεται ο συγκινητικός αποχωρισμός. Η παρεξήγηση, όπου ο Δημήτριος πιστεύει ότι ο Γαληνός μίλησε στον αυτοκράτορα για την κρυφή του πίστη, ξεδιαλύνεται γρήγορα, ο Δημήτριος όμως βάζει το μαρτύριο πάνω από τη φιλία και αποχωρεί, αφήνοντας μόνο του στη σκηνή το Γαληνό, ο οποίος αποφασίζει να παρακαλέσει το θείο του να δώσει χάρη στο Δημήτριο. Η σκηνή η΄ (στ. 379-446), που είναι πρόσθετη, δείχνει δύο κρυπτοχριστιανούς άρχοντες της αυλής, το Μάσιμο και το Σίλβιο, σε συνομιλία τους, όπου αποκαλύπτουν ότι και ο Αγαπητός είναι έτοιμος να υποστεί τα μαρτύρια.

Η Δ΄ πράξη, μετά από σύντομο πρόλογο (στ. 1-16), παρουσιάζει τον καταδότη Βάρρο μπροστά στον αυτοκράτορα (σκηνή α΄ στ. 17-80) : τον συμβουλεύει να σκοτώσει το Δημήτριο για παραδειγματισμό. Το φρόνημα του Αγαπητού έχει αποκαλυφθεί και η εντολή για τη θανατική ποινή τού έχει ήδη δοθεί. Παρουσιάζεται ένας στρατιώτης, ο Αλφάρος,

και αναφέρει για την εκτέλεση του Αγαπητού στη φυλακή, οπότε «ανοίγει η σένα» και δείχνεται το σώμα του μάρτυρα. Στη β΄ σκηνή (στ. 81-88) ο Μαξιμιανός ομολογεί στον Κελιανό πως του είναι δύσκολο να σκοτώσει το Δημήτριο λόγω της στενής φιλίας με το Γαληνό. Αυτός διακόπτει τη συνομιλία (σκηνή γ΄ στ. 89-146), μετά από αβρότητες και δυσφορίες κι από τα δύο μέρη ο αυτοκράτορας δεν ακούει τα παρακάλια του ανιψιού και παραμένει σκληρός: αν δεν αλλάξει φρόνημα ο Δημήτριος, θα πεθάνει. Η επόμενη σκηνή (δ΄ 147-198) δείχνει το Γαληνό σε έναν επώδυνο μονόλογο απελπισίας, που κλιμακώνεται ώσπου να λιποθυμήσει, ενώ τρέχουν οι «πάγοι» και ο Λύσανδρος να τον βοηθήσουν. Για να τον κάνουν να συνέλθει, του φέρνουν το Δημήτριο από τη φυλακή. Έτσι ακολουθεί η τρίτη και στερνή συνάντηση των δύο φίλων (σκηνή ε΄ στ. 199-260). Η αντιπαράθεση φιλίας και πίστης γίνεται ακόμα πιο έντονη: ο Δημήτριος απορρίπτει την πρόταση του Γαληνού να προσποιηθεί πως αποκηρύσσει το χριστιανισμό μένοντας κρυφά πιστός στο φρόνημά του, υποστηρίζει ότι κάθε Χριστιανός πρέπει να διακηρύσσει την πίστη του. Ο Γαληνός δεν θα σταθεί εμπόδιο στο μαρτύριό του. Με το παράπονο, ότι μ' αυτό τον τρόπο σκοτώνει και εκείνον, ο Γαληνός αποχωρεί απαρηγόρητος. Ο Δημήτριος μένει μόνος του στη σκηνή (σκηνή στ΄ 261-302), προσεύχεται και φιλάει το σταυρό, ώσπου ο «σουλτάδος» τον φέρνει πίσω στη φυλακή.

Η Ε΄ πράξη, μετά από έναν εκτενέστερο πρόλογο (στ. 1-32), ξεκινάει με μια συνομιλία ανάμεσα σε δύο αυλικούς, τον Καρίνο και το Σοστένε (σκηνή α΄ στ. 33-58), που βρίσκονται στο δρόμο προς το «κριτήριο»: ο δεύτερος λυπάται το Δημήτριο, ενώ ο πρώτος τον ειρωνεύεται για τα αισθήματά του. Η σκηνή β΄ (στ. 59-76) μας δείχνει το Δημήτριο «στη χάψη»: έρχεται ο Άγγελος του Κυρίου και του προαναγγέλλει το μαρτύριό του. Σκηνή γ΄ (στ. 77-114) μας μεταφέρει στο βασιλικό συμβούλιο: ο αυτοκράτορας αποφασίζει οριστικά το θάνατο του Δημητρίου για παραδειγματισμό, ακόμα και ο διστακτικός Κελιανός τώρα ενδίδει. Φέρνει και την είδηση ότι ο Γαληνός κλείστηκε άρρωστος από στενοχώρια στο παλάτι. Στην επόμενη σκηνή (δ΄ στ. 115-124) καταφθάνουν οι άλλοι συμβουλάτορες, αυλικοί και στρατιώτες, στη σκηνή ε΄ (στ. 125-145) φέρνουν και το Δημήτριο από τη φυλακή, με σκεπασμένο το πρόσωπο με κόκκινη κουκούλα. Του διαβάζουν τη θανατική καταδίκη: να σπαραχτεί από τα λιοντάρια. Στη σκηνή στ΄ (στ. 146-181) δημιουργείται σύγχυση από την εμφάνιση μιας άλλης μορφής με «κόκκινη μπόλια στο κεφάλι»: αρχικά πιστεύουν πως πρόκειται για φάντασμα, όταν όμως η σκεπασμένη μορφή θα πει πως είναι ο Δημήτριος, ο Βάρρος αντιλαμβάνεται από τη φωνή πως πρόκειται για το Γαληνό, μεταμφιεσμένο, που κάνει το τέχνασμα αυτό την ύστατη προσπάθεια να σώσει το Δημήτριο, ο οποίος αναγνωρίζει τώρα την πραγματική φιλία και αυτοθυσία του Γαληνού. Οργίλος ο αυτοκράτορας διατάζει να σκοτωθεί ο Δημήτριος αμέσως και ο Λύσανδρος «του χτυπά μια κονταριά». Ο αυτοκράτορας και η αυλή φεύγουν με τον απαρηγόρητο Γαληνό, ενώ ο Δημήτριος μένει «μοναχός ξαπλωμένος παραμεριάς» στη σκηνή (σκηνή ζ΄ στ. 182-195). Μετά από σύντομη προσευχή του κατεβαίνει ο Άγγελος με το στεφάνι του μαρτυρίου (σκηνή η΄ στ. 196-225) και ο Άγιος παραδίδει την ψυχή του. Στην τελευταία σκηνή (θ΄ στ. 226-273) μακαρίζει ο επίσκοπος Κάλλιστος, σε μονόλογό του με μουσική υπόκρουση, το νεκρό, ενώ οι δύο στρατιώτες, Λύσανδρος και Αλφάρος, προσηλυτίζονται στο χριστιανισμό. Ένας σύντομος επίλογος (στ. 274-291) με προσφώνηση κατευθείαν στο κοινό κλείνει την παράσταση.

Το κωμικό μέρος του έργου, τα «Διλούδια», έχουν στην Α΄ πράξη μια μοναδική σκηνή (στ. 1-88) ανάμεσα στον Πολέμαρχο, τον τύπο του καυχησιάρη μπράβου, και το «κο-

πέλιν του τον Κάσσανδρον», που αναπαράγει τη σκηνή Β΄α΄ του «Κατζούρμπου» με τις κομπορρημοσύνες του πρώτου και τα ειρωνικά σχόλια του δεύτερου, ώσπου σε μιαν άσκηση ξιφασκίας ο υπηρέτης τραυματίζει το στρατιώτη στο πόδι. Στη Β΄ πράξη ο Κάσσανδρος, που υποφέρει από χρόνια αφαγία, συναντάει το λόγιο Δοτόρε, ο οποίος επιδεικνύει τη λογιοσύνη του με λατινικούρες. Στη σκηνή α΄ (στ. 89-100) ο ιατρός αυτοσυστήνεται, στη σκηνή β΄ (στ. 101-202) ακολουθεί η κωμική συνάντηση με τον πεινασμένο Κάσσανδρο: αυτός φέρνει μαντάτο στο Δοτόρε, να έλθει στο αρχοντικό του Πολέμαρχου, όπου έπεσε το παιδί του από τη σκάλα, και να φάνε μαζί, η σκηνή γ΄ (στ. 203-222) περιέχει σαρκαστικά ειρωνικά σχόλια του υπηρέτη. Η πράξη Γ΄ παρουσιάζει αρχικά τον Πολέμαρχο (σκηνή α΄ στ. 223-242), ο οποίος νοσταλγεί ένοπλες συρράξεις και παραπονιέται για τον υπηρέτη του, που βρίσκεται πάλι σε «μαγερειό», μετά τη συνάντηση με το Δοτόρε (σκηνή β΄ 243-278), όπου μαθαίνουμε ότι μάταια πήγε ο γιατρός στο σπίτι του Πολέμαρχου και έμεινε νηστικός, γιατί τα ξόδεψε και τα έφαγε όλα ο υπηρέτης, που εμφανίζεται τώρα (σκηνή γ΄ 279-326) μεθυσμένος στη σκηνή και δεν μπορεί να σταθεί όρθιος. Στην πράξη Δ΄ διηγείται ο Κάσσανδρος, πως ο αφέντης του έχει πάει στον πόλεμο (σκηνή α΄ 327-338). Ο Πολέμαρχος εμφανίζεται «λαβωμένος και με δίχως άρματα» (σκηνή β΄ στ. 339-354) και ζητάει γιατρό. Ο υπηρέτης πηγαίνει να τον φέρει και ο Πολέμαρχος αφηγείται τα παθήματά του (σκηνή γ΄ στ. 355-360). Έρχεται ο Δοτόρες (σκηνή δ΄ στ. 361-404), μέσα σε ειρωνικά σχόλια του υπηρέτη τον εξετάζει και τον πηγαίνει σηκωτό στο αρχοντικό του. Ακολουθούν ακόμα άλλα σατιρικά σχόλια του Κάσσανδρου (σκηνή ε΄ στ. 405-418), μια σκηνή με τα παιδιά του, που έφερναν φαγητά από το σπίτι αλλά τους έπεσαν στο δρόμο, ενώ άλλα παιδιά έκλεψαν το κρασί (σκηνή στ΄ στ. 419-450), και τελικά με τους ίδιους τους κλέφτες (σκηνή ζ΄ στ. 451-464), που έρχονται και παίρνουν και τα υπόλοιπα που έχουν μείνει. Ο επίλογος «υστερινός» (στ. 1-34) εκφράζει τις ευχαριστίες στους οργανωτές και τα επιφανή μέλη της κοινότητας που βρίσκονται ανάμεσα στο κοινό και κάνει ειδική μνεία για τους Πατέρες του τάγματος του Ιησού.

Το φύλ. 35r, από το χέρι του ίδιου γραφέα, δεν ανήκει πια στο κύριο κείμενο του δραματικού έργου, αλλά σημειώνει τόπο και χρόνο της παράστασης καθώς και τη διανομή με τα ονόματα των ηθοποιών όλων των ρόλων, και των παραμικρών (ακόμα και των προλόγων για κάθε πράξη) · λείπουν ωστόσο τα ονόματα των ηθοποιών του Μάσιμου και του Σίλβιου από την πρόσθετη σκηνή Γ΄η΄, έτσι ώστε μπορούμε να αποφανθούμε με βεβαιότητα, πως η σκηνή αυτή αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη («βελτίωση» του έργου από το γραφέα) και δεν αποτελούσε μέρος της παράστασης. Οι πληροφορίες αυτές είναι μοναδικές και δείχνουν τη σημασία, που έδωσαν οι οργανωτές της παράστασης για την υστεροφημία τους. Το κείμενο της σελίδας αυτής έχει ως εξής:

Ναξία, 1723 Δικεμβρίου 29 S.N.

= Μαξιμιανός … Μαρκέτος Γιουστινιανός.
= Γαληνός, ανιψιός του ρηγός … Γιάκουμος Σουμμαρίπας Γερμανού.
= Δημήτριος μάρτυρας … Φραντζέσκος Σουμμαρίπας Ματαίου.
= Κελιανός, συμβουλάτορας του ρηγός … Φραντζέσκος Γρίσπος.
= Κάλλιστος, επίσκοπος … Φραντζέσκος Κοντοφρέος.
= Αγαπητός, χριστιανός κρυφός … Κωνσταντής Δραγομανάκης.
= Βάρρος, άρχος της κόρτες … Χρουσής Δερεμόν.

= Καρινός, άρχοντας ... Χρουσής Κορονέλλου Γερμανού.
= Σοστένες, άρχοντας ... Ρίκος Ρεμόν.
= Μιχαήλ, αρχιστράτηγος ... Τζανάκης Γρίσπος Γερμανού.
= Αλφόριος, εκείνος που κρατεί τον στεντάρδο ... Δον Φραντζέσκος Μπαρότζης Τζόρτζη.
= Λύσανδρος, στρατηγός ... Δον Νικόλαος Όμηρος Λουκάκη.
= Άγγελος που κατεβαίνει με το στεφάνι ... Παλδασάρος Γρίσπος Φραντζέσκου.
= Σολτάδοι έξι.
= Πάγοι οχτώ.
= Πρόλογος πρώτος και επίλογος πρώτος ... Νικολός Μαυρομάτης.
= Πρόλογος δεύτερος ... Γερμανός Μαρίν.
= Πρόλογος τρίτος ... Φραντζέσκος Ρεμόν.
= Πρόλογος τέταρτος ... Τζανάκης Γρίσπος Γερμανού.
= Πρόλογος πέμπτος ... Τζανάκης Γρίσπος Γερμανού.
= Επίλογος υστερινός μ' έναν κομπλιμέντο ... Αντώνης Γρίσπος Φραντζέσκου.

Διά τα διλούδια

= Πολέμαρχος ... Στάη Τζαναδρέα.
= Δοτόρες ... Γιάκουμος Γρίσπος.
= Κάσσανδρος ... Ρίκος Ρεμόν.
= Αντώνης της Ευγένας.
= Φραντζέσκος Ρεμόν.

Στην περίπτωση των δύο τελευταίων ονομάτων πρόκειται σαφώς για τα δύο παιδιά του Κάσσανδρου, ενώ τα άλλα, που τους κλέβουν το φαγητό (βουβοί ρόλοι) δεν αναγράφονται[4]. Οι λατινογενείς παρατονισμοί των ονομάτων αποκαταστάθηκαν[5], όπως και στην περίπτωση των ονομάτων των σκηνικών χαρακτήρων[6]. Επίσης ομαλοποιήθηκε η ορθογραφία[7]. Κάθε σκηνικός ρόλος δηλώνεται με μια διπλή γραμμή στην αρχή της σειράς, μετά από το όνομα του σκηνικού ρόλου ακολουθούν τρεις τελείες ή και λιγότερες αν δεν υπάρχει αρκετός χώρος[8]. Έντονοι είναι οι ιταλισμοί (στεντάρδος ιταλ. standardo, η σημαία, σολτάδοι, πάγοι, κομπλιμέντο, Δοτόρες). Το S.N. του τίτλου δηλώνει stile nuovo,

4. Άλλη ερμηνεία θα ήταν, ότι πρόκειται και για υποκριτές του Κάσσανδρου, ο οποίος παριστάνεται συνολικά από τρεις ηθοποιούς. Η λύση αυτή όμως προσκρούει σε δύο επιχειρήματα, που την καθιστούν απίθανη: 1) την εποχή της παράστασης του έργου δεν συναντιέται η πρακτική της διανομής ενός ρόλου σε διάφορους ηθοποιούς· το ιησουτικό σχολικό θέατρο ενδιαφέρεται να χρησιμοποιήσει όσο περισσότερους μπορεί μαθητές του σχολείου στα πολυπρόσωπα θεατρικά έργα τους, και 2) οι δύο τελείες δίπλα στο όνομα του Κάσσανδρου οδηγούν σαφώς στο Ρίκο Ρεμόν, ενώ για τα δύο άλλα ονόματα λείπει η ένδειξη αυτή, η οποία συνδέει όλους τους σκηνικούς χαρακτήρες με τα αντίστοιχα ονόματα των ηθοποιών στον κατάλογο διανομής. Άλλωστε και στο σκηνικό τίτλο της σκηνής Δ'στ' των «Διλουδίων» αναφέρονται τα παιδιά χωρίς όνομα (Διλ. 418/419), και μόλις στην τελευταία σκηνή (Διλ. 450/451 τίτλος) ονομάζονται Αντώνης και Γιάννης. Οι βουβοί ρόλοι των δύο παιδιών που κλέβουν τα φαγητά παραμένουν αδιευκρίνιστοι ως προς το όνομά τους.

5. «Γιουστινιάνος», «Γερμάνου».

6. Μαξιμίνος, Γαλήνος, Αγάπητος, Καρίνος, Πολεμάρχος, Κασάνδρος.

7. Γρύσπος, Χρουσίς, Πρώλογος (στον 1ο, 3ο, 4ο και 5ο), Δυκεμβρίου, ανηψιός.

8. Στη δεύτερη σειρά οι τελείες ακολουθούν ήδη μετά από το όνομα του Γαληνού και πριν από τη διευκρίνιση «ανιψιός του ρηγός».

πως η παράσταση έγινε στις 29 Δεκεμβρίου με το νέο ημερολόγιο, 18 Δεκεμβρίου με το παλαιό[9]. Από τη μελέτη των ονομάτων των ηθοποιών του πολυπρόσωπου έργου προκύπτει, πως σε μερικές περιπτώσεις ένας ηθοποιός υποδύεται και δύο και τρεις ρόλους· αυτό συμβαίνει όμως μόνο στους μικρούς σε έκταση ρόλους. Συγκεκριμένα το παιδί, που παριστάνει τον αρχάγγελο (αρχιστράτηγο) Μιχαήλ (Τζανάκης Γρίσπος Γερμανού) εκφωνεί και τον τέταρτο και τον πέμπτο πρόλογο· ο ηθοποιός του Σοστένε (Ρικός Ρεμόν), ρόλο μέτριο σε έκταση, παριστάνει και τον Κάσσανδρο στα «Διλούδια», ρόλο αρκετά μεγάλο· τελικά ο νεαρός που εκφωνεί τον τρίτο πρόλογο (Φραντζέσκος Ρεμόν) παριστάνει και ένα από τα παιδιά του Κάσσανδρου στα «Διλούδια» και το παιδί που εκφωνεί τον πρώτο πρόλογο απαγγέλλει και τον πρώτο επίλογο, πλαισιώνοντας έτσι την παράσταση[10]. Κατ' αυτόν τον τρόπο αναφέρονται τελικά 20 ονόματα ηθοποιών, που επωμίστηκαν την πραγματοποίηση της παράστασης.

Ποιοι ήταν αυτοί οι άνθρωποι[11]; Οι σχετικές αρχειοδιφικές έρευνες της κ. Γωγώς Βαρζελιώτη κατόρθωσαν να ρίξουν αρκετό φως στο ζήτημα αυτό, αφού διεξήλθε πολλές χιλιάδες έγγραφα στο Αρχείο της Καθολικής Αρχιεπισκοπής Νάξου, το Ιστορικό Αρχείο Νάξου, στο Τμήμα Χειρογράφων και Ομοιοτύπων της Εθνικής Βιβλιοθήκης και στο ιδιωτικό αρχείο του κ. Στέφανου Ψαρρά και σε άλλες ιδιωτικές συλλογές, χρησιμοποιώντας για την τελική ταύτιση 325 αδημοσίευτα και επτά δημοσιευμένα έγγραφα. Η σύνθεση των γενεαλογικών δέντρων δυσχεραινόταν από την ασάφεια ορισμένων εγγράφων ως προς την ταυτότητα των προσώπων που αναφέρουν, τη μερική έλλειψη πατρωνύμων στον κατάλογο της διανομής, καθώς και την ύπαρξη περισσότερων του ενός προσώπων με το ίδιο ονοματεπώνυμο, αλλά διαφορετικό πατρώνυμο την ίδια χρονική περίοδο. Παρά τις επιμέρους αμφιβολίες που παραμένουν σε ορισμένες περιπτώσεις, τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής είναι σημαντικά[12]. Συνοψίζονται στα εξής στοιχεία: Οι συντελεστές της παράστασης ήταν γόνοι των ισχυρότερων Φραγκοναξιώτικων οικογενειών και σε δύο ή τρεις περιπτώσεις Ελληνικών, που φαίνεται ότι είχαν περάσει στην Καθολική κοινότητα· ήταν από οικογενειακή παράδοση φίλοι μεταξύ τους· οι περισσότεροι από αυτούς είχαν και δεσμούς συγγένειας, είτε εξ αίματος είτε εξ αγχιστείας· η ηλικία τους στο χρόνο της παράστασης κυμαινόταν περίπου από 10 έως 55 χρονών (με κάποια περιθώρια απόκλισης), η ηλικία της πλειονότητας των συντελεστών φαίνεται πως υπερέβαινε τα 30 χρόνια· οι μεγαλύτεροι ερμήνευσαν τους πρωταγωνιστικούς ρόλους· μερικοί από τους ερασιτέχνες ηθοποιούς ήταν ιερείς· όλοι είχαν άριστες σχέσεις με τη μονή και τους Ιησουίτες πατέρες (συχνά υπέγραφαν ως μάρτυρες σε υποθέσεις τους, είχαν οικονομικές συναλλαγές μαζί τους και δώριζαν ή κληροδοτούσαν στη μονή περιουσιακά τους στοιχεία).

9. Δεν συμπίπτει δηλαδή με τη γιορτή της σφαγής των νηπίων κατά το ορθόδοξο ημερολόγιο, πράγμα που θα ήταν περίεργη σύμπτωση, γιατί δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο, ο «Ηρώδης ή η σφαγή των νηπίων» να έχει ανεβαστεί την ημέρα αυτή.

10. Όπως το μικρό παιδί που «βγαίνει εις γέλοιον» στην αρχή και στο τέλος των «Τριών παίδων εν καμίνω» του Γρηγορίου Κονταράτου.

11. Το ερώτημα αυτό τέθηκε από την αρχή αρκετά επιτακτικά, γιατί ήταν μοναδική και προκλητική η ευκαιρία ταύτισης των ηθοποιών μιας ιστορικής παράστασης του 18ου αιώνα στις Κυκλάδες, στο χώρο επιρροής μιας ιησουιτικής μονής. Ωστόσο από τις πρώτες αναζητήσεις το εγχείρημα αποδείχθηκε δυσχερές και η σχετική ναξιώτικη βιβλιογραφία με δημοσιευμένα έγγραφα ελάχιστα διαφωτιστική. Τα περισσότερα επώνυμα που αναφέρονται ανήκουν σε πολύ μεγάλες οικογένειες με πολλές διακλαδώσεις και συχνές επαναλήψεις ονομάτων, ώστε ο ιστορικός προσδιορισμός στην αρχή δεν ήταν εφικτός.

12. Βλ. στη συνέχεια.

Β΄

Για τη διαλεύκανση του ζητήματος της ταύτισης των προσώπων της παράστασης του 1723 αποδείχθηκε ανεπαρκής η δημοσιευμένη ναξιακή βιβλιογραφία και τα δημοσιευμένα έγγραφα του 17ου και 18ου αιώνα. Για το λόγο αυτό ελέγχθηκαν οι ακόλουθες συλλογές ανέκδοτων νοταριακών εγγράφων: 1) η συλλογή του Αρχείου της Καθολικής Αρχιεπισκοπής Νάξου, 2) η συλλογή του Ιστορικού Αρχείου Νάξου (τα παραπάνω έγγραφα φυλάσσονται σε μικροταινίες στο Ιστορικό και Παλαιογραφικό Αρχείο του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, φωτογραφημένα σε 19 και 4 μικροταινίες αντίστοιχα· οι ταινίες αυτές αποτελούν τμήμα των Αρχείων που αφορούσε τη συγκεκριμένη έρευνα και περιέχουν νοταριακά έγγραφα, που καλύπτουν το χρονικό διάστημα 1670- 1830), 3) ο κώδικας Ξ, ο οποίος φυλάσσεται στο Τμήμα Χειρογράφων και Ομοιοτύπων της Εθνικής Βιβλιοθήκης, χωρισμένος σε Ξ1, που περιλαμβάνει νοταριακά έγγραφα της περιόδου 1600-1700, και Ξ2, που περιέχει χειρόγραφα της περιόδου 1700-1800, 330 συνολικά, 4) η ιδιωτική συλλογή εγγράφων του κ. Στέφανου Ψαρρά, η οποία περιέχει έγγραφα του Νάξιου νοταρίου Στέφανου Τουμπίνου, χρονολογημένα από το 1700-1780, συνολικά 210 και 5) δέσμες εγγράφων δημοσιευμένων, προερχόμενων κυρίως από ιδιωτικές συλλογές, τα οποία εντοπίστηκαν κατά τη μελέτη της βιβλιογραφίας και προστέθηκαν στο σύνολο των αδημοσίευτων εγγράφων.

Κατά τη διάρκεια της μελέτης των παραπάνω εγγράφων έπρεπε να αντιμετωπιστούν τα εξής προβλήματα: η φθορά του χαρτιού των εγγράφων, ως συνέπεια του χρόνου και των δυσμενών συνθηκών συντήρησης, η ποικιλομορφία των γραφικών χαρακτήρων, η ιδιομορφία του γλωσσικού ιδιώματος, η απουσία των πατρωνύμων στις υπογραφές ορισμένων προσώπων ή σε αναφορές σε αυτά (σ' αυτό το σημείο πρέπει να σημειωθεί ότι και στον κατάλογο των ονομάτων τής Τραγέδιας, ορισμένοι συντελεστές αναγράφονται χωρίς το πατρώνυμό τους, γεγονός που κατέστησε ακόμα πιο δύσκολο τον εντοπισμό τους), η παρουσία περισσότερων του ενός προσώπων με το ίδιο ονοματεπώνυμο αλλά διαφορετικό πατρώνυμο, την ίδια χρονική στιγμή. Σ' αυτά πρέπει να προστεθούν οι ασάφειες ορισμένων εγγράφων, με αποτέλεσμα τη συχνή αναίρεση κάποιων στοιχείων από τα επόμενα έγγραφα, και την πιθανή αλλαγή όλης της δομής τής ώς εκείνο το σημείο συλλογιστικής· η συχνή αναίρεση ή η δημιουργία ορισμένων αμφιβολιών για πληροφορίες που προέρχονταν από τα χειρόγραφα, από στοιχεία που προέκυπταν από τη μελέτη της βιβλιογραφίας.

Η επεξεργασία και σύγκριση του πληροφοριακού υλικού ανερχόταν συνολικά σε περίπου 25.000 έγγραφα. Η σύνθεση των γενεαλογικών δέντρων των οικογενειών των υπό έρευνα προσώπων αποδείχτηκε η καλύτερη μέθοδος για την ταύτισή τους. Μ' αυτόν τον τρόπο έγινε δυνατός ο ακριβής εντοπισμός των βιογραφικών στοιχείων των συντελεστών της παράστασης και η ένταξή τους σ' ένα συγκεκριμένο οικογενειακό πλαίσιο, με αποτέλεσμα να είναι αρκετά ασφαλής ο υπολογισμός της ηλικίας των συντελεστών της παράστασης, της οικογενειακής τους κατάστασης, της κοινωνικής τους θέσης, της ιδιότητάς τους καθώς και άλλων στοιχείων του κοινωνικού τους ρόλου. Έγινε επίσης δυνατός ο προσδιορισμός των φιλικών ή συγγενικών δεσμών μεταξύ τους και των σχέσεών τους με την Ιησουιτική Αποστολή[13].

13. Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά το προσωπικό του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου του Μορ-

Συντομογραφίες: ΑΚΑΝ: Αρχείο Καθολικής Αρχιεπισκοπής Νάξου
ΙΑΝ: Ιστορικό Αρχείο Νάξου
(IAN-M.I.E.T.: τμήμα χειρογράφων του Ιστορικού Αρχείου της Νάξου που βρίσκονται σε microfilms στο Ιστορικό και Παλαιογραφικό Αρχείο του Μ.Ι.Ε.Τ.) [14]
(Ι.Α.Ν.-Νάξος: τμήμα του Ιστορικού Αρχείου της Νάξου που μελετήθηκε στη Νάξο) [15]
Ξ : Κώδικας Ξ[16] της Εθνικής Βιβλιοθήκης
Ψ : Συλλογή Στέφανου Ψαρρά
Μ.Ι.Ε.Τ. : Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
Εμβ.-Συμβ.-Συμφ. : Εμβατίκια-Συμβιβασμοί-Συμφωνίες
Πληρεξ.-Επιτρ. : Πληρεξούσια-Επιτροπικά

ΜΑΡΚΕΤΟΣ ΓΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ (Μαξιμιανός)[17]

Παρόλη τη διεξοδική μελέτη των νοταριακών κωδίκων της εποχής, δεν στάθηκε δυνατό να ενταχθεί ο Μαρκέτος Γιουστινιάνος στο ευρύτερο γενεαλογικό πλαίσιο της οικογένειάς του. Προέκυψε όμως μια ασφαλής προσέγγιση της ηλικίας του, της κοινωνικής και εν μέρει της οικογενειακής του κατάστασης. Όσον αφορά την ηλικία του, μπορούμε με αρκετή βεβαιότητα να τοποθετήσουμε την ημερομηνία γέννησής του ανάμεσα στα 1675-1690, αφού υπογράφει από το 1714 και μετά, πολύ συχνά, σε υποθέσεις ιδιωτών (ΑΚΑΝ Αναφορές Φακ. Α΄, έγγρ. 4, ΑΚΑΝ Πληρεξ.-Επιτρ. Φακ. Α΄, έγγρ. 6, ΑΚΑΝ Πληρεξ.-Επιτρ., Φακ. Α΄, έγγρ.7 και ΑΚΑΝ Διαθήκες, Φάκ. Β΄, έγγρ.5 και 6), αλλά και της Μονής, το 1715 (Ξ113), το 1717 και το 1722 (IAN-M.I.E.T., film 4 20.1.1717, IAN.-M.I.E.T. film 4 14.3.1722), πράγμα που σημαίνει ότι το 1714 έχει ήδη αποκτήσει κάποιο κύρος που του επιτρέπει να παίρνει θέση σε προβλήματα τόσο των γνωστών οικογενειών της Νάξου, όσο και των πατέρων Ιησουιτών. Δε θα ήταν άτοπο λοιπόν να θεωρήσουμε ότι το 1714 ο Μαρκέτος Γιουστινιάνος ήταν περίπου 25-40 ετών και το 1723, που έγινε η παράσταση 35-50. Άλλωστε, ύστερα από 20 χρόνια, το 1734, έχει κόρη σε ηλικία γάμου, τη Μαρούσα (Ψ 79), και δύο γιους, τον Αντώνη και το Φραντζέσκο, οι οποίοι ετοιμάζονται να «μισέ-

---

φωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, την κ. Φανή Ρόδα, υπεύθυνη του Ιστορικού Αρχείου Νάξου και τον πατέρα Μανώλη Ρεμούνδο, εφημέριο της Καθολικής Αρχιεπισκοπής Νάξου, για την ευγενική εξυπηρέτησή τους. Επίσης τον κ. Στέφανο Ψαρρά για την πολύτιμη, όπως αποδείχτηκε, άδειά του να μελετήσω την ιδιωτική συλλογή του νοταριακών εγγράφων.

14. Λόγω του αταξινόμητου του υλικού αυτού η ταύτιση των εγγράφων γίνεται με την αναφορά του microfilm και την ημερομηνία του εγγράφου.

15. Λόγω της έλλειψης κάθε ταξινόμησης στο τμήμα του αρχείου αυτού η ταύτιση των εγγράφων γίνεται βάσει των ημερομηνιών.

16. Ο κώδικας Ξ χωρίζεται σε Ξ 1 και Ξ 2. Από το πρώτο μέρος του κώδικα, που αφορά έγγραφα του 1600-1700, χρησιμοποιήθηκε μόνο το Ξ 82· όλα τα άλλα έγγραφα αναφέρονται στο Ξ 2 (1700-1800), ώστε η διευκρινιστική αυτή ένδειξη παραλείφθηκε.

17. Για τις αρχοντικές καθολικές οικογένειες της Νάξου βλ. Π. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, *Σχέσεις καθολικών και ορθοδόξων*, Αθήνα 1958, σσ. 9-23 και E. DUGIT, *Naxos et les etablissements latins de l'Archipel*. Paris 1874, σσ. 244-277. Βλ. επίσης Μ.Ν. ΔΑΜΙΡΑΛΗΣ, *Ιστορία των Κυκλάδων νήσων μεταφραστθείσα εκ του Γαλλικού*, Αθήναι 1874.

ψουν» για την Ευρώπη (Ψ23). Το 1727 υπογράφει ως «πρε», δηλ. «πρεβόστρος»[18] που είναι τίτλος της ιεραρχίας της Καθολικής Εκκλησίας (IAN-M.I.E.T. film 5, 11.9.1727). Όμως το γεγονός, ότι από το 1715 είναι κοντά στη Μονή και υπογράφει ως μάρτυρας στις υποθέσεις της, οδηγεί στην υπόθεση ότι πιθανώς είχε γίνει ιερέας πριν απ' το 1727. Πάντως αυτή είναι και η τελευταία φορά που εμφανίζεται στα νοταριακά έγγραφα. Το 1734, στο προικοσύμφωνο της κόρης του Μαρούσας, έχει ήδη πεθάνει, αναφέρεται ως «ποταί πρε-Μάρκος Γιουστινιάνος» (Ψ 79). Η Μαρούσα παντρεύεται στις 3 Μαΐου 1734 τον Τζανάκη Γρίσπο Γερμανού, έναν από τους νεαρούς που είχαν συμμετάσχει στην παράσταση της «Τραγέδιας του Αγίου Δημητρίου», περίπου δέκα χρόνια πριν.

ΓΙΑΚΟΥΜΟΣ ΣΟΥΜΜΑΡΙΠΑΣ του ΓΕΡΜΑΝΟΥ[19] (Γαληνός)

Ο Γιάκουμος Σουμμαρίπας είναι ένα από τα παιδιά του Γερμανού Σουμμαρίπα και της Κατζιάνας Κορονέλλου (Ψ 8, IAN-M.I.E.T. film 4, 29.3.1719), αδελφός της Μαργέτας (Ψ 147, Ξ 187), του Τζώρτζη (Ψ 8, AKAN Εμβ.-Συμβ.-Συμφ. Φακ. Β', έγγρ.15, Ξ 187, IAN-M.I.E.T. film 4, 29.3.1719), της Βιολαντής (Ξ 187, Ξ 173, Ξ 100) της Ανδριαννέτας (AKAN Εμβ.-Συμβ.-Συμφ. Φακ. Β', έγγρ.15) και του Νικολέτου (Ξ 94), αν και για τον τελευταίο υπάρχει μια επιφύλαξη, γιατί πέρα από το όνομα και το πατρώνυμό του στις υπογραφές των μαρτύρων ενός εγγράφου, δεν υπάρχει καμία άμεση κατάδειξη της σχέσης του με τα υπόλοιπα αδέλφια στο κείμενο κάποιου άλλου εγγράφου. Το όνομα Γιάκουμος Σουμμαρίπας συναντάμε αρκετές φορές στις λίστες των μαρτύρων νοταριακών εγγράφων, από το 1708 και εξής: το 1708 (Ξ 94, AKAN Διαθήκες Φακ. Β', έγγρ. 2), 1717 (AKAN Πληρεξ.-Επιτρ., Φακ. Α', έγγρ. 8), 1719 (IAN-M.I.E.T. film 4, 20.3.1719), 1724 (Ξ 148), 1726 (AKAN Διαθήκες, Φάκ. Β', έγγρ.10, Ξ 155), 1727 (Ξ 157), 1730 (AKAN Διαμαρτυρίες, Φάκ. Α', έγγρ. 6, IAN-M.I.E.T. film 4, 30.1.1730), 1739, 1741 (IAN-M.I.E.T. film 6, 15.8.1748), 1743, 1745 (Ξ 200). Όμως οι πληροφορίες που παρέχουν αυτά τα έγγραφα δεν μπορούν να αξιοποιηθούν, γιατί απουσιάζει το πατρώνυμο του Γιάκουμου Σουμμαρίπα, που υπογράφει, ενώ ταυτόχρονα έχουν εντοπισθεί άλλα δύο πρόσωπα με το ίδιο όνομα που δρουν την ίδια εποχή: ο Γιάκουμος Σουμμαρίπας του Χρουσή (Ψ 180) και ο Γιάκουμος Σουμμαρίπας του Αντώνη (Ψ 196). Έτσι, στις παραπάνω περιπτώσεις, δεν ξέρουμε ποιος από τους τρεις υπογράφει. Ο γιος του Γερμανού, που μας ενδιαφέρει, του Αντώνη ή του Χρουσή.

Πρώτη φορά που συναντάμε το Γιάκουμο Σουμμαρίπα του Γερμανού να υπογράφει ως μάρτυρας σε έγγραφο, είναι το 1718 (IAN-M.I.E.T. film 4, 12.5.1718). Στη συνέχεια, στις 8 Ιανουαρίου του 1733, φαίνεται ότι έχει περιουσιακές διαφορές με τον αδελφό του Τζόρτζη (AKAN Εμβ.-Συμβ.-Συμφ., Φάκ. Β', έγγρ. 15). Στις 8 Απριλίου του ίδιου έτους

18. «Αξιωματούχος σε σειρά κληρικών, παπάς ενορίας με προνομιακή θέση, ανώτερος κληρικός σε ορισμένους εκκλησιαστικούς οίκους» (*The Cambridge Italian Dictionary*. Ed. B. REYNOLDS, Vol. I, Cambridge U.P. 1962). Για τη συντομογραφία «πρε» για «πριβόστρος» ή «πρεβόστρος» (ιταλ. privosto) βλ. και Α. ΚΑΤΣΟΥΡΟΣ, «Ναξιακά Διακιοπρακτικά έγγραφα του 17ου αι.», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών Ζ'* (1968), σσ. 24-337, ιδίως σ. 298.

19. Στα έγγραφα απαντά συνήθως ο λατινογενής τονισμός «Γερμάνος», «Γερμάνου» κτλ. Στο κείμενο της μελέτης προτιμήθηκε η σωστή ελληνική απόδοση του ονόματος. Για την οικογένεια βλ. E. ARMAO, *In giro per il mar Egeo con Vincenzo Coronelli, note di Topologia, Toponomastica e storia medievali dinasti e famiflie Italiane in Levante*, Firenze 1951, σ. 283, 288 και pass.

είναι κριτής μαζί με τον Τζόρτζη Σουμμαρίπα Μάρκου σε μία υπόθεση του Γ[ερμανού] Αντωνίου Θεολογίτη (ΑΚΑΝ Εμβ.-Συμβ.-Συμφ., Φάκ. Β', έγγρ. 16). Οπότε, εφόσον από το 1718 υπογράφει ως μάρτυρας σε νοταριακά έγγραφα, είναι δηλαδή κατά πάσα πιθανότητα μεγαλύτερος από 25 χρονών, και σε συνδυασμό με το μέγεθος και τη σημασία του ρόλου του, μπορούμε να υποθέσουμε ότι το 1723, στην παράσταση, θα ήταν τουλάχιστον 30 χρονών. Το 1738, στη διαθήκη της μητέρας του «κυρίας Κατζιάνας» (Ξ 187), αναφέρονται μόνο τα αδέλφια του Μαριέτα, Βιολάντε και Τζορτζέτος. Μήπως ο Γιάκουμος έχει πεθάνει; Τελευταία φορά που παρουσιάζεται στα αρχεία είναι το 1733, δεν υπάρχει όμως κάτι που να δηλώνει με βεβαιότητα τον θάνατό του. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός, ότι η αδελφή του Βιολαντή (Ξ 100) παντρεύεται το 1710 τον Καρλάκη Δερεμόν, αδελφό των Χρουσή, Ενρίκου και Φραντζέσκου (Ξ 143), οι οποίοι παίζουν στην παράσταση της Τραγέδιας το 1723, μαζί με το Γιάκουμο Σουμμαρίπα Γερμανού.

ΦΡΑΝΤΖΕΣΚΟΣ ΣΟΥΜΜΑΡΙΠΑΣ του ΜΑΤΑΙΟΥ (Άγιος Δημήτριος)

Ο Φραντζέσκος Σουμμαρίπας, ο οποίος στην παράσταση του 1723 ενσάρκωσε το μάρτυρα Δημήτριο, ήταν γιος του «εκλαμπρότατου αφέντη Ματαίου Σουμμαρίπα και της αρχόντισσας κυρίας Κατερίνας Σπανοπούλου»[20]. Είχε τρία αδέλφια (τουλάχιστον αυτά εντοπίστηκαν στα αρχεία) : Το Ζαχαρία (Ξ 206), την Ανδριάνα (Ψ 115, Ξ 206) και την Αντονίνα (Ξ 193, Ξ 200, Ξ 206), η οποία στις 4 Μαΐου του 1723 παντρεύτηκε το Χρουσή Δερεμόν ντε Μοντένα, επίσης συντελεστή της παράστασης της «Τραγέδιας»[21]. Ο Φραντζέσκος Σουμμαρίπας του Ματαίου παρουσιάζεται από το 1718 και μετά, πολύ συχνά σε υποθέσεις κυρίως της Μονής των Ιησουιτών, γεγονός που μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι είναι μεγαλύτερος από 25 χρονών, αφού θα έπρεπε να έχει ήδη κάποιο κύρος. Οπότε το 1723, που έγινε η παράσταση, θα ήταν τουλάχιστον 30 χρονών· ενώ το 1732, που πληροφορούμαστε ότι έχει μόλις πεθάνει, θα ήταν τουλάχιστον 40. Ήταν παντρεμένος με την «αρχόντισσα κυρία Ελένη» (Ψ 107).

Το όνομα Φραντζέσκος Σουμμαρίπας συναντάμε πολύ συχνά στα νοταριακά έγγραφα της εποχής, από το 1711 και μετά, όμως χωρίς πατρώνυμο. Έτσι δεν είναι ασφαλές να αναφερθούμε σ' αυτές τις περιπτώσεις των εγγράφων, γιατί έχουμε διαπιστώσει ότι παράλληλα υπήρχαν άλλοι τέσσερεις με το ίδιο όνομα: ο Φραντζέσκος Σουμμαρίπας του Αντώνη (Ψ 196), ο Φραντζέσκος Σουμμαρίπας του Χρουσή (IAN-Νάξος 22.5.1726), ο Φραντζέσκος Σουμμαρίπας του Φιλίππου (IAN-M.I.E.T. film 4, 1.6.1725) και ένας πρε-Φραντζέσκος Σουμμαρίπας (Ψ 107, IAN-M.I.E.T. film 4, 20.3.1719, Ξ 149, IAN-M.I.E.T. film 4, 9.2.1717). Δεδομένου ότι υπήρχαν κι άλλοι ιερείς στην παράσταση, εξετάστηκε αν ο πρε-Φραντζέσκος μπορούσε να ταυτιστεί με τον Φραντζέσκο του Ματαίου. Όμως την ίδια εποχή ο Φραντζέσκος του Ματαίου υπογράφει πολύ συχνά ως «αφέντης» Φραντζέσκος Σουμμαρίπας Ματαίου, χωρίς τον τίτλο «πρε», οπότε πρόκειται μάλλον για μία ακόμα συνωνυμία. Πάντως ο Φραντζέσκος του Ματαίου είναι πολύ κοντά στους Πατέρες Ιησουίτες, εφόσον το 1718 (IAN-M.I.E.T. film 4, 3.7.1718), το 1719 (IAN-M.I.E.T. film 4,

20. Α.Π. ΜΑΡΟΥΛΗΣ, «Ναξιακά έγγραφα, 1723-1883», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, τ. Δ', (1964), έγγραφο 1, σσ. 401-403.

21. ΜΑΡΟΥΛΗΣ, ό.π. Πρόκειται για το συμφωνητικό του γάμου των δύο νέων.

16.7.1719) και το 1725 (IAN-M.I.E.T. film 4, 13.1.1725), υπογράφει μαζί με άλλους μάρτυρες σε υποθέσεις της Μονής.

Πολύ συχνά όμως εμφανίζεται και σε δικές του υποθέσεις: το 1720, σ' ένα πρόγραμμα για την μοιρασιά του ποτιστικού νερού, βλέπουμε ποιες μέρες και ώρες έχει το δικαίωμα να το εκμεταλλεύεται ο αφ. Φραντζέσκος Σουμμαρίπας του Ματαίου (IAN-M.I.E.T. film 4, 22.9.1720). Το 1724 και το 1725 τακτοποιεί κάποιες περιουσιακές του υποθέσεις με τον ξάδελφό του Νικολέτο Σουμμαρίπα (IAN-M.I.E.T. film 5, 23.7.1724) και τη θεία του Κατζιάνα (IAN-M.I.E.T. film 4, 1.6.1725). Το 1726 υπογράφει ως μάρτυρας στη διαθήκη της Μαργαρίτας Μπαρότζη Γιάκουμου (ΑΚΑΝ Διαθήκες, Φάκ. Β', έγγρ.10) και τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου ο προεστώς των Πατέρων του αναθέτει να εξετάσει μια υπόθεση χρημάτων των Πατέρων (IAN-M.I.E.T. film 3, 22.8.1726). Στη συνέχεια, το 1731, εμφανίζεται σε ένα έγγραφο για μια υπόθεση με τον αφ. Τζαμπατή Μπαρότζη (ΑΚΑΝ Μαρτυρίες, Φάκ. Δ', έγγρ. 4). Το 1732, στις 12 Φεβρουαρίου, υπάρχει μια ομολογία χρέους του Γιαννάκη Μελλισουργού, «ενώπιον μαρτύρων, ότι είχε λάβει παρά του ολίγον προηγουμένως αποβιώσαντος Φραντζέσκου Σουμμαρίπα Ματθαίου πεντήκοντα γρόσσια άνευ αποδείξως»[22]. Το 1733 η «αρχόντισσα Ελένη, συβία ποτέ Φραντζέσκου Σουμμαρίπα Ματαίου», τακτοποιεί ένα χρέος από ένα «σκρίτο» που είχε υπογράψει ο σύζυγός της το 1727 (Ψ 107). Η ημερομηνία του θανάτου λοιπόν του Φραντζέσκου Σουμμαρίπα Ματαίου τοποθετείται με αρκετή ακρίβεια ανάμεσα στο 1731-32.

ΦΡΑΝΤΖΕΣΚΟΣ ΓΡΙΣΠΟΣ[23] (Κελιανός)

Η ένταξη του Φραντζέσκου Γρίσπου σ' ένα συγκεκριμένο οικογενειακό πλαίσιο στάθηκε εξαιρετικά δύσκολη, γιατί δεν ήταν γνωστό από τον κατάλογο των ονομάτων της «Τραγέδιας» το πατρώνυμό του. Παράλληλα, στο σύνολο των εγγράφων, υπέγραφε πάντα ένας Φραντζέσκος Γρίσπος, χωρίς να διαφοροποιείται με το πατρώνυμό του από κάποιους πιθανώς συνωνύμους του. Έτσι θα ήταν κάπως τολμηρή αλλά όχι αβάσιμη η υπόθεση, ότι ήταν και ο μοναδικός που υπήρχε εκείνη την εποχή, σ' αυτή την ηλικία, στο συγκεκριμένο κύκλο ανθρώπων. Η παραδοχή αυτής της υπόθεσης θα έδινε απάντηση πιθανώς και στο ερώτημα, αν ο Φραντζέσκος Γρίσπος που έπαιξε στην παράσταση του 1723 ήταν ο πατέρας του Αντώνη Γρίσπου Φραντζέσκου, που επίσης είχε συμμετάσχει. Αν δηλαδή δεχόμασταν, ότι ο συγκεκριμένος Φραντζέσκος Γρίσπος ήταν και ο μοναδικός, θα ήταν επόμενο να δεχτούμε και πως ήταν ο πατέρας του Αντώνη, ειδικά εφόσον βλέπουμε ότι η διαφορά της ηλικίας τους είναι πολύ λογική για έναν πατέρα και το γιο του. Το 1723 ο Φραντζέσκος πρέπει να ήταν γύρω στα 35-45, αφού υπογράφει σε νοταριακά έγγραφα από το 1715 (IAN-M.I.E.T. film 4, 18.8.1715) και ο Αντώνης γύρω στα 10-15, αφού παντρεύεται το 1734 (Ψ 71, Ψ 191, IAN-M.I.E.T. film 5, 24.7.1734). Σ' αυτήν την περίπτωση λοιπόν, θα μπορούσε να υποτεθεί, ότι ο Φραντζέσκος ήταν αδελφός ή ξάδελφος του Παλδασάρου Γρίσπου Φραντζέσκου –επίσης συντελεστή της παράστασης– ο

22. Βλ. Β. ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, «Κυκλαδικά έγγραφα εξ ιδιωτικών συλλογών, σειρά Α', Ναξιακά», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* Ε' (1966), σσ. 635-667, ιδίως σ. 640.

23. Στα νοταριακά έγγραφα κατά κανόνα το όνομα Γρίσπος απαντάται με *-ι*, πιο σπάνια με *-υ*. Για την οικογένεια βλ. Ν.Α. ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΔΗ, «Οι Κρίσποι της Νάξου και τα οικόσημά τους. Γενεαλογικά και εραλδικά στοιχεία», *Δελτίον της Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας Ελλάδος* 3 (1982), σσ. 92-107.

οποίος προικίζει τον ανιψιό του Αντώνη Γρίσπο Φραντζέσκου, όταν αυτός παντρεύεται, και συχνά υπογράφει σε νοταριακά έγγραφα μαζί με το Φραντζέσκο Γρίσπο (ΑΚΑΝ Καταγραφές, Φάκ. Α΄, έγγρ. 11 κ.ά.). Πάντως το όνομα Φραντζέσκος Γρίσπος συναντάται πολύ συχνά στα νοταριακά έγγραφα από το 1715 (ΙΑΝ-Μ.Ι.Ε.Τ. film 4, 18.8.1715) και μετά. Το 1718 (ΙΑΝ-Μ.Ι.Ε.Τ. film 4, 8.5.1718), το 1721 (ΑΚΑΝ Καταγραφές, Φάκ. Α΄, έγγρ. 11), το 1724 (ΑΚΑΝ Διαθήκες, Φάκ. Β΄, έγγρ. 9), το 1725 σε μια υπόθεση της Μονής μαζί με κάποιους άλλους από τους συντελεστές της παράστασης (ΙΑΝ-Μ.Ι.Ε.Τ. film 4, 13.1.1725), το 1726 (ΙΑΝ-Μ.Ι.Ε.Τ. film 5, 27.2.1726, ΑΚΑΝ Διαθήκες, Φάκ. Β΄, έγγρ. 10), το 1733 (ΙΑΝ-Μ.Ι.Ε.Τ. film 6, 7.12.1733), το 1734 (Ψ 120, ΑΚΑΝ Μαρτυρίες, Φάκ. Δ΄, έγγρ.20, Ψ 132). Το 1734, αν ο Φραντζέσκος είναι πράγματι πατέρας του Αντώνη Γρίσπου, υπογράφει και στο προικοσύμφωνο του γιου του (Ψ 191, ΙΑΝ-Μ.Ι.Ε.Τ. film 5, 24.7.1734) για τον ίδιο και «τη συμβία του κυρία Κατερίνα», και σε μία περιουσιακή υπόθεσή τους το 1735 (Ψ 175). Στη συνέχεια υπογράφει το 1735 (Ψ 157) και το 1743 (ΑΚΑΝ Μαρτυρίες, Φάκ. Δ΄, έγγρ. 29) σε μια υπόθεση κληρονομιάς, στην οποία παρουσιάζεται αρχικά στο έγγραφο ΑΚΑΝ Διαθήκες, Φάκ. Β΄, έγγρ. 2. Το 1748 υπάρχει μία οικονομική συναλλαγή του Φραντζέσκου Γρίσπου με τον Ιάκωβο Μπαρότζη και τη Μονή, διά χειρός Φραντζέσκου Γρίσπου (ΙΑΝ-Μ.Ι.Ε.Τ. film 5, 8.8.1748). Αυτή είναι και η τελευταία φορά που μπορούμε να υποστηρίξουμε με κάποιαν ασφάλεια ότι πρόκειται για το Φραντζέσκο Γρίσπο της «Τραγέδιας». Μετά το 1748 ο Φραντζέσκος Γρίσπος χάνεται από τα κοινά της Νάξου[24], είτε λόγω γήρατος είτε –κι αυτό είναι μια εικασία χωρίς κανένα επίσημο στοιχείο– λόγω θανάτου.

ΑΝΤΩΝΗΣ ΓΡΙΣΠΟΣ του ΦΡΑΝΤΖΕΣΚΟΥ (Επίλογος υστερινός)

Γιος του Φραντζέσκου Γρίσπου –πιθανώς εκείνου που συμμετείχε στην παράσταση του 1723– και της «αρχόντισσας κυρίας Κατερίνας», είναι ένας από τους νεαρότερους συντελεστές της παράστασης, εφόσον βλέπουμε ότι παντρεύεται το 1734 (Ψ 71, Ψ 191, ΙΑΝ-Μ.Ι.Ε.Τ. film 5, 24.7.1734). Θεωρώντας λοιπόν ότι τότε είναι 20-30 χρονών, τοποθετούμε τη γέννησή του ανάμεσα στα 1704-1714, οπότε το 1723 στην παράσταση θα είναι γύρω στα 9-19. Στις 23 Ιουλίου 1734 ετοιμάζεται να παντρευτεί τη Μαργαρίτα, κόρη της Μαργέτας και του ποτέ Χρουσή Σφότζα Κάστρι. Ο θείος του πρε-Βαλδάσαρος Γρίσπος –έχει συμμετάσχει κι αυτός στην παράσταση της «Τραγέδιας του Αγίου Δημητρίου»– τον προικίζει (Ψ 71). Στις 24 Ιουλίου 1734 συντάσσεται το προικοσύμφωνό του (Ψ 191, ΙΑΝ-Μ.Ι.Ε.Τ. film 5, 24.7.1734). Τον Οκτώβριο του 1735 «ξετελεύγει» με τον πατέρα του μια περιουσιακή υπόθεση της 22ας Ιουλίου 1734 (Ψ 175). Στη συνέχεια εμφανίζεται ως μάρτυρας σε νοταριακά έγγραφα, το 1747 (ΑΚΑΝ Προικοσύμφωνα, Φάκ. Β΄, έγγρ.14), το 1755 (Ξ 217), το 1758 σε υπόθεση της Μονής (ΙΑΝ-Μ.Ι.Ε.Τ. film 6, 19.2.1758), το 1756 (Ξ 218) στη διαθήκη του Χρουσή Ντερεμόν Ντεμοντένα, και το 1768 (Ξ 243). Έκτοτε παύει να παρουσιάζεται σε νοταριακά έγγραφα, όμως δεν υπάρχει και κανένα επίσημο στοιχείο για το τι απέγινε.

24. Το 1766 υπογράφει ένας Φραντζέσκος Γρίσπος Κλυρίχος (ΑΚΑΝ Μαρτυρίες, Φάκ. Ε΄, έγγρ. 23). Είναι γιός του Τζάννη Γρίσπου, για τον οποίο πληροφορούμαστε από το έγγρ. ΑΚΑΝ Αγοραπωλησίες, Φάκ. Δ΄, έγγρ. 36, ότι είναι ιερέας.

ΠΑΛΔΑΣΑΡΟΣ ΓΡΙΣΠΟΣ του ΦΡΑΝΤΖΕΣΚΟΥ
(Άγγελος που κατεβαίνει με το στεφάνι)

Ο Παλδασάρος, ή διαφορετικά Παλτάσαρος, Βαλδασάρος, Βαλτάσαρ, Μπαλταζάρ Γρίσπος[25] είναι ιερέας και ίσως ένας από τους μεγαλύτερους σε ηλικία συντελεστές της παράστασης, αφού φαίνεται να υπογράφει σε νοταριακά έγγραφα από το 1708 και μάλιστα ήδη ως «πρε», δηλαδή «πρεβόστρος» ή «preposito» (τίτλος της ιεραρχίας της Καθολικής Εκκλησίας). Με βάση λοιπόν, ότι το 1708 είναι τουλάχιστον 25 χρόνων, η ημερομηνία γέννησής του θα μπορούσε να τοποθετηθεί κοντά στο 1680, οπότε στην παράσταση, το 1723, θα ήταν περίπου 45 χρονών. Το 1734, όταν παντρεύεται ο Αντώνης Γρίσπος Φραντζέσκου, ένας από τους νεαρότερους συντελεστές της παράστασης, ο θείος του «αιδεσιμώτατος και ευλαβέστατος αφ. πρε Βαλδασάρος Πρεβόστρος Γρίσπος» του χαρίζει «διάφορα προικιά» (Ψ 71). Το γεγονός αυτό δημιουργεί δύο προβληματισμούς: Πρώτον ότι πιθανώς ο Παλδάσαρος είναι αδελφός ή εξάδελφος του Φραντζέσκου Γρίσπου –αν ο τελευταίος είναι όντως ο πατέρας του Αντώνη– και δεύτερον ότι ο πρε-Παλδασάρος ενδέχεται να είναι ανύπαντρος ή άκληρος, εφόσον προικίζει αρκετά πλουσιοπάροχα τον ανηψιό του. Τελευταία φορά που παρουσιάζεται να υπογράφει είναι το 1734, στις 15 Δεκεμβρίου, ως «πρεβόστρος και καγκελάριος αρχιερατικός» (ΑΚΑΝ Επιστολές, Φάκ. Α΄, έγγρ. 4). Δεν υπάρχει τίποτα που να πιστοποιεί τον θάνατό του ή να βοηθάει στον προσδιορισμό της ημερομηνίας του. Το γεγονός, ότι παύει πια να φαίνεται στους νοταριακούς κώδικες, μπορεί να σημαίνει ότι πέθανε, μπορεί όμως να σημαίνει και ότι έφυγε από τη Νάξο –οι μεταθέσεις των ιερωμένων στα κοντινά νησιά ήταν πολύ συχνές– ή ακόμα και ότι ίσως αποτραβήχτηκε στη μοναχική ζωή. Πάντως η παρουσία του στους καταλόγους των μαρτύρων που υπέγραφαν σε υποθέσεις τόσο της Μονής όσο και των επιφανέστερων οικογενειών της Νάξου ήταν πολύ τακτική από το 1708 (ΑΚΑΝ Διαθήκες, Φάκ. Β΄, έγγρ. 2) και μετά, όπου υπέγραφε πάντοτε ως «πρεβόστρος» ή «πρεπόζιτος». Το 1711 (ΙΑΝ-Μ.Ι.Ε.Τ. film 3, 5.5.1711), το 1715 (Ξ 110), το 1717 (Ξ 117), το 1718 (ΙΑΝ-Μ.Ι.Ε.Τ. film 3, 1718), το 1721 (ΑΚΑΝ Καταγραφές, Φάκ. Α΄, έγγρ. 11), το 1723 (ΙΑΝ-Νάξος, 28.8.1723), το 1730 (ΑΚΑΝ Δωρεές, Φάκ. Β΄, έγγρ. 5), το 1733 (Ψ 106). Το 1723 (ΙΑΝ-Νάξος, 28.8.1723) και το 1734 (ΑΚΑΝ Επιστολές, Φάκ. Α΄, έγγρ. 4) παρουσιάζεται ως «καγκελάριος αρχιερατικός», ενώ το 1739 (ΑΚΑΝ Δωρεές, Φάκ. Β΄, έγγρ. 5) ως «πρεβόστρος και βικάριζε την σήμερο καπιτολάρες τούτης της μητροπόλεως». Συχνά τέλος παρουσιάζεται σε υποθέσεις του Αρχιεπισκόπου Antonio Giustiniani: (ΙΑΝ-Μ.Ι.Ε.Τ. film 3, 5.5.1711, ΙΑΝ-Νάξος, 28.8.1723 κ.ά.).

ΤΖΑΝΑΚΗΣ ΓΡΙΣΠΟΣ του ΓΕΡΜΑΝΟΥ
(Μιχαήλ αρχιστράτηγος, 4ος και 5ος πρόλογος)

Ο γιος του Γερμανού Γρίσπου και της Μπενετίνας Γιράρδη (Ψ 79) είναι ένας από τους νεαρότερους συντελεστές της παράστασης. Πρώτη φορά εμφανίζεται ως μάρτυρας σε νοταριακό έγγραφο το 1731 (Ξ 168) και μάλιστα γράφει «διά λόγου» των ενδιαφερόμενων μερών. Αν δεχτούμε ότι τότε ήταν περίπου 20-25 ετών, θα τοποθετούσαμε την ημερομηνία γέννησής του κάπου ανάμεσα στα 1705-1710, οπότε, όταν έπαιξε στην παρά-

25. Το όνομα Παλδασάρος συναντήσαμε στο σύνολο των χειρογράφων με αυτές τις παραλλαγές.

σταση, το 1723, θα ήταν γύρω στα 13-18. Μετά τον Ιανουάριο του 1734 φαίνεται συχνά να υπογράφει ως μάρτυρας σε νοταριακά έγγραφα που αφορούν υποθέσεις της «καλής κοινωνίας» της Νάξου (Ψ 37, Ψ 70, Ψ 54, Ψ 59). Στις 3 Μαΐου του 1734 παντρεύεται την κυρία Μαρούσα (Ψ 79), κόρη του ποτέ πρε-Μάρκου Γιουστινιανού, ο οποίος είχε συμμετάσχει στην παράσταση της Τραγέδιας το 1723. Στις 9 Μαΐου του ίδιου χρόνου υπογράφει αντί για τη μητέρα του στο «παντίκι»[26] ενός αμπελιού της (Ψ 140). Στις 17 Ιουλίου ορίζεται καθολικός επίτροπος της περιουσίας των αδελφών της συζύγου του, οι οποίοι «θέλουν να μισεύγουν διά την Ρώμην και Χριστιανοσύνη» (Ψ 23). Στις 8 Ιουλίου, επειδή δεν έχει την οικονομική δυνατότητα να επισκευάσει μαζί με τη σύζυγό του ένα νερόμυλό τους «σχολαστό και χαλασμένο», ζητά από το θείο του Ντεζαουράριο Γεράρδη να τους βοηθήσει και μετά, όσο ζει, να έχει την επικαρπία του (Ψ 118, ΑΚΑΝ Εμβ.-Συμβ.-Συμφ., Φάκ. Β΄, έγγρ. 17). Το 1735 (Ψ 174), το 1739 (ΑΚΑΝ Μαρτυρίες, Φάκ. Δ΄, έγγρ. 22), το 1749 (ΑΚΑΝ Διαθήκες, Φάκ. Β΄, έγγρ. 26) και το 1752 (ΑΚΑΝ Εμβ.-Συμβ.-Συμφ., Φάκ. Γ΄, έγγρ. 2Α) εμφανίζεται ως μάρτυρας σε νοταριακά έγγραφα. Τον Ιούλιο του 1752 κάνει με τη μητέρα του μία εφ' όρου ζωής συμφωνία για ένα αμπέλι (ΑΚΑΝ Εμβ.-Συμβ.-Συμφ., Φάκ. Γ΄, έγγρ. 2Α). Το Σεπτέμβριο του 1763 δεν ζει πλέον, και η μητέρα του με τη σύζυγό του «ξετελεύουν» την παλιά συμφωνία (ΑΚΑΝ Εμβ.-Συμβ.-Συμφ., Φάκ. Γ΄, έγγρ. 18). Άρα στο διάστημα ανάμεσα στο 1752 και 1763 πεθαίνει, σε ηλικία 50-60 χρονών, εφόσον η χρονολογία της γέννησής του έχει τοποθετηθεί ανάμεσα στο 1705-1710. Πιθανότερα κοντά στο 1763, όταν τακτοποιούνται και οι κληρονομικές του εκκρεμότητες. Το 1770 βλέπουμε ότι ο γιος του Φραντζέσκος είναι «κανόνικος»[27] (ΑΚΑΝ Αγοραπωλησίες, Φάκ. Δ΄, έγγρ. 36). Μαζί του συχνά υπογράφει κι άλλος ένας ιερέας, ο Γερμανός Γρίσπος (ΑΚΑΝ Μαρτυρίες, Φάκ. Ζ΄, έγγρ. 3), ο οποίος θα μπορούσε να είναι επίσης γιος του Τζάννη, εφόσον μάλιστα έχει και το όνομα του παππού Γερμανού Γρίσπου.

ΓΙΑΚΟΥΜΟΣ ΓΡΙΣΠΟΣ (Δοτόρες)

Το «1692 Γεναρίου 8» ο «Ιάκωβος Κρίσπης», «με θέλημα του πατρός του αφέντη Τζουάνε και της μητρός του κυρίας Κατερίνας», παντρεύεται «την κυρία Καλλίτζα, κόρη του Νικολάου Γάλα» (ΙΑΝ-Μ.Ι.Ε.Τ. film 5, 8.1.1692). Παρόλο που δεν γνωρίζουμε το πατρώνυμο του Γιάκουμου Γρίσπου, η μελέτη των εγγράφων που αναφέρονται σ' αυτόν μας επιτρέπει να δεχτούμε το ενδεχόμενο να είναι ο γιος του αφέντη Τζουάνε και της κυρίας Κατερίνας, δεδομένου ότι υπάρχει μια χρονολογική συνέχεια που δείχνει να αναφέρεται στην πορεία του ίδιου ανθρώπου. Αυτός ο Γιάκουμος είναι ο μοναδικός που συναντάμε στο σύνολο των εγγράφων, αν και πάντα χωρίς πατρώνυμο, με μοναδική εξαίρεση το προικοσύμφωνό του. Αν δεχτούμε ότι το 1692, όταν παντρεύεται, ο Γιάκουμος Γρίσπος είναι περίπου 20-25 χρονών, το 1723, στην παράσταση, θα είναι περίπου 55, ένας ίσως από τους μεγαλύτερους συντελεστές. Το όνομα του πατέρα του, Τζάννης, μας κάνει να υποψιαστούμε ότι ίσως είναι αδελφός του Γερμανού, πατέρα το μικρού Τζαννάκη Γρίσπου, που συμμετέχει στην παράσταση. Αν αυτό ισχύει, θα είχαμε άλλη μια περίπτωση συγγένειας ανάμεσα στους ηθοποιούς. Ο Γιάκουμος θα ήταν θείος του Τζαννάκη. Πάντως φαίνεται ότι κι αυτός έχει φιλικές σχέσεις με τη Μονή των Ιησουιτών, εφόσον το 1710 παρου-

26. Συμφωνία ενοικίασης.
27. Τίτλος της ιεραρχίας της Καθολικής Εκκλησίας.

σιάζεται δύο φορές να υπογράφει ως μάρτυρας σε υποθέσεις της (ΙΑΝ-Μ.Ι.Ε.Τ. film 4, 11.1.1710 και ΙΑΝ-Μ.Ι.Ε.Τ. film 4, 24.2.1710). Το 1711 έχει κάποιες διαφορές με τον αφ. Φίλιππο Γριμάλδη και βάζουν «άλμπιτρους»[28] για να τις ρυθμίσουν (ΙΑΝ-Μ.Ι.Ε.Τ. film 3, 14.4.1711). Το 1719 (ΙΑΝ-Μ.Ι.Ε.Τ. film 4, 18.1.1719) και το 1733 (Ψ 98), εμφανίζεται ως μάρτυρας σε νοταριακά έγγραφα. Το 1733, όταν θα είναι περίπου 65 χρονών, εμφανίζεται για τελευταία φορά στις αρχειακές πηγές, αν και δεν υπάρχει καμιά πληροφορία για το αν πέθανε. Μόνο το 1790, σε μιαν υπόθεση του αιδέσιμου αφέντη Κανόνικου Ντον Φραντζέσκο Κρίσπη, γιου του Τζαννάκη, υπογράφει η Κατερίνα, θυγάτηρ ποτέ Ιακώβου Κρίσπη και ο αφ. Ιάκωβος Κρίσπης, ίσως κάποιος έγγονός του (ΑΚΑΝ Διαμαρτυρίες, Φάκ. Α΄, έγγρ. 7).

ΦΡΑΝΤΖΕΣΚΟΣ ΚΟΝΤΟΦΡΕΟΣ (Κάλλιστος, επίσκοπος)

Όπως προκύπτει από τη μελέτη των αρχειακών πηγών, το επώνυμο Κοντοφρέος είναι πολύ σπάνιο. Στο σύνολο των χειρογράφων που μελετήθηκαν συναντήσαμε έναν μόνο ακόμα μ' αυτό το όνομα, τον Ντζάνε, το 1673, σε μια καταγραφή πραγμάτων που αγοράστηκαν από Καστριανούς στο μέρος Μπούρτζου. Εκτός απ' αυτόν συναντάμε κατά διαστήματα μόνο τον Πρε-Φραντζέσκο Κοντοφρέο, να υπογράφει ως μάρτυρας σε υποθέσεις γνωστών Ναξίων από το 1710 και μετά. Δεν θα ήταν άτοπο να τον συσχετίσουμε με τον Φραντζέσκο Κοντοφρέο που εμφανίζεται στο χειρόγραφο της «Τραγέδιας του Αγίου Δημητρίου», τόσο λόγω της ηλικίας του σε σχέση με το ρόλο του, –ο ρόλος του Καλλίστου, που ενσαρκώνει, είναι ιδιαίτερα σημαντικός– όσο και λόγω των σχέσεών του με τη Μονή –δεδομένου ότι είναι ιερέας– αλλά και τα υπόλοιπα πρόσωπα που συμμετέχουν στην παράσταση της «Τραγέδιας», σχέσεις που είναι έκδηλες μέσα από τα έγγραφα.

Πρώτη φορά τον συναντάμε το 1710 (Ξ 100) και είναι ήδη «πρε», πράγμα που σημαίνει ότι, αν τότε ήταν τουλάχιστον 25-30 χρονών, το 1723 θα είναι περίπου 40-45, ηλικία ανάλογη με αυτή των υπόλοιπων ενηλίκων της παράστασης. Ύστερα παρουσιάζεται το 1717 (Ξ 117), και μετά το 1724 (ΙΑΝ-Μ.Ι.Ε.Τ. film 5, 20.8.1724). Και στις τρεις παραπάνω περιπτώσεις είναι μάρτυρας σε υποθέσεις προσώπων συγγενικών με τους συντελεστές της παράστασης του 1723. Το 1726, το Μάρτιο, πουλάει ένα αμπέλι (ΑΚΑΝ Αγοραπωλησίες, Φάκ. Γ', έγγρ. 4) και αναφέρεται ως «Πρε Φραντζέσκος Κανόνικος Κοντόφρεος», ενώ τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου υπογράφει και μαρτυρά σε μια αγοραπωλησία (ΙΑΝ-Μ.Ι.Ε.Τ. film 4, 9.6.1726). Τελευταία φορά που εμφανίζεται είναι στις 2 Απριλίου του 1730 (ΑΚΑΝ Δωρεές, Φάκ.Β', έγγρ. 5), όπου «έγραψε και υπέγραψε» ως «Πρε Φραντζέσκος, Κοντόφρεος Κανόνικος, Καντζελάριος Καπιτολάρες». Το 1730 είναι κατά προσέγγιση 55 χρονών. Δεν έχουμε καμιά πληροφορία για το τι απέγινε από αυτό το σημείο και ύστερα. Ίσως ενδύθηκε το μοναχικό σχήμα, ίσως να μετατέθηκε από την Καθολική Εκκλησία σε κάποιο άλλο νησί, ίσως πέθανε. Η παρουσία του πάντως στο χειρόγραφο της «Τραγέδιας», όπως κι εκείνη του Παλδασάρου Γρίσπου, μας έδωσε επιβεβαιωμένο το στοιχείο, ότι στην παράσταση συμμετείχαν σίγουρα και ιερείς.

28. Άλμπιτρος: Επίτροπος. Συχνά σε περιπτώσεις περιουσιακών διαφορών τα δύο αντίθετα μέρη *όριζαν άλμπιτρους*, ή διαφορετικά *επίτροπους*. Αυτοί διαχειρίζονταν τη διεκδικούμενη περιουσία εκ μέρους της κάθε αντίδικης πλευράς και κατέληγαν σε ένα δίκαιο διακανονισμό, τον οποίο κανείς δεν είχε το δικαίωμα να αμφισβητήσει.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ ΔΡΑΓΟΜΑΝΑΚΗΣ (Αγαπητός)

Η συμμετοχή του Κωνσταντή Δραγομανάκη σε μια παράσταση υπό την αιγίδα των Ιησουιτών μας κάνει ιδιαίτερην εντύπωση, γιατί πριν από 40 περίπου χρόνια, στις 8 Απριλίου 1687, σε μια ικετήρια επιστολή των Ναξίων προς το Βενετό ναύαρχο Φραγκίσκο Μοροσίνη για απονομή δικαιοσύνης ύστερα από την άδικη δολοφονία του Νάξιου γαιοκτήμονα Κωνσταντίνου Κόκκου από τους Φράγκους φεουδάρχες, υπογράφει και κάποιος Κωνσταντής Δραγουμανάκης[29]. Βρίσκουμε λοιπόν κάποιον, πιθανώς πρόγονό του, ταγμένον εναντίον των Φράγκων φεουδαρχών, και τον ίδιο, ύστερα από μερικά χρόνια, να υπογράφει, από το 1718 και μετά, σε υποθέσεις της Μονής των Ιησουιτών (1718 IAN-M.I.E.T. film 4, 3.7.1718 και Ψ 6, 1719 IAN-M.I.E.T. film 4, 25.2.1719) και των γνωστών Φραγκοναξιώτικων οικογενειών (1727 Ξ 157, 1728 Ξ 162, 1732 ΑΚΑΝ Μαρτυρίες, Φάκ. Δ', έγγρ. 19). Το 1742 υπογράφει για τη «συβία του Μαρία», που δεν ξέρει γράμματα (Ξ 196). Θεωρώντας ότι ο Κωνσταντής Δραγομανάκης υπογράφει σε τόσο σημαντικές υποθέσεις από το 1718, όντας –έστω και με πιθανές αποκλίσεις– περίπου 25-40 χρονών, το 1723 θα ήταν ανάμεσα στα 30-45. Το βασικό πρόβλημα με τον Κωνσταντή Δραγομανάκη ήταν ότι δεν είχαμε το όνομα του πατέρα του και ούτε στάθηκε εφικτό να προσδιοριστεί μέσα από την έρευνα στις αρχειακές πηγές. Βλέποντας όμως έναν άνθρωπο με το όνομα Κωνσταντής Δραγομανάκης, με σταθερή παρουσία σε παρεμφερείς υποθέσεις και πολύ κοντά στη Μονή και στις οικογένειες των άλλων μελών της ομάδας που ανέβασε την «Τραγέδια», μπορούμε με αρκετή ασφάλεια να δεχτούμε, ότι είναι αυτός που αναζητούμε. Τελευταία φορά παρουσιάζεται να υπογράφει σε νοταριακά έγγραφα το 1743 (ΑΚΑΝ Ανταλλαγές, έγγρ. 4), ενώ το 1745 στο προικοσύμφωνο του Γιάκωμου Μπαρότζη Τζόρτζη αναφέρονται κάποιες περιοχές κοντά στους Τζόρτζη Μαρτζέλο και Κωνσταντή Δραγομανάκη (ΑΚΑΝ Προικοσύμφωνα, Φακ. Β', έγγρ. 9) –δεν τον αναφέρουν ως «ποτέ» ή «μακαρίτη»– ώστε λογικό είναι να υποθέσουμε πως είναι ακόμα ζωντανός. Από το 1749 μέχρι το 1761 υπογράφει συχνά ένας Κωνσταντίνος Δραγομανάκης: το 1749 (IAN-M.I.E.T. film 5, 15.12.1749), το 1757 (IAN-M.I.E.T. film 5, 2.9.1757), το 1759 (IAN-M.I.E.T. film 5, 13.3.1759, το 1760 (ΑΚΑΝ Προικοσύμφωνα, Φάκ. Γ', έγγρ. 10), το 1761 (ΑΚΑΝ Αγοραπωλησίες, Φάκ. Δ', έγγρ. 2, ΑΚΑΝ Προικοσύμφωνα, Φάκ. Γ', έγγρ. 13, ΑΚΑΝ Αγοραπωλησίες, Φάκ. Δ' έγγρ.7, ΑΚΑΝ Αγοραπωλησίες, Φάκ. Δ', έγγρ. 8, ΑΚΑΝ Εμβ.-Συμβ.-Συμφ., Φάκ. Γ', έγγρ. 9, ΑΚΑΝ Εμβ.-Συμβ.-Σύμφ, Φάκ. Γ', έγγρ. 6, IAN-M.I.E.T. film 5, 20.5.1761). Είναι πολύ πιθανό να πρόκειται για κάποιον άλλο Κωνσταντίνο Δραγομανάκη, ίσως και έγγονο του Κωνσταντή Δραγομανάκη της «Τραγέδιας», γιατί ο ίδιος θα ήταν πλέον αρκετά ηλικιωμένος, ώστε να υπογράφει με τέτοια συχνότητα σε υποθέσεις τρίτων.

ΔΟΝ ΦΡΑΝΤΖΕΣΚΟΣ ΜΠΑΡΟΤΖΗΣ του ΤΖΟΡΤΖΗ (Αλφόριος)[30]

Στο σύνολο των αρχειακών πηγών που μελετήθηκαν δεν υπάρχει ούτε μία φορά το όνο-

29. Π.Γ. ΖΕΡΛΕΝΤΗΣ, *Φεουδαλική Πολιτεία εν τη νήσω Νάξω*, Τύποις Νικ. Γ. Φρέρη, εν Ερμουπόλει, 1925, σσ. 68-72 και Μ.Ι. ΜΑΡΚΟΠΟΛΙΣ, *Δραματικόν Επεισόδιον της Ναξιακής Ιστορίας*, τυπ. Εφημ. «Νάξος», Νάξος 1893, σσ. 15-18.

30. Για την οικογένεια βλ. Ν.Α. ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΔΗΣ, *Ο πύργος του Βερνάρδου Μπαρότζι στο Χαλκί-Νάξου*, Αθήνα 1964.

μα Φραντζέσκος Μπαρότζης Τζόρτζη. Έχουν εντοπιστεί οι Φραντζέσκος Μπαρότζης του Γιερώνυμου (Ψ 21), Φραντζέσκος Μπαρότζης του Τζαμπατή (Ξ 172, Ξ 184) και πολύ συχνά η υπογραφή Φραντζέσκος Μπαρότζης χωρίς πατρώνυμο. Το 1709 γίνεται λόγος για μια «αρχόντισσα κυρία Ανδριαννέτα», χήρα Τζορτζέτου Μπαρότζη (Ξ 97). Θα μπορούσαν να είναι οι γονείς του Φραντζέσκου, εντούτοις δεν υπάρχει κανένα άλλο στοιχείο για τη σύνθεση του γενεαλογικού του δέντρου και την ανακάλυψη στοιχείων της βιογραφίας του. Ένα ερέθισμα για τη διατύπωση υποθέσεων είναι ο τίτλος «Δον», που συνοδεύει το όνομά του στο χειρόγραφο της «Τραγέδιας του Αγίου Δημητρίου». Ο τίτλος «Δον» προϋποθέτει αφενός μεν κύρος και κοινωνική αναγνώριση, ενώ αφετέρου χρησιμοποιείται πολύ συχνά ως δηλωτικό της ιεροσύνης. Στην προκειμένη περίπτωση ίσως έπρεπε να εκληφθεί με τη δεύτερη σημασία, δεδομένου ότι και όλοι οι άλλοι συντελεστές της παράστασης είναι γόνοι αριστοκρατικών οικογενειών, αλλά δεν έχουν χρησιμοποιήσει κάποιο διακριτικό των τίτλων τους. Άρα, με το δεδομένο ότι το Δον δηλώνει ιερωσύνη[31], θα μπορούσαμε με κάποιαν επιφύλαξη να συσχετίσουμε –αν όχι να ταυτίσουμε– τον πρε Φραντζέσκο Μπαρότζη, που υπογράφει πολύ συχνά –δυστυχώς πάντα χωρίς πατρώνυμο– από το 1729 και μετά σε υποθέσεις της Μονής, με τον Δον Φραντζέσκο Μπαρότζη Τζόρτζη του χειρογράφου της «Τραγέδιας». Τα έγγραφα στα οποία συναντήθηκε η συγκεκριμένη υπογραφή είναι τα εξής: 1729 (IAN-Νάξος, 12.11.1729), 1734 (Ψ 187), 1738 (IAN-M.I.E.T. film 3, 14.9.1738), 1740 (IAN-M.I.E.T. film 5, 3.7.1740), 1748 (IAN-M.I.E.T. film 5, 8.8.1748), 1756 (IAN-M.I.E.T. film 5, 9.11.1756, IAN -M.I.E.T. film 5, 13.12.1756), 1757 (IAN-M.I.E.T. film 5, 8.5.1757), 1764 (IAN-M.I.E.T. film 5, 12.1.1764)[32].

ΧΡΟΥΣΗΣ ΔΕΡΕΜΟΝ (Βάρρος)

Γιος του Ιωάννη Φραγκίσκου De Raimond, κόμη της Μοδένης, και της Κατερίνας Κορονέλλου του Χρουσή[33]. Ο Χρουσής είναι ένα από τα δέκα παιδιά της οικογένειας Δερεμόν[34], ίσως μάλιστα είναι το δεύτερο αγόρι, αφού έχει το όνομα του πατέρα της μητέρας του. Ο μεγαλύτερος αδελφός του ονομάζεται Κάρλος (Ξ 143, Ξ 145), όπως ο πατέρας του πατέρα τους, Κάρολος De Raimond, Κύριος και Μαρκήσιος της Μοδένης[35]. Μέσα από την έρευνα των αρχειακών πηγών έχουν εντοπισθεί και τα περισσότερα από τα υπόλοιπα αδέλφια του: ο Ενρίκος (Ξ 143, Διαθήκη), ο Φραντζέσκος (Ξ 143, Ξ 138, Διαθήκη), η Νικολέτα (Ξ 143, Διαθήκη), η Ρόζα (Διαθήκη), η Domenica (IAN-M.I.E.T. film 6, 1.6.1733), η Κατζιάνα (Ξ143) και η Θεοχτίστη (Ξ 143, Ξ 145). Στην παράσταση της Τραγέδιας συμμετέχουν δύο από τα αδέλφια του, ο Ρίκος (Ενρίκος) και ο Φραντζέσκος. Επίσης πιθα-

31. Βλ. και *Μέγα Λεξικόν όλης της ελληνικής γλώσσης* Δ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Εν Αθήναις χ.χ., τόμ. Δ΄, σ. 2087: «τιμητικός τίτλος, αποδιδόμενος εις τους ανωτέρους εκκλησιαστικούς της καθολικής εκκλησίας, κατόπιν δε εις τους μοναχούς και ιερείς».

32. Για τις τρεις τελευταίες ημερομηνίες υπάρχει μια επιφύλαξη γιατί συνεχίζει να υπογράφει κάποιος πρε-Φραντζέσκος Μπαρότζης μέχρι το 1806 (AKAN Μαρτυρίες, Φάκ. Ζ', έγγρ. 37 κ.ά.), οπότε από ένα σημείο και μετά ενδέχεται να μην είναι ο ίδιος.

33. Α.Π. ΜΑΡΟΥΛΗΣ, «Ναξιακά έγγραφα 1723-1883», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, Δ΄, 1964, έγγρ. 2, σσ. 403-407. Πρόκειται για τη διαθήκη της Κατζιάνας Κορονέλλας μητέρας της Κατερίνας Κορονέλλου Χρουσής. Για λόγους συντομίας θα αναφέρεται ως *Διαθήκη*.

34. Μιχ. ΜΑΡΚΟΠΟΛΙΣ, *Δραματικόν Επεισόδιον*, ό.π., σ. 30, υποσ. 1.

35. ΜΑΡΚΟΠΟΛΙΣ, *Δραματικόν Επεισόδιον*, ό.π., σ. 21.

νώς είναι πρωτεξάδελφος του Χρουσή Κορονέλλου του Γερμανού και θείος του Γερμανού Μαρίν (Ξ 82 από τον κώδικα Ξ 1)[36]. Έχοντας ως δεδομένο ότι οι γονείς του παντρεύτηκαν στις 11 Οκτωβρίου 1690, ότι απέκτησαν δέκα παιδιά και ότι ο πατέρας του πέθανε στις 14 Ιανουαρίου του 1705[37], θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε τη γέννηση του Χρουσή κάπου στα 1692-1700. (Από το Ξ 138 γνωρίζουμε σίγουρα, ότι τουλάχιστον ο Φραντζέσκος, ήταν μικρότερός του και είδαμε ότι ως «Χρουσίς» θα μπορούσε να είναι το δεύτερο μεγαλύτερο αγόρι). Άρα το 1723, που έγινε η παράσταση, ο Χρουσής ήταν περίπου 23-31 χρονών.

Πρώτη φορά φαίνεται να υπογράφει ως μάρτυρας σε νοταριακό έγγραφο το 1719 (Ψ 8, IAN-M.I.E.T. film 4, 29.3.1719 σε υπόθεση της Μονής). Από τότε η παρουσία του στην κοινωνική ζωή της Νάξου είναι σταθερή. Το 1720 παρίσταται ως μάρτυρας σε μια αγοραπωλησία (IAN-M.I.E.T. film 4, 17.11.1720). Τον Ιανουάριο του ίδιου χρόνου δίνει «γρόσα τριάντα» στον αδελφό του Φραντζέσκο, ο οποίος θέλει να «μισέψει διά τα μέρη της Ρώμης και της Χριστιανοσύνης» (Ξ 138). Ύστερα από λίγους μήνες τα αδέλφια Δερεμόν διεκπεραιώνουν κάποιες περιουσιακές τους υποθέσεις (Ξ 143). Το 1723, «μηνός Μαγίου 4», ο Χρουσής Δερεμόν παντρεύεται την Αντωνία Ματαίου Σουμμαρίπα[38]. Σε μερικούς μήνες θα συνεργαστεί με τον αδελφό της Φραντζέσκο Σουμμαρίπα Ματαίου στην παράσταση της «Τραγέδιας». Σ' αυτό το σημείο λοιπόν παρατηρείται άλλη μια περίπτωση συγγένειας μεταξύ των συντελεστών της παράστασης, εξ αγχιστείας αυτή τη φορά. Το 1725 τον βρίσκουμε να υπογράφει ως μάρτυρας σε υπόθεση της Μονής (IAN-M.I.E.T. film 4, 13.1.1725), ενώ το 1728 τον βλέπουμε να υπογράφει για πρώτη φορά ως «κονσόλος» (Ξ 162), δηλαδή πρόξενος. Το 1733 ο «εκλαμπρότατος αφέντης κονσόλος Χρουσίς Ντερεμόν» αγοράζει ένα κτήμα (Ξ 176). Το 1740 ένα έγγραφο της Γαλλικής Πρεσβείας πιστοποιεί ότι ο Χρουσής Ντερεμόν διατηρεί ακόμα τους τίτλους και τα δικαιώματα του προξένου του Γάλλου Βασιλιά στη Νάξο[39]. Το 1741 παρουσιάζεται σε νοταριακά έγγραφα (Ξ 194, ΑΚΑΝ Μαρτυρίες, Φάκ. Δ', έγγρ. 25). Το 1741 παντρεύει την κόρη του Κατερίνα (Ξ 193), όμως το 1745 ακυρώνει το προικοσύμφωνο και ο γάμος διαλύεται (Ξ 200). Το 1756 υπαγορεύει τη διαθήκη του στον καγκελάριο Ναξίας Παντελέο Σουμμαρίπα (Ξ 218)[40]. Έχει τέσσερα παιδιά: τον Κάρλο Φραντζέσκο, τον Ματαίο, την Κατζιάννα, η οποία είναι καλόγρια, και την Κατερίνα.

ΡΙΚΟΣ ΡΕΜΟΝ (Σοστένες, Κάσσανδρος)

Ο Ρίκος (Ενρίκος) Ντερεμόν (Ρεμόν) είναι κι αυτός γιος του Ιωάννη Φραγκίσκου De Raimond και της Κατερίνας Κορονέλλου του Χρουσή, αδελφός των Χρουσή και Φραντζέσκου Ρεμόν, που συμμετέχουν στην παράσταση (Ξ 143), και των άλλων επτά παιδιών του κόμη της Μοδένης και της Κατερίνας, που αναφέρονται στο βιογραφικό του Χρουσή Δερεμόν. Πιθανώς είναι πρώτος εξάδελφος του Χρουσή Κορονέλλου Γερμανού και θείος

36. Βλ. Βιογραφικό Χρουσή Κορονέλλου Γερμανού.
37. ΜΑΡΚΟΠΟΛΙΣ, *Δραματικόν Επεισόδιον*, ό.π., σ. 30.
38. ΜΑΡΟΥΛΗΣ, «Ναξιακά έγγραφα», ό.π. έγγρ. 1, σσ. 401-403. Πρόκειται για το προικοσύμφωνό του.
39. ΜΑΡΟΥΛΗΣ, «Ναξιακά έγγραφα», ό.π., έγγρ. 3, σ. 407.
40. ΜΑΡΟΥΛΗΣ, «Ναξιακά έγγραφα», ό.π., έγγρ. 6, σσ. 409-412.

του Γερμανού Μαρίν[41]. Πρώτη φορά εμφανίζεται να υπογράφει ως μάρτυρας το 1726, σε μιαν υπόθεση της Μονής (IAN-M.I.E.T. film 4, 21.5.1726). Στη συνέχεια εμφανίζεται το 1730 (Ξ 164) και πολύ συχνά το 1734 (Ψ 113, Ψ 122, Ψ 85, Ψ 33 –όπου βλέπουμε επίσης ότι είναι εγγράματος γιατί υπογράφει αντί κάποιου άλλου– και Ψ 61). Τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου παρουσιάζεται μαζί με το γιο του Φραντζέσκο στη Μονή των Ιησουιτών για μια μαρτυρία που τους ζητήθηκε, υπογράφοντας με «ειδιό τους χέρι» (IAN-M.I.E.T. film 5, 15.10.1734). Έχοντας ως δεδομένο ότι οι γονείς του παντρεύτηκαν στις 11 Οκτωβρίου 1690, απέκτησαν δέκα παιδιά και ο πατέρας του πέθανε στις 14 Ιανουαρίου του 1705[42], η ηλικία του θα μπορούσε να προσδιοριστεί με συνάρτηση των εξής τριών παραμέτρων: 1) πρώτη φορά παρουσιάζεται ως μάρτυρας σε υπόθεση της Μονής το 1726, 2) έχει προηγηθεί η γέννηση τουλάχιστον των δύο αδελφών του, Κάρλου και Χρουσή και 3) το 1734 έχει γιο τουλάχιστον 14 χρονών, δηλαδή «του νόμου», με δικαίωμα υπογραφής σε νοταριακά έγγραφα (IAN-M.I.E.T. film 5, 15.10.1734). Με μιαν απόκλιση λοιπόν ίσως λίγων χρόνων νωρίτερα, δεν θα ήταν άστοχο να τοποθετούσε κανείς τη χρονολογία της γέννησής του κάπου στα 1693-1700, οπότε το 1724, στην παράσταση θα ήταν 23-30 ετών. Στη συνέχεια υπογράφει ως μάρτυρας το 1737, πάλι σε υπόθεση της Μονής (IAN-M.I.E.T. film 4, 22.6.1737), ενώ το 1740 συντάσσει το έγγραφο μιας υπόθεσης της «Κερασοφίας, χήρας μακαρίτη Μαστρογιώργη» (IAN-M.I.E.T. film 5, 18.6.1740). Το 1744 (ΑΚΑΝ Διαθήκες, Φάκ. Β΄, έγγρ. 24) και το 1749 (ΑΚΑΝ Διαθήκες, Φάκ. Β΄, έγγρ.26) είναι μάρτυρας σε διαθήκες. Στο έγγραφο του 1749 (ΑΚΑΝ Διαθήκες, Φάκ. Β΄, έγγρ. 26) υπογράφει μαζί με τους Τζουάνη και Αντώνη Γρίσπο, με τους οποίους είχε συνεργαστεί και στην παράσταση του 1723. Στη συνέχεια υπογράφει το 1757 σε μιαν υπόθεση της Μονής των Ιησουιτών (IAN-M.I.E.T. film 5, 1.5.1757), το 1760 (ΑΚΑΝ Προικοσύμφωνα, Φάκ. Γ΄, έγγρ. 13) καθώς και το 1767-70. Από αυτό το σημείο και ύστερα θα πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί, γιατί το 1790, σε μια μαρτυρία (ΑΚΑΝ Μαρτυρίες, Φάκ. Ζ΄, έγγρ. 24), υπογράφει ένας Ενρίκος Ντερεμόν που θα μπορούσε να είναι γιος του Φραντζέσκου, του γιου του Ρίκου Ρεμόν που είχε παίξει στην παράσταση. Πάντως σχετικά με το θάνατό του δεν έχει βρεθεί κανένα επίσημο στοιχείο. Έτσι μπορούμε να υποθέσουμε ότι ζει τουλάχιστον μέχρι το 1760 και ότι η υπογραφή σε έγγραφο αυτής της χρονιάς (ΑΚΑΝ Προικοσύμφωνα, Φάκ. Γ΄, έγγρ. 13) είναι δική του, εφόσον είναι λίγο νωρίς για να υπογράφουν σε νοταριακά έγγραφα τα εγγόνια του.

ΦΡΑΝΤΖΕΣΚΟΣ ΡΕΜΟΝ (3ος πρόλογος, παιδί του Κάσσανδρου)

Γιος του Ιωάννη Φραγκίσκου De Raimond και της Κατερίνας Κορονέλλου, αδελφός του Χρουσή και του Ρίκου (Ξ 143 και Διαθήκη), πιθανώς εξάδελφος τού Χρουσή Κορονέλλου του Γερμανού και θείος του Γερμανού Μαρίν[43]. Έχοντας υπόψη ότι οι γονείς του παντρεύτηκαν το 1690, ότι ο πατέρας του πέθανε το 1705, καθώς και το γεγονός ότι είχαν προηγηθεί απ' αυτόν τουλάχιστον ο Κάρλος και ο Χρουσής από τα εννέα αδέλφια του[44], θα τοποθετούσαμε την ημερομηνία γέννησής του ανάμεσα στα χρόνια 1693-1705. Το ακό-

41. Βλ. Βιογραφικό Χρουσή Κορονέλλου Γερμανού.
42. ΜΑΡΚΟΠΟΛΙΣ, *Δραματικόν Επεισόδιον*, ό.π., σ. 30, υποσ.1.
43. Βλ. Βιογραφικό Χρουσή Κορονέλλου Γερμανού.
44. ΜΑΡΚΟΠΟΛΙΣ, *Δραματικόν Επεισόδιον*, ό.π., σ. 30, υποσ.1.

λουθο έγγραφο μας βοηθάει να είμαστε πιο συγκεκριμένοι και να υπολογίσουμε ως πιθανό διάστημα, στο οποίο γεννήθηκε, το 1693-1702. Κι αυτό γιατί τον Ιανουάριο του 1720 ζητά από τον αδελφό του Χρουσή χρήματα «για να μισέψει για τα μέρη της Χριστιανοσύνης», επειδή «στη Νάξο δεν μπορεί να δει καμία προκοπή» (Ξ 138). Αυτό σημαίνει ότι το 1720 ο Φραντζέσκος ήταν προφανώς σε μιαν ηλικία τέτοια, ώστε να είχε προσπαθήσει να βρει τη θέση του στην κοινωνία της Νάξου, δηλαδή τουλάχιστον 18 χρονών. Ως εκ τούτου το 1723 στην παράσταση ήταν τουλάχιστον 21 χρονών. Πάντως, σχετικά με τον «μισεμό» του, παρόλο που «ο καλός και σπλαχνικός αδελφός» του δίνει χρήματα, τον βλέπουμε ύστερα από επτά μήνες, τον Ιούλιο, να αναμιγνύεται κι αυτός στην υπόθεση περιουσιακών ανταλλαγών ορισμένων από τα αδέλφια De Raimond (Ξ 143). Πάντως είναι πιθανό να έφυγε από τη Νάξο μετά το Δεκέμβριο του 1723, που έγινε η παράσταση, γιατί επόμενη φορά που εμφανίζεται είναι ο Οκτώβριος του 1734, ως μάρτυρας σε μιαν υπόθεση (Ψ53), και στη συνέχεια το 1737 (ΑΚΑΝ Εμβ.-Συμβ.-Συμφ., Φάκ. Β', έγγρ. 21). Το «1743, Οχτωβρίου 15», ένας Φραντζέσκος Ντερεμό, υπογράφει αντί για τη «συβία του Μαρία: Μαρία Ντερεμό διά πρόσοπο το νεδιόνομου πεδιό γιάκουμου και Χρουσί γράφο ως άνωθεν και μην έχοντας γράματα έγραψα εγώ συνβιός της Φραντζέσκος ντερεμό» (ΑΚΑΝ Μαρτυρίες, Φάκ. Δ', έγγρ. 29). Στη συνέχεια συναντάμε την υπογραφή Φραντζέσκος Ντερεμόν Ντεμοντένα το 1748 (IAN-M.I.E.T. film 6, 15.8.1748), 1751 (Ξ 211), 1753 (ΑΚΑΝ Ανταλλαγές, έγγρ. 4), 1755 (Ξ 216), 1759 (Ξ 226), η τελευταία θα μπορούσε όμως να ανήκει και στο γιο του Ενρίκου Ντερεμόν[45]. Τελευταία φορά που συναντάμε την υπογραφή αυτή, είναι στις 21 Σεπτεμβρίου 1767 (Ξ 240), χωρίς να είμαστε βέβαιοι ότι ανήκει στο Φραντζέσκο Ρεμόν της παράστασης του 1723. Πάντως δεν υπάρχει κανένα στοιχείο που να πιστοποιεί το θάνατό του ή να δίνει πληροφορίες ενδεικτικές για τη χρονολόγησή του.

ΧΡΟΥΣΗΣ ΚΟΡΟΝΕΛΛΟΣ του ΓΕΡΜΑΝΟΥ (Καρινός)

Παρόλο που ο οίκος των Κορονέλλων ήταν ιδιαίτερα σημαντικός και η βιβλιογραφία παρέχει αρκετές πληροφορίες για την ιστορία του, η ένταξη τού Χρουσή Κορονέλλου του Γερμανού στο οικογενειακό του πλαίσιο στάθηκε ιδιαίτερα δύσκολη. Για την κατανόηση ορισμένων προβληματισμών σχετικά με την ταυτότητά του είναι απαραίτητη μια σύντομη αναδρομή στη γενεαλογική διαδοχή των μελών του οίκου, με κέντρο αναφοράς τον τίτλο του προξένου που επί εκατό περίπου χρόνια ανήκε στην οικογένεια.

«Από του έτους 1612 το αξίωμα του προξένου του Γάλλου Βασιλέως εν Νάξω, είχεν ο οίκος Κορονέλλου, καθ' ό έτος γνωστός πρόξενος ήν Κουρσίνος Κορονέλλος, των υιών του τοποτηρητού του Εβραίου των νησιωτών δουκός Ιωσήφ Νάκη, ούτος παρέμεινε πρόξενος πιθανώς πέραν του έτους 1635. Μετά ταύτα τις των Κορονέλλων εγένετο πρόξενος έστιν άγνωστον, μεθ' όν εγένετο ο τούτου υιός Κουρσίνος (ου μέμνηται έτει 1670 ο Dela Croix) μέχρι του αυτού θανάτου γεγονότος έτει 1689 ότε εγένετο πρόξενος ο τούτου υιός Γερμανός ος απέθανε έτει 1709, μεθ' ό εγένετο πρόξενος ο τούτου αδελφός Ιάκωβος και μετά τούτον θανόντα έτει 1711 εγένετο πρόξενος Στέφανος Μαρίνος, ανήρ Γάλλος, νυμφευθείς εν Νάξω, ού ένεκα διεμαρτυρήθησαν οι Κορονέλλοι απολέσαντες το του προξένου αξίωμα»[46].

45. Βλ. Βιογραφικό σημείωμα Ρικού Ρεμόν.

46. Το απόσπασμα προέρχεται από το βιβλίο του Μοναστηρίου των Καπουκίνων, σ. 210, σύμφωνα με την

Μια πρώτη υπόθεση, λοιπόν, για την ταυτότητα του Χρουσή Κορονέλλου, θα ήταν το ενδεχόμενο να είναι γιος του πρόξενου Γερμανού Κορονέλλου. Σ' αυτή την περίπτωση παρουσιάζεται μια πληθώρα συγγενικών σχέσεων ανάμεσα στους συντελεστές της παράστασης. Ο Χρουσής είναι αδελφός της Ανδριαννέτας, της συζύγου του Στέφανου Μαρίν, και συνεπώς θείος του νεαρού Γερμάνου Μαρίν που έπαιξε στην παράσταση (Ξ 150). Είναι ακόμα πρωτεξάδελφος των αδελφών Δερεμόν, επίσης συντελεστών της παράστασης, εφόσον η μητέρα τους Κατερίνα ήταν αδελφή του Γερμανού Κορονέλλου[47]. Ο Χρουσής Κορονέλλος, που εντοπίστηκε κατά την έρευνα στα αρχεία, έχει μιαν αδελφή, την Αντριαννέτα (Ψ 183, Ξ 150) και έναν αδελφό, το Μαρκέτο (Ξ 95, Ξ 150). Η μητέρα του ονομάζεται Μαργέτα (Ξ 95, Ξ 150). Θεωρώντας ότι ο Χρουσής Κορονέλλος, ο οποίος παρουσιάζεται να υπογράφει σ' ένα επιτροπικό έγγραφο το 1678 (IAN-M.I.E.T. film 3, 16.3.-1678), είναι πολύ μεγάλος σε ηλικία, ώστε να είναι ο ίδιος, πρώτη φορά που είναι πιθανό να παρουσιάζεται ο Χρουσής Κορονέλλος του Γερμανού σε νοταριακά έγγραφα είναι το 1720 (Ξ 138). Υπογράφει χωρίς πατρώνυμο, όμως πρόκειται για υποθέσεις των αδελφών Ντερεμόν, οπότε είναι πολύ πιθανό να είναι εκείνος που συμμετείχε στην παράσταση της «Τραγέδιας του Αγίου Δημητρίου» το 1723. Έκτοτε, το 1733-34, εμφανίζεται συχνά ένας Χρουσής Κορονέλλος να υπογράφει ως μάρτυρας σε υποθέσεις των άλλων συντελεστών της παράστασης, χωρίς όμως πατρώνυμο (Ψ 79, Ψ 71). Έτσι δεν είναι βέβαιο ότι πρόκειται για το Χρουσή Κορονέλλο του Γερμανού, γιατί το 1733 παρουσιάζεται και ένας Χρουσής Κορονέλλος του Τζαμπατή (Ψ 20)· συνεπώς δεν είναι ευκρινές ποιος από τους δύο είναι κάθε φορά. Λόγου χάρη τον Οκτώβριο του 1733, σε έγγραφο για την αγορά ενός οικοπέδου από τον αφ. Χρουσή Ντερεμόν, βλέπουμε στις υπογραφές των μαρτύρων: Μαρκέτος Κορονέλλος, Χρουσής Κορονέλλος, Χρουσής Κορονέλλος κ.ά. (Ξ 176). Πάντως τελευταία φορά που εμφανίζεται ο Χρουσής Κορονέλλος είναι στις 14 Ιανουαρίου 1737 (Ξ 183).

Στις 15 Οκτωβρίου 1743 παρουσιάζεται στους μάρτυρες μιας υπόθεσης κληρονομιάς η «χήρα Ρόζα ποτέ Χρουσί Κορονέλλου» (ΑΚΑΝ Μαρτυρίες, Φάκ. Δ', έγγρ.29). Το 1758 εμφανίζεται πάλι μια «Ρόζα χήρα Χρουσί Κορονέλλου» (Ψ 201, Ξ 221), ενώ στις 20 Νοεμβρίου 1760 η «αρχ. Ρόζα χήρα Χρουσί Κορονέλλου Γερμανού παντρεύει την κόρη της Κατερίνα με το γιο του Φιλίππου Γριμάλδη, Ιάκωβο» (ΑΚΑΝ Προικοσύμφωνα, Φάκ. Γ', έγγρ. 15). Οπότε είναι πιθανό η Ρόζα, που παρουσιάζεται πρώτη φορά το 1743 ως «χήρα Χρουσί Κορονέλλου», να είναι η ίδια με τη «Ρόζα τη χήρα του Χρουσί Κορονέλλου Γερμάνου» που εμφανίζεται το 1760. Σ' αυτή την περίπτωση ο Χρουσής Κορονέλλος Γερμανού είναι παντρεμένος με τη Ρόζα, έχει μια κόρη, την Κατερίνα, και ίσως ένα γιο, το Γερμανό Κορονέλλο Χρουσή, που υπογράφει ως μάρτυρας το 1757 (ΑΚΑΝ Διαθήκες, Φάκ. Γ', έγγρ. 3). Η κόρη του Κατερίνα προφανώς είναι πολύ μικρή, εφόσον το 1760 που παντρεύεται θα πρέπει να είναι περίπου 20 χρονών. Πιθανώς είχε κι άλλα παιδιά ο

υποσ. 1 του Π.Γ. ΖΕΡΛΕΝΤΗ, *Ιστορικά σημειώματα εκ του βιβλίου των εν Νάξω Καπουκίνων*, 1649-1753, Ερμούπολη, Τυπ. Νικ. Γ. Φρέρη, 1922, σσ. 9-10. Βλ. επίσης Ν.Α. ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΔΗ, *Πειρατεία, Κουρσάροι στο Αιγαίο*, Αθήνα, εκδ. Φιλιππότη 1984, σσ. 26-29, ΜΑΡΚΟΠΟΛΙΣ, *Δραματικόν επεισόδιον*, ό.π., σσ. 9-24, καθώς και Ν.Α. ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΔΗΣ, *Ο πύργος των Κορονέλλων στη Φασολιά Καλόξυλου – Νάξου και Ο οίκος Κορονέλλο 1566-1845*, ανάτυπο από την εφημ. «Ναξιακή Πρόοδος» 1969, σσ. 7-15 και Π.Γ. ΖΕΡΛΕΝΤΗΣ, *Φεουδαλική Πολιτεία εν τη νήσω Νάξο*, Εν Ερμουπόλει, Τυπ. Ν. Φρέρη 1925, σσ. 29-32.

47. Ν.Α. ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΔΗΣ, *Πειρατεία, Κουρσάροι στο Αιγαίο*, ό.π., σ. 26.

Χρουσής, και η Κατερίνα ήταν η μικρότερη, γιατί είναι μάλλον απίθανο να παντρεύτηκε τόσο μεγάλος. Άλλωστε ο Γερμανός Κορονέλλος του Χρουσή, που είδαμε να υπογράφει το 1757 (ΑΚΑΝ Διαθήκες, Φάκ. Γ', έγγρ. 3) και ίσως να είναι γιος του, πρέπει να γεννήθηκε τουλάχιστον το 1737, ώστε το 1757 να είναι το λιγότερο 20 χρονών.

Είναι σαφές ότι η ένταξη του Χρουσή Κορονέλλου του Γερμανού που έπαιξε στην παράσταση της «Τραγέδιας του Αγίου Δημητρίου», στο συγκεκριμένο οικογενειακό σχήμα, είναι σε έναν μεγάλο βαθμό υποθετική. Εξίσου υποθετικός και με πολλές επιφυλάξεις είναι ο προσδιορισμός της ηλικίας του. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι το 1720, που υπογράφει πρώτη φορά ως μάρτυρας –αν είναι όντως ο ίδιος, δεδομένου ότι υπογράφει χωρίς πατρώνυμο– θα είναι μεγαλύτερος από 20-25 χρονών, άρα το 1723 που έγινε η παράσταση η ηλικία του θα κυμαίνεται στα 25-30 χρόνια. Φαίνεται ότι πεθαίνει κοντά στο 1743, σε ηλικία 45 περίπου ετών. Η προσπάθεια ένταξης του Χρουσή Κορονέλλου του Γερμανού σε ένα οικογενειακό πλαίσιο είχε πολλά ερωτηματικά και πολλά προβλήματα, με αποτέλεσμα κάθε υπόθεση, κάθε διατύπωση να ενέχει και την αναίρεσή της. Το βιογραφικό του αποτελεί μια πρόταση αξιοποίησης των λιγοστών στοιχείων που απέδωσε η έρευνα των αρχειακών πηγών σχετικά με το όνομά του, με αρκετά περιθώρια προβληματισμών και αναθεωρήσεων.

ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΜΑΡΙΝ (2ος πρόλογος)

Ο Γερμανός Μαρίν ήταν γιος του Στέφανου Μαρίν «ανήρ Γάλλου» και της Αντριαννέτας Κορονέλλου Γερμανού (Ξ 113), οι οποίοι παντρεύτηκαν στη Νάξο το 1708[48]. Η Αντριαννέτα ήταν κόρη του πρόξενου του Γάλλου Βασιλιά στη Νάξο, Γερμανού Κορονέλλου, και πιθανώς αδελφή του Χρουσή Κορονέλλου Γερμανού που συμμετείχε στην παράσταση. Το 1711 ο Στέφανος Μαρίν ανέλαβε το αξίωμα του προξένου της Γαλλίας, προκαλώντας τις διαμαρτυρίες των Κορονέλλων που το διατηρούσαν επί τουλάχιστον πέντε γενιές[49]. Το 1715 (Ξ 113) βλέπουμε ότι ο Stefano Marin και η Andrianneta Coronella έχουν αποκτήσει δύο παιδιά, τον Germano και τη Μαρία. Ανάμεσα, λοιπόν, στα 1709-1715 γεννήθηκε ο Γερμανός Μαρίν, ο πιο νεαρός ίσως συντελεστής της παράστασης. Ήταν ανιψιός του Χρουσή Κορονέλλου Γερμάνου και των αδελφών Δερεμόν που συμμετείχαν στην παράσταση. Είναι γνωστό και από τη διαθήκη της Κατζιάνας Κορονέλλου, συζύγου του Χρουσίνου, ότι οι αδελφοί Δερεμόν είναι γιοι της κόρης της Κατερίνας, αδελφής του πρόξενου Γερμανού Κορονέλλου, πατέρα της Αντριαννέτας (Διαθήκη). Ύστερα από το 1723, που έγινε η παράσταση, δεν υπάρχει πουθενά στο σύνολο των αρχειακών πηγών κάποια αναφορά στο Γερμανό Μαρίν.

ΝΙΚΟΛΟΣ ΜΑΥΡΟΜΑΤΗΣ (1ος πρόλογος, επίλογος)

Το όνομα Νικολός Μαυρομάτης εμφανίζεται στα νοταριακά αρχεία από το 1694 μέχρι το 1782. Είναι σαφές ότι δεν πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο. Αλλά, μην έχοντας κανένα στοιχείο για την οικογένεια Μαυρομάτη και ούτε καν το πατρώνυμο του Νικολού, που συμμετείχε στην παράσταση του 1723, δεν στάθηκε εφικτός ο προσδιορισμός της ταυτό-

48. ΜΑΡΚΟΠΟΛΙΣ, *Δραματικόν επεισόδιον*, ό.π., σ. 24, υποσ. 1.

49. ΖΕΡΛΕΝΤΗΣ, *Ιστορικά σημειώματα*, ό.π., σ. 9.

τητάς του. Πάντως τα έγγραφα, στα οποία υπάρχει η υπογραφή Νικολός ή Νικόλαος Μαυρομάτης ή κάποια αναφορά σ' αυτό το πρόσωπο από το 1694 μέχρι το 1782, είναι τα εξής : ΑΚΑΝ Αγοραπωλησίες, Φάκ. Β', έγγρ. 35, Ξ 125, Ξ 155, Ξ 189, Ξ 191, ΑΚΑΝ Εμβ.-Συμβ.-Συμφ., Φάκ. Γ', έγγρ. 2Β, Ξ 214, ΑΚΑΝ Προικοσύμφωνα, Φάκ. Γ', έγγρ. 5, Ξ 227, Ξ184.

ΔΟΝ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΟΜΗΡΟΣ του ΛΟΥΚΑΚΗ (Λύσανδρος)

Το όνομα Νικόλαος Όμηρος του Λουκάκη δεν υπάρχει πουθενά στα αρχεία που ελέγχθησαν. Μόνον ο τίτλος «Δον», που το συνοδεύει, υπαινίσσεται πιθανώς την ίσως προχωρημένη ηλικία του και το ενδεχόμενο να είναι ιερέας. Ίσως μετά την παράσταση να έγινε μοναχός, αφού δεν τον βρίσκουμε να υπογράφει σε νοταριακά έγγραφα, πράγμα το οποίο ίσως δηλώνει και την πιθανότητα του θανάτου του. Αλλά δεν θα έπρεπε να παρουσιαζόταν κάπου και πριν απ' την παράσταση; Ίσως δεν κατοικούσε στο Κάστρο, με συνέπεια να μη συμμετείχε στις οικονομικές συναλλαγές των Καστριανών. Ίσως να μη ζούσε καν στη Νάξο και να βρέθηκε εκεί μόνο κατά τις ημέρες της παράστασης.

ΑΝΤΩΝΗΣ ΤΗΣ ΕΥΓΕΝΑΣ (παιδί του Κάσσανδρου)

Το 1776, στα «Ονόματα Μπούργου» ενός οικονομικού κατάστιχου (ΑΚΑΝ Οικονομικά κατάστιχα έτους 1776), υπάρχει η υπογραφή «Αντώνης της Ευγένας». Ο μικρός ρόλος του Αντώνη δίκαια θα μας οδηγούσε στην υπόθεση ότι ήταν ένας από τους νεαρότερους συντελεστές της παράστασης. Αν λοιπόν το 1723, όταν δηλαδή παρουσιάστηκε η «Τραγέδια», ήταν περίπου 10-15 χρονών, τότε το 1776 θα ήταν 63-68 ετών, οπότε δεν θεωρείται τελείως απίθανο να ήταν δική του η υπογραφή που εντοπίστηκε στο αναφερόμενο κατάστιχο του ΑΚΑΝ. Ασφαλώς δεν μπορεί να αποκλειστεί η περίπτωση της σύμπτωσης.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι πληροφορίες που ακολουθούν συνοπτικά αφορούν την κατά προσέγγιση ηλικία των συντελεστών της παράστασης κατά το έτος 1723, την ιδιότητά τους, τις μεταξύ τους συγγενικές σχέσεις –θεωρώντας δεδομένες τις φιλικές– και τις σχέσεις τους με την Ιησουιτική αποστολή.

– Μαξιμιανός – Μαρκέτος Γιουστινιανός: 35-50 ετών. Το 1727 είναι ιερέας, πιθανώς και νωρίτερα· ανάμεσα στα 1727 και 1734 πεθαίνει. Το 1734 η κόρη του Μαρούσα παντρεύεται τον Τζανάκη Γρίσπο Γερμανού, ο οποίος είχε επίσης συμμετάσχει στην παράσταση της Τραγέδιας.

– Γαληνός, ανιψιός του ρηγός – Γιάκουμος Σουμμαρίπας Γερμανού: γιος του Γερμανού Σουμμαρίπα και της Κατζιάνας Κορονέλλου· είναι περίπου 30-40 ετών. Τελευταία φορά που εμφανίζεται στα αρχεία είναι το 1733. Η αδελφή του Βιολαντή είναι σύζυγος του Καρλάκη Δερεμόν, αδελφού των Χρουσή, Φραντζέσκου και Ερρίκου Δερεμόν, επίσης συντελεστών της παράστασης.

– Δημήτριος, μάρτυρας – Φραντζέσκος Σουμμαρίπας Ματαίου: γιος του Φραντζέσκου Σουμμαρίπα και της Κατερίνας Σπανοπούλου· είναι τουλάχιστον 30-40 χρονών. Πεθαίνει ανάμεσα στα 1731-1732. Συχνά υπογράφει ως μάρτυρας σε υποθέσεις της Μονής

των Ιησουιτών. Η αδελφή του Αντωνία ήταν σύζυγος του Χρουσή Δερεμόν, ο οποίος είχε επίσης λάβει μέρος στην παράσταση.

– Κελλιανός, συμβουλάτορας του ρηγός – Φραντζέσκος Γρίσπος: πιθανώς πατέρας του Αντώνη Γρίσπου Φραντζέσκου, αδελφός ή εξάδελφος του Παλδασάρου Γρίσπου Φραντζέσκου, δύο ακόμα συντελεστών της παράστασης. Παρουσιάζεται ως μάρτυρας και σε υποθέσεις της Μονής· είναι περίπου 35-45 ετών.

– Κάλλιστος, επίσκοπος – Φραντζέσκος Κοντοφρέος: ιερέας, περίπου 40-45 χρονών.

– Αγαπητός, Χριστιανός κρυφός – Κωνσταντής Δραγομανάκης: 30-45 ετών· συχνά υπογράφει ως μάρτυρας και σε υποθέσεις της Μονής.

– Βάρρος, άρχος της κόρτες – Χρουσής Δερεμόν: γιος του Ιωάννη Φραγκίσκου Δερεμόν και της Κατερίνας Κορονέλλου Χρουσή· είναι περίπου 23-31 ετών. Αδελφός του Ρίκου και του Φραντζέσκου Δερεμόν, πιθανώς πρωτεξάδελφος του Χρουσή Κορονέλλου Γερμανού και θείος του Γερμανού Μαρίν, οι οποίοι είχαν επίσης συμμετάσχει στην παράσταση. Από το 1728 και ύστερα είναι πρόξενος του Γάλλου Βασιλιά στη Νάξο· υπογράφει ως μάρτυρας και σε υποθέσεις της Μονής των Ιησουιτών Πατέρων. Είναι σύζυγος της Αντωνίας, αδελφής του Φραντζέσκου Σουμμαρίπα Ματαίου, ενός ακόμα συντελεστή της παράστασης.

– Καρινός, άρχοντας – Χρουσής Κορονέλλου Γερμανού: πιθανώς γιος του Γερμανού Κορονέλλου, πρόξενου του Γάλλου Βασιλιά στη Νάξο, και της Μαργέτας. Αν ισχύει αυτή η ταύτιση, θα είναι και θείος του Γερμανού Μαρίν και πρωτεξάδελφος των Χρουσή, Φραντζέσκου και Ρικού Δερεμόν, οι οποίοι είχαν συμμετάσχει στην παράσταση της Τραγέδιας· είναι περίπου 25 χρονών.

– Σοστένες, άρχοντας + Κασσάνδρος – Ρίκος Ρεμόν: γιος του Ιωάννη Φραγκίσκου De Raimond και της Κατερίνας Κορονέλλου Χρουσή, αδελφός των Χρουσή και Φραντζέσκου Ρεμόν· πιθανώς πρώτος εξάδελφος του Χρουσί Κορονέλλου Γερμάνου και θείος του Γερμάνου Μαρίν. Τη χρονιά της παράστασης είναι περίπου 23-30 χρονών. Εμφανίζεται αρκετά συχνά στις υπογραφές μαρτύρων των περιουσιακών υποθέσεων της Μονής.

– Μιχαήλ, αρχιστρατηγός + Πρόλογος τέταρτος + Πρόλογος πέμπτος – Τζανάκης Γρίσπος Γερμανού: γιος του Γερμανού Γρίσπου και της Μπενετίνας Γιράρδη, πιθανώς ανιψιός του Γιάκουμου Γρίσπου· είναι περίπου 13-18 ετών. Ύστερα από 11 χρόνια παντρεύεται τη Μαρούσα, κόρη του Μαρκέτου Γιουστινιανού, ο οποίος είχε επίσης συμμετάσχει στην παράσταση.

– Αλφόριος, εκείνος που κρατεί τον στεντάρδο – Δον Φραντζέσκος Μπαρότζης Τζόρτζη: ιερέας, παρουσιάζεται πολύ συχνά σε υποθέσεις της Μονής.

– Λύσανδρος, στρατηγός – Δον Νικόλαος Όμηρος Λουκάκη: ιερέας –θεωρώντας τόν τίτλο «Δον» δηλωτικό της ιεροσύνης. Ίσως μετά την παράσταση ακολούθησε τη ζωή του μοναχού, έφυγε από τη Νάξο ή και να πέθανε, γιατί δεν εμφανίζεται σε κανένα από τα αρχεία των εγγράφων.

– Άγγελος που κατεβαίνει με το στεφάνι – Παλδασάρος Γρίσπος Φραντζέσκου: είναι περίπου 45 ετών, ιερέας. Παρουσιάζεται πολύ συχνά ως μάρτυρας σε υποθέσεις της Μονής. Θείος του Αντώνη Γρίσπου Φραντζέσκου, πιθανώς αδελφός ή εξάδελφος του Φραντζέσκου Γρίσπου, δύο ακόμα συντελεστών της παράστασης.

– Πρόλογος πρώτος και επίλογος πρώτος – Νικολός Μαυρομάτης: ο εντοπισμός του στις αρχειακές πηγές δεν στάθηκε εφικτός.

– Πρόλογος δεύτερος – Γερμανός Μαρίν: γιος του Στέφανου Μαρίν, πρόξενου του

Γάλλου Βασιλιά στη Νάξο και της Αντριανέτας Κορονέλλου Γερμανού, πιθανώς ανιψιός του Χρουσή Κορονέλλου Γερμανού και των Χρουσή, Ρίκου και Φραντζέσκου Δερεμόν που είχαν συμμετάσχει στην παράσταση· είναι περίπου 9-14 χρονών.

– Πρόλογος τρίτος + παιδί του Κάσσανδρου – Φραντζέσκος Ρεμόν: γιος του Ιωάννη Φραγκίσκου De Raimond και της Κατερίνας Κορονέλλου του Χρουσή, αδελφός του Χρουσή και του Ρίκου Ρεμόν. Πιθανώς πρώτος εξάδελφος του Χρουσή Κορονέλλου Γερμανού και θείος του Γερμανού Μαρίν· είναι τουλάχιστον 21 χρονών.

– Επίλογος υστερινός μ' έναν κομπλιμέντο – Αντώνης Γρίσπος Φραντζέσκου: γιος του Φραντζέσκου Γρίσπου –πιθανώς του συμμετέχοντος στην παράσταση– και της Κατερίνας. Ανιψιός του Παλδασάρου Γρίσπου, επίσης συντελεστή της παράστασης· είναι 8-18 χρονών.

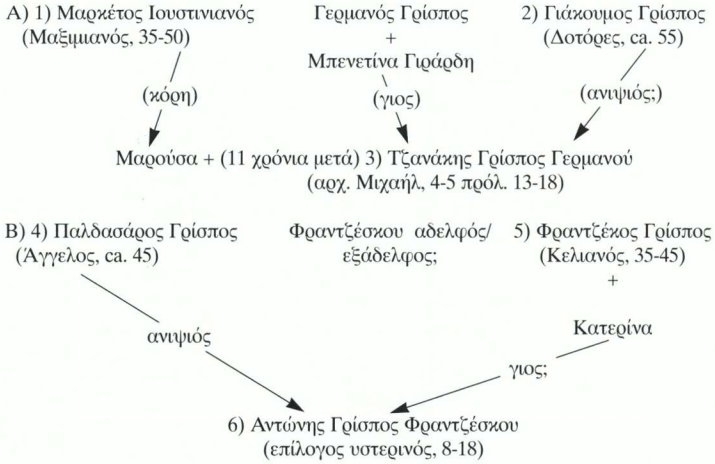
– Πολέμαρχος – Στάη Τζανανδρέα: ο εντοπισμός του συγκεκριμένου προσώπου είναι ανέφικτος γιατί αναγράφεται μόνο το πατρώνυμό του.

– Δοτόρες – Γιάκουμος Γρίσπος: γιος του Τζουάνε και της Κατερίνας Γρίσπου· είναι περίπου 55 ετών. Πιθανώς θείος του Τζαννάκη Γρίσπου, επίσης συντελεστή της παράστασης. Παρουσιάζεται συχνά ως μάρτυρας σε υποθέσεις της Μονής των Ιησουιτών.

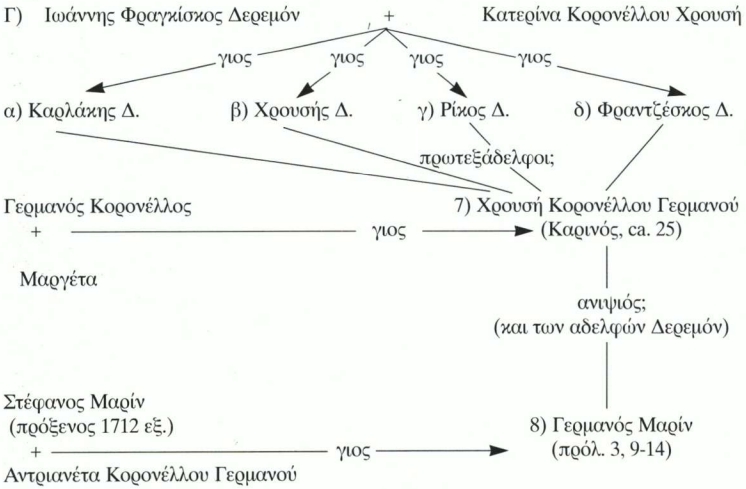
– Παιδί του Κασσάνδρου – Αντώνης της Ευγένας: είναι μάλλον ανέφικτη η ταύτιση ενός ονόματος τέτοιου με κάποιο ιστορικό πρόσωπο. Πάντως ο Αντώνης θα πρέπει να ήταν ένας από τους νεαρότερους συντελεστές της παράστασης, εφόσον ο ρόλος του είναι ένας από τους πιο μικρούς του έργου.

Γ

Επομένως από τα 20 πρόσωπα που αναφέρονται ως συντελεστές της παράστασης, 16 μπορούν να ταυτιστούν με βάση νοταριακά έγγραφα. Ανήκουν στις οικογένειες Γιουστινιανών, Σουμμαρίπων, Γρίσπων, Δερεμόν ή Ρεμόν, Κορονέλλων και Μαρίν. Από το δίκτυο της συγγενείας εξ αίματος ή εξ αγχιστείας διαφεύγουν ο Φραντζέσκος Κοντοφρέος (ιερέας), Κωνσταντής Δραγομανάκης και ο Δον Φραντζέσκος Μπαρότζης του Τζόρτζη (ιερέας). Τα υπόλοιπα 13 πρόσωπα συγγενεύουν όλα μεταξύ τους: ένας ανήκει στους Γιουστινιανούς, δύο στους Σουμμαρίπα, πέντε στους Γρίσπους, τρεις στους Ρεμόν/Δερεμόν, ένας στους Κορονέλλους κι ένας στους Μαρίν. Μέσω των γάμων μεταξύ τους όμως η παράσταση μοιάζει σχεδόν οικογενειακή υπόθεση. Υπάρχουν τρία συγγενικά δίκτυα, από τα οποία τα δύο πρώτα αφορούν την οικογένεια Γρίσπων και το τρίτο τους Δερεμόν (Ρεμόν) που συνδέονται με τους Σουμμαρίπα. Τα γενεαλογικά δέντρα ασφαλώς δεν είναι πλήρη· σχέσεις με κάποιαν επιφύλαξη σημειώνονται με ένα ερωτηματικό. Οι συγγενικές σχέσεις χαρακτηρίζονται με επεξηγηματικές προσθήκες. Οι συντελεστές της παράστασης χαρακτηρίζονται με αύξοντα αριθμό, σε παρένθεση αναγράφεται και ο ρόλος τους και η ηλικία τους.

Δεν είναι γνωστό αν και με ποιον τρόπο συνδέονται τα συγγενικά συστήματα Α και Β στα παρακλάδια της οικογένειας Γρίσπων.

α) Καρλάκης (Κάρλος) Δερεμόν
(«κούνσουλος»)

\+ ——— κόρη ⟶ Κατζιάνα («αρχοντοπούλα»)

Βιολάντη Σουμμαρίπα Γερμανού
(«αρχόντισσά του»)

αδελφός ——— γονείς ⟶ Γερμανός Σουμμαρίπας
Κατζιάνα Κορονέλλου

9) Γιάκουμος Σουμμαρίπας Γερμανού
(Γαληνός, 30-40)

β) 10) Χρουσής Δερεμόν
(Βάρρος, 23-31)
\+
Αντωνία Σουμμαρίπα ——— αδελφή ⟶ 11) Φραντζέσκος Σουμμαρίπας Ματαίου
(Άγιος Δημήτριος, 30-40)

γ) 12) Ρίκος Δερεμόν
(Σοστένες, 23-30)

δ) 13) Φραντζέσκος Δερεμόν
(πρόλ. 3, παιδί του Κάσσανδρου, 21)

Παρά την ομαδική συμμετοχή των αδελφών Δερεμόν (τρία αδέλφια και ενδεχομένως και ο πρωτεξάδελφος), αυτοί δεν κατείχαν τους κεντρικούς ρόλους (Βάρρος, Σοστένες/Κάσσανδρος, Καρινός· ο Φραντζέσκος μάλιστα, ο μικρότερος, εκφωνεί μόνο έναν πρόλογο και παίζει το μεγαλύτερο παιδί του Κάσσανδρου, το οποίο υποδύεται ο αδελφός του Ρίκος)· είναι όλοι τους ανάμεσα στα 20 και 30 (ίσως πρόσφατοι απόφοιτοι του κολεγίου των Ιησουιτών). Δεν πρέπει να θεωρηθεί όμως τυχαίο το γεγονός, ότι ο μεγάλος αδελφός τους, ο Καρλάκης ή Κάρλος Δερεμόν, ήδη παντρεμένος και με κόρη, είναι ο «κούνσουλος» (πρόξενος του Γάλλου βασιλιά) που αναφέρει ο «Επίλογος υστερινός»[50]. Ο ίδιος ε-

50. «Τρίτο τον άρχον κούνσουλο με όλην την γενιάν του, / με την αρχοντοπούλαν του και την αρχόντισσάν του» (Επίλ. 15-16). Πρόξενος του Γάλλου βασιλιά στη Νάξο από το 1712 ήταν ο Στέφανος Μαρίν (βλ. ΖΕΡΛΕΝΤΗΣ, *Ιστορικά σημειώματα*, ό.π., σσ. 9 εξ.), ο πατέρας του εκφωνητή του δεύτερου προλόγου, ενώ στο έγγραφο Ξ 143 της Εθνικής Βιβλιοθήκης (από τις 17 Ιουλίου 1720), όπου τα αδέλφια Δερεμόν τακτοποιούν περιουσιακές τους υποθέσεις, ο Κάρλος Δερεμόν αναφέρεται σαφώς ως «κόνσουλος».

πίλογος κάνει πρώτα αναφορά στο δεσπότη Γιουστινιανό[51], τον αρχιεπίσκοπο Αντώνιο Γιουστινιανό (Ιουστινιάνη) που ενθρονίστηκε το Φεβρουάριο του 1701 από τον πάπα ως αρχιεπίσκοπος Νάξου και Πάρου και πέθανε στις 21 Μαρτίου 1730[52]. Δεν είναι γνωστό, αν και ποια συγγενική σχέση είχε με το Μαρκέτο Γιουστινιανό, τον ιερέα που υποδύθηκε τον αυτοκράτορα Μαξιμιανό. Πάντως είναι σημαντική η συμμετοχή των ιερέων· υποδύονταν τους εξής πέντε ρόλους: τον Μαξιμιανό, τον επίσκοπο Κάλλιστο, τον Άγγελο με το στεφάνι, τους στρατιώτες Αλφόριο και Λύσανδρο. Το ποσοστό τους ανέρχεται δηλαδή στο ένα τέταρτο των συντελεστών. Ως προς τη διαστρωμάτωση των ηλικιών των ερασιτεχνών ηθοποιών παρατηρείται το εξής: οι ρόλοι που υποδύονται άνθρωποι πάνω από 40 είναι ο Μαξιμιανός, ο Κάλλιστος, ο Άγγελος με το στεφάνι και ο Δοτόρες· τρεις από αυτούς είναι με βεβαιότητα ιερείς (εκτός από τον κωμικό Δοτόρε των «Διλουδίων»). Στη ζώνη των μεσηλίκων κινείται ο Γαληνός, ο Άγιος Δημήτριος, πιθανώς και ο Κελιανός και ο Αγαπητός. Απροσδιόριστης ηλικίας είναι ο Αλφόριος, ο Λύσανδρος, καθώς και ο Πολέμαρχος. Νεαρής ηλικίας, ανάμεσα στα 20 και τα 30, είναι ο Βάρρος, ο Καρινός, ο Σοστένες/Κάσσανδρος, με ρόλους μεσαίας έκτασης (εκτός από τον τελετευταίο). Κάτω από 20 ετών, πιθανώς ακόμα μαθητές του κολεγίου είναι ο Μιχαήλ αρχιστράτηγος (και 4ος και 5ος πρόλογος), οι υπόλοιποι πρόλογοι και επίλογοι, καθώς τα παιδιά του Κάσσανδρου κι άλλοι βοηθητικοί ρόλοι (εξαίρεση αποτελεί ο Φραγκίσκος Δερεμόν, που είναι ήδη 23-31 χρονών). Παρατηρείται δηλαδή σε γενικές γραμμές μια συμμετρική συσχέτιση ωριμότητας των υποκριτών και έκτασης του ρόλου τους, γεγονός που πιθανώς δεν έχει να κάνει μόνο με τις μνημονικές ικανότητες, που χρειάζονται για την αποστήθιση του ρόλου, αλλά και με το κοινωνικό prestige της παράστασης. Ειδικές ικανότητες φαίνεται πως είχε ο Ρίκος Δερεμόν (23-31), που υποδύεται το μέτριο ρόλο του Σοστένε στο κύριο έργο, αλλά συγχρόνως τον Κάσσανδρο στα «Διλούδια».

Δύο από τους μεγαλύτερους και σημαντικότερους ρόλους τους υποδύονται ιερείς. Αν λάβουμε υπόψη την αποδεδειγμένη συσχέτιση του έργου και της παράστασης με τη μονή των Ιησουιτών και το εκπαιδευτικό σύστημα του τάγματος του Ιησού (αναφέρονται εκτενώς στον Επίλογο υστερινό), τότε δε θα φανεί ιδιαίτερα τολμηρό να υποψιαζόμαστε πως οι ιερείς αυτοί ήταν ενδεχομένως πατέρες Ιησουίτες[53]. Επίσης εντάσσεται αβίαστα στα δε-

51. «Πρώτα κι αρχής ευχαριστώ τον άγιον ποιμένα, / τον δεσπότην Γιουστινιανόν, που παρ' άλλο κανένα / Εστάθηκένε άξιος κι απ' όλους τιμημένος, / στον αρχιερατικόν βαθμόν και θρόνον καθισμένος» (Επίλ. 7-10).

52. Ε. ΡΕΜΟΥΝΔΟΣ, Κατάλογος Λατίνων αρχιεπισκόπων και μητροπολιτών Νάξου (1252-1974). *Εραλδική και Γενεαλογική Εταιρεία Ελλάδος* 3 (1982), σσ. 126-160, ιδίως σσ. 140 και 142. Το 1723 πρέπει να ήταν ακόμα αρχιεπίσκοπος (με μακρόχρονη δράση, όπως αναφέρει και ο επίλογος), το 1725 ανέλαβε ο Ραφαήλ Schiattini (που έμεινε αρχιεπίσκοπος ώς το 1749), μάλιστα με τη μεσολάβηση του Γάλλου πρέσβη της Κωνσταντινούπολης, De Césy (ΡΕΜΟΥΝΔΟΣ, ό.π., σσ. 135 εξ.).

53. Ως προς τη συμμετοχή των ιερέων και εκκλησιαστικών φορέων παρατηρείται και ένα άλλο φαινόμενο, εκτός από το ότι οι δύο βασικοί ιδεολογικοί αντίπαλοι, ο Μαξιμιανός και ο επίσκοπος Κάλλιστος, είναι ιερείς: όλο το τέλος του έργου, δηλαδή η σκηνή με τον ετοιμοθάνατο Δημήτριο και τον 'Αγγελο με το στεφάνι, καθώς και η τελευταία σκηνή με τον Κάλλιστο και τους δύο στρατιώτες Αλφόριο και Λύσανδρο, τα εκτελεστικά όργανα του καθεστώτος και τώρα μετανοημένοι χριστιανοί, βρίσκεται στα χέρια των ιερέων· δεν πρέπει να θεωρηθεί τυχαίο αυτό, ότι (εκτός από το Μαξιμιανό, κεντρικό και δύσκολο ρόλο) τους «ιερούς» ρόλους του Κάλλιστου και του Αγγέλου, αλλά ακόμα και τα όργανα της θείας Πρόνοιας, χωρίς τους οποίους δε θα υπήρχε το μαρτύριο του Αγαπητού και του Αγίου Δημητρίου, υποδύονται τα όργανα της εκκλησίας· οι δύο τελευταίοι ρόλοι μάλιστα, μικροί αλλά σημαντικοί για το δίδαγμα, παριστάνονται από ανώτερους φορείς εκκλησιαστικών αξιωμάτων (όπως δηλώνει ο τίτλος «Δον»). Αυτή η διανομή υπογραμμίζει ακόμα περισσότερο όχι μόνο το θρησκευτικό, αλλά τον έντονα εκκλησιαστικό χαρακτήρα της παράστασης.

δομένα αυτά, πως τα παιδιά κάτω των 20 χρονών πρέπει να θεωρούνται μαθητές της σχολής, καθώς και οι νεαροί ώς τα 30 να είναι πρόσφατοι ή παλαιότεροι απόφοιτοι του κολεγίου. Όλοι τους ανήκουν στο καθολικό αρχοντολόι των Φραγκοναξιώτικων οικογενειών του νησιού και συνδέονται άμεσα, όπως αποδεικνύουν τα έγγραφα, με την ίδια τη μονή. Η παράσταση αυτή λοιπόν δεν εντάσσεται απόλυτα στη σχολική πρακτική του κολεγίου, αλλά έχει ευρύτερη κοινωνική σκοπιμότητα και αντιπροσωπεύει όχι μόνο τους Ιησουίτες, αλλά και την παλαιά ανώτερη τάξη της Νάξου· έχει λειτουργικότητα λαμπρής και εορταστικής αυτοπαρουσίασης μέσα από ένα θρησκευτικό σκοπό, ο οποίος, με τον τρόπο και το θέμα που παριστάνεται[54], δεν μπορεί να λειτουργήσει ως μήλον της έριδος ανάμεσα στις δύο θρησκευτικές κοινότητες, αλλά αντίθετα συμφιλιωτικά. Η επιλογή του έργου δεν είναι τυχαία, όπως δεν είναι τυχαία η σύσταση των συντελεστών της παράστασης.

Τι οδήγησε σ' αυτή την επιλογή; Δεν μπορεί να είναι μόνο πρακτικοί οι λόγοι. Αν υπολογίσουμε την έκταση του ρόλου που πρέπει να είχε ο μικρός Άγιος Χρυσόστομος στην παράσταση της Κωνσταντινούπολης το 1623, η οποία διήρκεσε δύο ώρες και ο πρωταγωνιστής, ο γιος του De Césy, ήταν κάτω των δέκα ετών[55], αν σκεφθούμε την έκταση των παιδικών ρόλων στο έργο για τους «Επτά παίδες Μακκαβαίους» του Βεστάρχη (παίδες Εβραίοι, παίδες Μακκαβαίοι), τους «Τρεις Παίδες εν Καμίνω» (όπου υπάρχει και ο μικρός Λεβιάθαν και το μικρό παιδί που «εβγαίνει εις γέλιον»)[56], τότε το επιχείρημα πως εκτενέστεροι ρόλοι πρέπει οπωσδήποτε να είχαν αναληφθεί από ενήλικες ή δασκάλους της σχολής, δεν πρέπει να υπερτιμηθεί στην πρακτική του διάσταση και εφαρμογή. Ο ηγούμενος Hardy αναφέρει ρητά στην αναφορά του, πως οι παραστάσεις και αναπαραστάσεις στη Νάξο ώς το 1643 έγιναν από μαθητές του ιησουιτικού κολεγίου[57]. Αυτό συνηγορεί υπέρ μιας πιο συνειδητής επιλογής το 1723, ώστε να δοθούν οι μεγάλοι ρόλοι σε σημαντικούς παράγοντες της καθολικής κοινότητας του νησιού, που συνδέονται άμεσα με τη μονή των Ιησουιτών· περισσότερο από την εκπαιδευτική σκοπιμότητα φανερώνεται εδώ η κοινωνική διάσταση, της προβολής, της επιβεβαίωσης της ανώτερης κοινωνικής θέσης, σκοπιμότητα που ξεπερνά τα στενά όρια της θρησκευτικής σχολής. Αυτή ωστόσο φαίνεται πως έδωσε τον οργανωτικό πυρήνα του εγχειρήματος: κεντρικοί ρόλοι αναλαμβάνονται από τους πατέρες και ιερείς, οι μαθητές αναλαμβάνουν τους βοηθητικούς ρόλους των κομπάρσων και τους εκφωνητές των προλόγων/επιλόγων, απόφοιτοι και τέως απόφοιτοι ενσαρκώνουν τους μεσαίους ρόλους, ενώ εξέχουσες προσωπικότες της κοινωνίας, εκτός από τους ίδιους τους πατέρες, αναλαμβάνουν τους μεγάλους ρόλους. Η φροντίδα με την οποία παρουσιάζεται το όλο γεγονός στο χειρόγραφο υποδηλώνει αυτή τη σημασία του σημαντικού κοινωνικού γεγονότος. Αυτό δεν αποκλείει το συμπέρασμα, ότι ίσως και για άλλα έργα του αιγαιοπελαγίτικου θεάτρου, που συνδέονται με ιησουιτικά κολέγια, η διανομή επεκτείνεται και στον κοινωνικό περίγυρο της σχολής και της μο-

54. Ο Άγιος Δημήτριος ελάχιστα τιμάται στη Δύση, αλλά είναι κεντρικός και αγαπητός Άγιος-στρατιώτης της ανατολικής Εκκλησίας.

55. Βλ. Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Θεατρική παράσταση στην Κωνσταντινούπολη το 1623 με έργο για τον Άγιο Ιωάννη Χρυσόστομο», *Θησαυρίσματα* 24 (1994), σσ. 235-262 και διευρυμένο στον τόμο: *Ανιχνεύοντας τη θεατρική παράδοση*, Αθήνα 1995, σσ. 197-240.

56. Περιγραφή του περιεχομένου ΠΟΥΧΝΕΡ, *Το θεάτρο στην Ελλάδα. Μορφολογικές αναζητήσεις*, ό.π., σσ. 155 εξ. και 157 εξ.

57. Βλ. Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Θεατρολογικά, εκκλησιαστικά και λαογραφικά της παλαιάς Νάξου», *Παρουσία* 11 (1997), … και στον τόμο: *Κείμενα και αντικείμενα*, Αθήνα 1997, σσ. 149-198.

νής, διευρύνοντας κάπως τον ορίζοντα της σχολικής παράστασης. Η κοινωνική διάσταση τονίζεται και στις εκθέσεις του Hardy για τη Νάξο[58] και είναι δεδομένη, σε υψηλότατη κλίμακα, στην παράσταση του 1623 στην Κωνσταντινούπολη, η οποία συνδέεται ακόμα και με την ευρωπαϊκή πολιτική[59].

Μετά από όσα συμπεράναμε δεν είναι περίεργο, πως και ο άγνωστος ποιητής θα έπρεπε να αναζητηθεί στον κοινωνικό αυτό κύκλο, στην εμβέλεια των δραστηριοτήτων της ιησουιτικής Μονής, στον κύκλο των πατέρων-δασκάλων που οργάνωσαν την παράσταση ή ακόμα και ανάμεσα στους ιερείς που υποδύονταν τους κεντρικούς ρόλους του έργου. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του Μιχαήλ Βεστάρχη στη Χίο (†1662), ο οποίος εκφωνεί ως ποιητής ο ίδιος τους προλόγους κι επιλόγους του δεύτερου και του τρίτου έργου του[60].

Αν θέλουμε να δούμε τα δεδομένα αυτά σε μια συγκριτική διάσταση επιστρατεύοντας όλες τις σχετικές πληροφορίες που διαθέτουμε, από δραματικά έργα και θεατρικές παραστάσεις, τότε ίσως δεν είναι άσκοπο να διαχωρίσουμε αρχικά το θέατρο των καθολικών ταγμάτων, κυρίως των Ιησουιτών, από το θέατρο που έχουν συγγραφείς ορθόδοξους ιερείς, όπως παρατηρείται στη Χίο (αν και δεν διαφαίνονται βασικές διαφορές), λόγω της πιθανής διαφορετικότητας του οργανωτικού πλαισίου. Η σύγκριση αυτή θα αναφερθεί στην ενδεχόμενη ηλικία των υποκριτών, εξετάζοντας και τους σκηνικούς ρόλους που υποδύονται. Η παράσταση του 1623 στην Κωνσταντινούπολη δεν μας διδάσκει μόνο ότι τον κεντρικό ρόλο του άγνωστου έργου για τον Άγιο Ιωάννη Χρυσόστομο, που κράτησε περίπου δύο ώρες, μπορεί να υποδυθεί ένα παιδί επτά-οκτώ ετών, αλλά ότι τον Secundus, τον πατέρα του μικρού Αγίου, υποδυόταν νεαρός Έλληνας μαθητής, ο οποίος μετά την παράσταση εξεδήλωσε την επιθυμία του να εγκαταλείψει τα κόσμια και να ενδυθεί το σχήμα[61]. Ο Secundus είχε τη διαιτησία στη λογομαχία ανάμεσα στον Άγιο και τον εκπρόσωπο του μαντείου τού Απόλλωνα στην Αλεξάνδρεια, και προσηλυτίζεται στο τέλος στο Χριστιανισμό, χρησιμοποιώντας τα ίδια επιχειρήματα, όπως ο μικρός Άγιος· είχε δηλαδή ρόλο ιδιαίτερης βαρύτητας και σημασίας για το δίδαγμα και αξιοπρέπειας ως προς την υποκριτική. Με το δεδομένο αυτό φαίνεται φυσιολογικό να είχαν παιχτεί και οι υπόλοιποι ρόλοι του ολιγοπρόσωπου έργου (η έκθεση μιλάει για 11-12 ρόλους), ο ειδωλολάτρης μάντης, η μητέρα και η αδελφή του Αγίου, από μαθητές του σχολείου. Πρόκειται λοιπόν για χαρακτηριστική παράσταση στα πλαίσια του εκπαιδευτικού συστήματος των Ιησουιτών, στην περίπτωση αυτή βέβαια με πολύ σημαντικές κοινωνικές διαστάσεις.

Παρόμοια είναι η εικόνα που περιγράφει ο ηγούμενος Matthieu Hardy και ο αρχιεπίσκοπος Raffael Schiattini για τις παραστάσεις ανήμερα της «Αγίας Δωρεάς» στο χρονικό διάστημα 1628 -1643 στη Νάξο. Οι παραστάσεις αυτές, απαγγελίες ή και συμβολικές αναπαραστάσεις, γίνονται από τους μαθητές της ιησουιτικής σχολής για τους πιστούς και των δύο δογμάτων. Χώρος της εκτέλεσης της εκδήλωσης είναι τόσο η εκκλησία των Ιησουιτών, η καπέλα Καζάτζα, όσο και ο ορθόδοξος μητροπολικός ναός. Το ότι κατά τις τρεις τελευταίες μέρες του καρναβαλιού οργανώνουν θεατρικές παραστάσεις, αναφέρει τόσο ο Hardy για τη Νάξο όσο και ο Δομήνικος Μαυρίκιος, ηγούμενος της ιησουιτικής

58. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Θεατρολογικά», ό.π.

59. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Θεατρική παράσταση στην Κωνσταντινούπολη», ό.π.

60. Μ.Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, «Πέντε άγνωστα στιχουργήματα του ορθόδοξου θρησκευτικού θεάτρου από τη Χίο (16ου αι.), ξαναφερμένα στο φως από αφανισμένο χειρόγραφο», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* 64 (1989), σσ. 316-334, ιδίως σσ. 325 εξ.

61. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Θεατρική παράσταση στην Κωνσταντινούπολη», ό.π.

μονής του Αγίου Αντωνίου του Εξωμερίτη, για τη Χίο[62]· δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η οργάνωση ήταν στα χέρια του Τάγματος και το κύριο βάρος θα έπεφτε στους ώμους των μαθητών. Γάλλοι Ιησουίτες αναφέρουν σχετικά με το Βίκτωρα Κορυφαίο (ή Ντακορφούς), ιερέα του rito greco, ότι μαθητές της σχολής του στον Πύργο Σαντορίνης απήγγειλαν ποιήματα τη Μεγάλη Παρασκευή και κατά το καρναβάλι (1659/60) και ότι είχε συγγράψει ηθική κωμωδία, την οποία σκόπευε να παραστήσει με τους μαθητές του κατά τη διάρκεια του καρναβαλιού, για να μην τρέχει ο κόσμος στις μασκαράτες[63]. Η συμμετοχή των δασκάλων ή συγγραφέων στις παραστάσεις αυτές δεν διευκρινίζεται, αποδεικνύεται όμως από την περίπτωση του Βεστάρχη στη Χίο (βλ. παραπάνω). Για σχολικές απαγγελίες τόσο των Ιησουιτών όσο και των Καπουκίνων στη Νάξο μιλάει το βιβλίο των Καπουκίνων που εξέδωσε εν μέρει ο Ζερλέντης[64]. Τέτοιες απαγγελίες και διάλογοι από τους μαθητές του ιησουιτικού σχολείου τεκμηριώνονται στην Κωνσταντινούπολη ήδη από το 1612[65] ώς τη Χίο το 1740-44, όπως αναφέρει ο Στανίσλαος Βελάστης στην «Προθεωρία» του ποιήματος «Περί Θυμού» (1647) [66]. Στις εκθέσεις των Γάλλων πατέρων αναφέρεται ρητά, ότι οι μικροί Έλληνες μαθητές είναι καλοί ηθοποιοί[67]. Στο ημερολόγιο του Καπουκίνου πατέρα Θωμά του Παρισινού τεκμηριώνεται μια θεατρική παράσταση των Καπουκίνων στη γαλλική πρεσβεία της Πόλης το 1665 με διασκευή της τραγωδίας «Le Baptesme de Saint Genest» του Rotrou από τον πατέρα Βερνάρδο από την Αμπεβίλλη, όπου αναφέρεται ρητά ότι ο διασκευαστής δίδαξε στα παιδιά το έργο, το οποίο ανεβάστηκε με μεγάλη κοσμοσυρροή στη βασιλική αίθουσα της πρεσβείας· το ρόλο του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου έπαιξε ο γιος του επιτετραμμένου της πρεσβείας Jean François Roboly, ο οποίος χρηματοδότησε και την παράσταση. «Οι μικροί ηθοποιοί έπαιξαν άριστα». Το ενδιαφέρον του επιτετραμμένου κινήθηκε από παράσταση των Ιησουιτών, σκέφθηκε μάλιστα να στείλει το μικρό γιο του Antoine σ' αυτούς, για να ενισχυθεί η αυτοπεποίθησή του· φαίνεται πως οι Ιησουίτες είχαν κάτι σαν το μονοπώλιο των θεατρικών παραστάσεων[68].

Σαφώς διαφορετική από την τυπική αυτή εικόνα του σχολικού θρησκευτικού θεάτρου

62. Θ.Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Δομήνικου Μαυρικίου, της Συντροφίας του Ιησού: Έκθεση περί των Ιησουϊτών της Χίου», *Σύγχρονα Βήματα* 77-78 (1991), σσ. 73-89, ιδίως σσ. 83 εξ. Βλ. επίσης M. GIUSTINIANI, *La Scio Sacra del Rito latino*, Avellino 1658, σ.186.

63. Βλ. Θ.Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Καθολικοί και Ορθόδοξοι στις Κυκλάδες», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* ΙΕ' (1995), σσ. 134-197, ιδίως σσ. 160 εξ. με τις σχετικές πηγές.

64. ΖΕΡΛΕΝΤΗΣ, *Ιστορικά σημειώματα*, ό.π., σσ. 91 εξ. για το έτος 1678.

65. P.A. CARAYON, *Relations inédites des missions de la compagnie de Jesus à Cosntantinople et dans lLevant*. Poitiers/Paris 1864, σ. 132 (σε ελληνική μετάφραση στον Μ.Ν. ΡΟΥΣΣΟ-ΜΗΛΙΔΩΝΗ, *Έλληνες Ιησουΐτες (156-1773)*, Αθήνα 1993, σ. 132). Βλ. επίσης Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Ματθαίος Κιγάλας και Δομήνικος Μαυρίκιος: μια συνάντηση (Λευκωσία 1627) σημαδιακή για την ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου», στον τόμο: *Κείμενα και αντικείμενα*, Αθήνα 1997, σσ. 113-148, ιδίως σσ. 127 εξ.

66. Για τη σημασία του χωρίου αυτού βλ. λεπτομερειακά στον Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Μεθοδολογικοί προβληματισμοί και ιστορικές πηγές για το ελληνικό θέατρο του 18ου και 19ου αιώνα», στον τόμο: *Δραματουργικές αναζητήσεις*, Αθήνα 1995, σσ. 141-344, ιδίως σσ. 182-191 (όπου και συζήτηση για την υπόθεση, ότι η «παράσταση» αυτή πρέπει να ήταν ο «Δαβίδ» και ο Βελάστης συγγραφέας του έργου, που προέβαλε ο ΡΟΥΣΣΟΣ- ΜΗΛΙΔΩΝΗΣ, ό.π., σσ. 201 εξ.).

67. «Nous y faison de temps en temps quelque petite action, représentant quelque histoire sacrée. Les petits Grecs sont bons acteurs, le peuple est extresmement désireux de semblables actions» (E. Legrand, *Relations de l'établissment des P.P. de la Compagnie de Jésus en Levant*, Paris 1869, σ. 7).

68. Σε ελληνική μετάφραση στον Μ.Ν. ΡΟΥΣΣΟ-ΜΗΛΙΔΩΝΗΣ, *Φραγκισκανοί-Καπουκίνοι. 400 Χρόνια Προσφορά στους Έλληνες 1585-1995*, Αθήνα 1996, σσ. 69 εξ.

των ταγμάτων είναι η περίπτωση εορταστικής εκδήλωσης των Καπουκίνων της Χίου για τη νίκη των Γάλλων στο Maastricht το 1673, όπου σε δημόσιο συμπόσιο εκκλησιαστικών και κοσμικών αρχών και με την παρουσία λαού παρίσταναν ναυμαχία με μικρά πλοία γεμάτα πυρίτιδα και πυροκρόταλα, υπήρχαν κρήνες λεμονάδας και κρασιού, πυραμίδες από γλυκίσματα και πυροτεχνικές επιδείξεις[69]. Η πολυτέλεια του ευρωπαϊκού Μπαρόκ και των εορτών του δεν ήταν τελείως άγνωστη στο τουρκοκρατούμενο Αιγαίο. Τέτοιες εκδηλώσεις αποδεικνύουν τις καλές σχέσεις που είχαν τα δύο πιο δραστήρια καθολικά τάγματα με το αρχοντολόι του νησιωτικού χώρου, την καθολική κοινότητα και ειδικά τους εκπροσώπους των Γάλλων στη Μεσόγειο, που τους παρείχαν πολλαπλή προστασία.

Τα ίδια τα δραματικά έργα που σώζονται εμφανίζουν ορισμένα χαρακτηριστικά της ιησουιτικής δραματολογίας: είναι συνήθως πολυπρόσωπα και αποκλείουν, όχι πάντα τελείως, τους γυναικείους ρόλους. Στο σκηνικό «πληθυσμό» τους σημαντική μερίδα έχουν οι παιδικοί και νεανικοί ρόλοι: είναι κεντρικοί στους «Παίδες Μακκαβαίους», το τρίτο έργο του Βεστάρχη, και τους «Τρεις παίδες εν καμίνω» του Κονταράτου. Αλλά, όπως είδαμε, η έκταση του ρόλου και η ηλικία του σκηνικού χαρακτήρα δεν αποτελούν απαγορευτικά εμπόδια για την ενσάρκωσή του από παιδιά: ο πατέρας του Αγίου Ιωάννη Χρυσόστομου, κριτής του «αγώνα» επιχειρημάτων ανάμεσα σε ειδωλολάτρες και χριστιανούς, παριστάνεται από μαθητή, ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος στην παράσταση των Καπουκίνων της Πόλης το 1665 επίσης από μαθητή, αντίθετα ο αυτοκράτορας Μαξιμιανός στην παράσταση της Νάξου 1723 από ηλικιωμένο ιερέα. Επομένως ο Ηρώδης του χριστουγεννιάτικου δράματος από τις Κυκλάδες μπορεί να παριστάνεται είτε από ενήλικα είτε από μαθητή. Σχετικά με τη συνήθεια της εκφώνησης του προλόγου και επιλόγου από το συγγραφέα παρατηρείται, ότι είναι συνήθεια του Βεστάρχη αλλά όχι του άγνωστου ποιητή της «Τραγέδιας της Αγίου Δημητρίου», όπου πρόλογοι και επίλογοι εκφωνούνται από μαθητές. Υπάρχουν και ορισμένα άλλα στοιχεία, τα οποία μπορούν να θεωρηθούν ενδεικτικά: στους «Τρεις παίδες εν καμίνω» του Κονταράτου ο Κήρυξ, που εκφωνεί τον επίλογο, αναφέρει στο στίχο Δ 1059, μιλώντας προς το κοινό, και «ιερείς ωσάν και οι παπάδες»· ο Βεστάρχης αναφέρει, στο κωμικό ιντερμέδιο στο τέλος των «επτά παίδων Μακκαβαίων» σαφώς το σχολείο των μαθητών (Γ 1597εξ.) και στο έργο του Κονταράτου, στον αναφερόμενο επίλογο, υπάρχει και η ένδειξη πως οι «άρχοντες» ανάμεσα στους θεατές έχουν χρηματοδοτήσει την παράσταση (Δ 1109).

Συμπερασματικά μπορεί να γίνει η διαπίστωση, πως τα δεδομένα της παράστασης της Νάξου του 1723 ως προς τους ηθοποιούς δεν μπορούν να γενικευθούν απροβλημάτιστα σε όλες τις τεκμηριωμένες θρησκευτικές παραστάσεις του αιγαιοπελαγίτικου χώρου, όπου υπερτερούν οι ενδείξεις και τα τεκμήρια της συμμετοχής των μαθητών στις παραστάσεις. Μολοντούτο μας ανοίγει μια δυνητική διάσταση ερμηνείας σε εκείνες τις περιπτώσεις, όπου δεν υπάρχουν ενδείξεις και τεκμήρια για τους ερασιτέχνες ηθοποιούς, ότι ενδεχομένως συμμετείχαν στις παραστάσεις και πατέρες δάσκαλοι της σχολής, ιερείς ή και διακεκριμένα μέλη της καθολικής κοινότητας των νησιών. Αν μπορεί να εφαρμοστεί αυτό το σχήμα και στην περίπτωση των δραματικών έργων Χίων ορθοδόξων ιερέων σχετικά με τη συμμετοχή παραγόντων της ορθόδοξης κοινότητας, παραμένει ζήτημα ανοι-

69. Π.Φ. ΑΡΓΕΝΤΗ/ΣΤ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, *Η Χίος παρά τοις γεωγράφοις και περιηγηταίς από του 8ου μέχρι του 20ού αιώνος*, τόμ. 3, εν Αθήναις 1946, σ. 1466 (ελληνική μετάφραση στον ΡΟΥΣΣΟ-ΜΗΛΙΔΩΝΗ, *Φραγκισκανοί-Καπουκίνοι*, ό.π., σσ. 394 εξ.).

χτό· τα ίδια τα έργα δεν παρέχουν ενδεικτικά στοιχεία, τα οποία, όπως είδαμε, είναι άλλωστε σχετικά. Τίποτε δεν αποκλείει την ενσάρκωση μεγάλου κεντρικού ρόλου, ακόμα και ενός γέροντα, από παιδιά του θρησκευτικού σχολείου. Έτσι ενισχύεται η διάγνωση, πως ο κεντρικός ιστός της δημιουργίας του δραματικού έργου και της οργάνωσης της θεατρικής παράστασης είναι το τάγμα των Ιησουιτών (και των Καπουκίνων, δευτερόντως) και τα σχολικά του ιδρύματα, βασική η συμμετοχή (αν όχι αποκλειστική) των μαθητών των σχολών αυτών στην εκτέλεση της παράστασης, ακόμα και σε εκείνες τις περιπτώσεις, όπου αυτό δεν είναι και τόσο φανερό, όπως στην περίπτωση της Νάξου το 1723. Αυτή η γενικότερη διαπίστωση μας επιτρέπει να υποθέσουμε για την περίπτωση της Νάξου, πως και οι μεσαίοι ρόλοι των μεσήλικων ηθοποιών αναλαμβάνονται από τέως μαθητές και αποφοίτους της ιησουιτικής σχολής, πράγμα εντελώς φυσιολογικό για το καθολικό αρχοντολόγιο στο Μπούργο της Νάξου· η ίδια σκέψη μας επιτρέπει και την υπόθεση της ενδεχόμενης συσχέτισης των ιερέων ανάμεσα στους ηθοποιούς της παράστασης με το τάγμα των Ιησουιτών, τουλάχιστον στην περίπτωση των υποκριτών των κεντρικών ρόλων του έργου. Από την άλλη η περίπτωση της Νάξου (1723) μας φανερώνει την κοινωνική ακτινοβολία των εκδηλώσεων αυτών, που ξεπέρασαν τα στενά όρια της σχολικής διδασκαλίας και των παραστάσεων μπροστά στους γονείς και τους δασκάλους και συνέδεαν τη σχολή με την «καλή» κοινωνία, τις αρχές του τόπου και με το παρελθόν των εκπροσώπων της· δείχνει δηλαδή υψηλό βαθμό κοινωνικής ένταξης και ιστορικής παράδοσης με το βάθος μερικών γενεών. Μερικές από τις παραστάσεις αυτές αποτελούσαν εξαιρετικά κοινωνικά γεγονότα, τα οποία οι ίδιοι οι συντελεστές αισθάνονταν την ανάγκη να τα απαθανατίσουν με κάθε λεπτομέρεια σε χειρόγραφα ή σε σχετικές εκθέσεις.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΓΓΡΑΦΩΝ

Το παράρτημα που ακολουθεί, περιλαμβάνει ένα μικρό δείγμα των νοταριακών πράξεων στις οποίες μνημονεύονται οι ερασιτέχνες ηθοποιοί της Τραγέδιας του Αγίου Δημητρίου, άλλοτε ως μάρτυρες σε υποθέσεις τρίτων και άλλοτε ως διαχειριστές δικών τους υποθέσεων.

Βασικό κριτήριο για την επιλογή των συγκεκριμένων εγγράφων αποτέλεσε η άμεση κατάδειξη μέσα από αυτά, στοιχείων σχετικών για τον προσδιορισμό βιογραφικών στοιχείων ορισμένων από τους συντελεστές της παράστασης του 1723.

Κατά τη μεταγραφή των εγγράφων διατηρήθηκε η ορθογραφία του γραφέα, ενώ οι παρεμβάσεις στο κείμενο περιορίστηκαν α) στην αποκατάσταση της στίξης και του τονισμού, στις λίγες περιπτώσεις όπου ήταν εσφαλμένος β) στην κεφαλαιογράφηση των ονομάτων προσώπων και τόπων και γ) στην ανάλυση των βραχυγραφιών.

Επιπλέον, για τη διευκρίνηση ορισμένων σημείων του κειμένου κρίθηκε απαραίτητη η χρήση των παρακάτω συμβόλων, στις εξής περιπτώσεις:

– Οι < >: προσθήκες γραμμάτων ή λέξεων που είχαν εσφαλμένα παραλειφθή από παραδρομή του γραφέα.

– Οι [ ]: συμπληρώσεις σε σημεία όπου το χαρτί του εγγράφου είχε υποστεί φθορά.

– {{ }}: γράμματα ή λέξεις που κρίθηκαν οβελιστέα.

– Οι … όπου δεν ήταν εφικτή η ανάγνωση ισάριθμων γραμμάτων.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

ΜΛΟΤΕΓ: Δημητράκος, Δ., *Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήνα, εκδ. Δομή, τ. 1-15

Κριαράς: Κριαράς, Εμ., *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας, 1100-1669*, τ. 1-10, Θεσσαλονίκη, 1968-1988

ΙΑΤΝΕ: Ακαδημία Αθηνών, *Ιστορικόν Λεξικόν της Νέας Ελληνικής*, Αθήνα, τυπ. της Εστίας

ΝΔΕ: Κατσουρός, Αντ. Φλ., *Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 17ου αιώνος*, (ανάτ. εκ της *ΕΕΚΜ*, τ.Ζ', 1968), Αθήνα, τυπ. Κ. Γ. Κυπραίου, σσ. 24-337

ΧΠΙΛ: Χάρης Πάτσης, *Ιταλοελληνικό Λεξικό*, Αθήνα, 1966

Du Cange: Du Cange, C., *Glossarium ad scriptores mediae infimae Graecitatis*, in duo (tomus primus A-Π, tomus secundus P-Z), Lugduni, apud Anissonios, Joan. Posuer & Cland. Rigaud, M.DC. LXXXVIII

ΤΙΕΛ: *Τέλειο Ιταλοελληνικό Λεξικό*, εκδ. Διαγόρας, Αθήνα, χ.χ., επιμ. σύντ. Κώστας Τριανταφύλλου

Πανλεξικόν: *Πανλεξικόν, Μέγα Σύγχρονον Λεξικόν Άπασης της Ελληνικής Γλώσσης*, εκδ. Γ. Θ. Μουργκέλη, επιμ. Στέφ. Πετρόπουλος, τ. 1-6

ΛΕΤ: Δημητριάδης Μενέλαος, *Λεξικό Ελληνοτουρκικό*, εκδ. Κακουλίδη, 1989

ΜΕΕ: *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, εκδ. Φοίνιξ, Αθήνα*

ΕΓΓΡΑΦΟ 1
Εθνική Βιβλιοθήκη, κώδικας Ξ, έγγραφο 138

Δανεισμός 1720, Ιανουαρίου 20

Ο Φραντζέσκος Ντερεμόν δανείζεται χρήματα από τον αδελφό του Χρουσή. Θέλει να ταξιδέψει στα «μέρι της χριστιανοσίνις», επειδή στη Νάξο « δεν μπορι να δι καμιάν προκοπιν».

Εις όνομα καί δοξα Θεού. 1720, Γενουαρίου 20 S.N. Ναξία

Προσοπικός ενεφανιστι εμπροστεν εμου, νοταριου, καί ειστους εδο φερμένους παρακαλετους καί αξιόπιστους μαρτιρους, ο αφέντις Φρατζεσκος Ντερεϊμον (1), ιγιος του ποτε αφέντι καβαλιέρου (2), λεγοντας πος θενα μισεψι καί να ταξιδεψι δια τα μέρι τής χριστιανοσίνις, επιδι καί εδο δεν μπορι νά δί καμιάν προκοπίν. Καί έχοντας χρία παιρισίν δια μερικα γροσα διά να καμι ρουχα καί δια το ταξιδίντου, ειστουτο επαρακαλεσεν τον αφέντι Χρούσι Ντερεμον (3), τών αδελφοντου, να τού δοσι γροσα τριάντα, η(umer)ο γρ(όσια) 30, τα οπία οσαν καλός καί σπλαχνικός αδελ<φ>ος τού τα ενχιριδοσεν καί του τα μετρισεν εμπροστεν εμου καί τόν κατοθεν γεγραμένον καί τα ελαβεν ολα καλα καί γερα καί απομενι καθάριος χριοφελέτις πρός τόν ανολεγόμενόντου αδελφον τον Χρουσι, ξεκαθαριζοντας ότι άν ιθελεν του χαρίσι ο Κίριος ο Θεος τζί ζογίν νά γιρίσι καί νά έλθι εδο στζιν Άξια, νά του τα στρεφι (4) ευκαριστιμένα με το διαφοροντος (5). Ειδε (6) καί ειθελεν αποθανι ει πουρι (7) καί δεν ειθελεν έρθι στζίν πατρίδαν του, τού δόνι όλι τζί κληρονομιά καί μερδικον όπου του αγγίζι (8) απο ολο το πράμα τού Αγίου Γεωργίου (9) στον

Άγιον Ελευτέριον (10) στον Καλόξιλον (11). Ομίος του δίνι καί το μερδικο οπου του αγγίζι απο τό πραμα (12) ολο οπού επιρασιν απο τζί κιριάν Κατζιανα (13) τζί αδελφίντος, νά τα βαστα να τα καρποτρόγι ο αφέντις ο αδελφοστου ο Χρουσίς έος ποταi λιπι απο το νισι μας, καί απο κανεναν νά μίν έχι καμιάν πιραξιν επιδί καί νά είναι κίριος νικοκιρις στά ανολεγομενα πραματα. Καί ερχόμενος εδο ο ανοθεν αφέντις Φραντζεσκος νά του δινι τα γροσαν του καί νά λαβενι το πραμα ολο εκινο οπου του αγγιζι καί κρατί ο αδελφοστου ο Χρουσίς, δίχος καμιάν λογίς εναντίον (14) ει λόγο{{ν}} κρίσεος. Καί ανίθεν αποθάνι καί νά μίν έλθι πλέον εδό, ολο το πραμα τό μερδικοντου νά νε και να γρικατε τού αφέντι του Χρουσι του αδελφούντου, νά το κάμνι οσ θέλι και βουλετε, οσαν πραμα καλα δοσμένον και αφισμένοντου απο τών αδελφον του τόν Φραντζεσκο. Ουτο τα μέριν ετέριασαν και θελουν νανε βεβαιο και αχαλαστο, εις κοντανα (15) του κατακερου αφεντιάς καδι (16) και μπέγι (17) γροσα δεκαπεντε, ο αλιγογισας (18) να τα ζιμιόνετε. Και ταλο το παρον (διόρθ. παραν) να με<νει> αχαλαστο εις τούς εόνας τον άπανταν. Οθεν εις πιστοσι τού παροντος ειπογραφουν ει κατοθεν εις ασφαλια.

Φραντζεσκ(ος) Ντερεμον στεργοι και βεβαιονι το παρον ειδιχερος
εμου νοταριου μιν εχοντας γραματα
Μανολης Αναπλιότης μαρτηρο τανοθε
Χρουσίς Κορονέλλος μαρτιρό έος ανοθέν
Στέφανος Τουμπιν(ος) νοτάριος φανερος Αξιας γεγραφα

ΣΧΟΛΙΑ

(1) *Φραντζέσκος Ντερεϊμόν*: γιος του Ιωάννη Φραγκίσκου De Raimond και της Κατερίνας Κορονέλλου του Χρουσή, ηθοποιός της παράστασης της «Τραγέδιας του Αγίου Δημητρίου», βλ. σσ. 18-19
(2) *καβαλιέρος*, ο: (βενετ. cavalier)
(3) *Χρουσίς Ντερεμόν*: ηθοποιός της παράστασης της Τραγέδιας, βλ. σσ. 16-17
(4) *στρέφω*: επιστρέφω κάτι, το δίνω πίσω (ΜΛΟΤΕΓ, τ. 13, 6727)
(5) *διάφορον*, το: ο τόκος (Κριαράς, τ. 5, σ. 104)
(6) *ειδέ*: έτσι και / σε περίπτωση που / άν (Κριαράς, τ. 5, σ. 308)
(7) *πούρι*: (ιταλ. pure) αν όμως, εν τούτοις (*Πανλεξικόν*, τ. 5, σ. 3723)
(8) *αγγίζει* (και *αγγίζει*) : αναλογεί, ανήκει, συνήθως επί κληρονομικών (ΙΛΤΝΕ, τ. Α', σ. 80)
(9) *Άγιος Γεόργιος*: (Άγιος Γεώργιος) περιοχή στη νότια πλευρά της Νάξου
(10) *Άγιος Ελευθέριος*: μοναστήρι κοντά στο Σαγκρί
(11) *Καλόξιλος*: (Καλόξυλος) χωριό κοντά στο Χαλκί (ΝΔΕ, σ. 314)
(12) *πράμα*: κτήμα (ΝΔΕ, σ. 298)
(13) *Κατζιάνα Ντερεμόν*: βλ. σ. 17
(14) *εναντίον*: αντίθετα με κάποιον ή κάτι, εναντιότητα (Κριαράς, τ. 6, σ. 38)
(15) *κοντάνα*: (ιταλ. condanna) ποινή, πρόστιμο (ΝΔΕ, σ. 289)
(16) *καδις*, ο: (τουρκ. kadi) κριτής, δικαστής (Κριαράς, τ. 7, σ. 193)
(17) *μπέγις*, ο: μπέης, τουρκικός τίτλος που δινόταν σε ανώτερους πολιτικούς και στρατιωτικούς υπαλλήλους (ΜΛΟΤΕΓ, τ. 9, σ. 4782)
(18) *αλιγογίσας*, ο: πιθανώς αλληλογήσας, από το ρήμα αλληλογώ: παραβαίνω, αθετώ τις συμφωνίες (ΝΔΕ, σ. 279)

ΕΓΓΡΑΦΟ 2
Εθνική Βιβλιοθήκη, κώδικας Ξ, έγγραφο 143

Συμφωνία 1720, Ιουλίου 14
Τα αδέλφια Χρουσής, Ερρίκος, [], Φραντζέσκος, Θεοκτίστη και Νικολέτα Ντερεμόν αποδέχονται τη δωρεά που είχε κάνει η μητέρα τους Κατερίνα στον αδελφό τους Κάρλο. Από την πλευρά του ο Κάρλος τους χαρίζει το χωράφι λεγόμενον «του αγίου Γεωργίου τοποθεμένον στον Καλόξιλον».

Εις ονομα και δοξα Θεου, 1720, Ιουλίου 14 S.N. Ναξια
Τρέχοντας διαφοραίς αναμεσον <σ>τα εδό ονοματησμένα αδέλφυα, από το ένα μέρος ο αφ(έντης) Χρουσης Ντερεμόν (διόρθ. Τνερεμον), Ενρήκος Τερεμον (1),.νορ.ς (δυσαν. λέξη) και Φραντζεσκος, Θεοχτηστη, Νικολετα Τερεμουδες, από τό έτερο μέρος ο εκλαμπρότατος αφ(εντης) κονσολος Καρλος Ντερεμον (2), λέγοντας ο ανοθεν αφ(εντης) Χρουσής με τά ληπά αδέλφυα πός να επρετεντέρουν (3) μερδικόν από το πατρηκό (4) και μητρηκόν (5) πράγμαν, οπού η ποτέντος μητέρα η κυρία Κατερήνα επουρκοδότησεν και από τήν ζοίντης εχάρησεν του αδελφούντος, του α(φέντη) Καρλου και να το έχει στο ζαπτιντου (6) οσαν καλα χαρησμέναντου και επουρκοδοτησμέναντου. Όθεν, γνορίζοντας τανολεγόμενα αδέλφυα αφ(έντης) Χρουσίς με τα λιπά αδέλφυα πός δέν έχουν κανένα δίκεο να πιράξουν τόν ανολεγόμενόντος αδελφό καί νά τόν ζιμιόσουν, επιδί και τα γράματα ολλα όπου του έχει καμομένα εί μιτέραντος, καί νά τά έχει είς στο ζαπτιντου νά είναι δικεα καί νόμμα, έπεσαν με πολές παρακάλεσες προς αυτόν να πραξουν το παρόν σούλφο (7) καί καβούλι (8), διά να μην είναι στο αναμεταξήντος ποτέ τόρα καί πάντα καί είς κάθεν κερόν καί κρυτίριον καμιάς λογίς πίραξην καί ζημίαν στά όσαν του εχαρίσεν καί είς στο ζάπτηντου έδοσεν ή ποτέντός μητέρα. Καί ενδιναμόνουν εις όλαντός τά μέρι καί περήστασες τά γραματα όπου έκαμεν εί μιτεράντος πρός στον άνοθέντος αφ(έντη) αδελφόν, τά οπία είναι το πουρκοσιφονόντου καί χοτζετι (9) οπου του έκαμεν εί μητέραντος κυρία Κατερίνα, τά οπία θέλουν να είναι σταθερα και αχαλαστα εις τούς εοναν τόν άπαντα καί είς πάσαν δικεοσήνι νά έχουν το κύροστος δίχος να εμπορούν κανένα <από> τά <α>δέλφια νά φθήρουν (10) ούτε νά μετασαλέψουν είς τά όσαν περιέχουν ός άνοθεν διαλαβαίνουν. Είς τούτο βλέποντας ο άνοθεν αφ(έντης) Κάρλος, ο αδέλφοστος, τήν αγάπιν καί δίκεαν γνόρισιν όπου εφίναν δικεας τά <α>νολεγόμενάντου αδέλφια Χρουσίς με τα επίλιπα, έστρεξε (11) θελιματηκός καί χαρίζι τον αδελφίοντού τόν έξιν το χοράφι λεγομένον του Αγίου Γεωργίου, τοποθεμένον στον Καλόξιλον, με δεντρη, σπίτη καί περιβόλι δεντρολογιμένον με πασα λογις δεντρί ός {{ς}}καθος του το ηχαν πουρκοδοτισμενον εί γονείτου, να το εχουν να το εξουσιάζουν καί ος θελουν να το πραξουν οσάν πράγμα εδικόντος καί χαρισμένοντός, απο τον ανοθεντος αδερφό καί με πασαντου δικέομα. Εξεχος (12) το γενιμα (13) το εφετηνο όπου γρικατε να είναι του αφ(έντη) Καρλάκι καί τρογοντας το γενιμα ν<α> απομένι είστήν εξουσίαντος το πράγμα, ος καθός ευθύς ευβρίσκετε με πασαντου δικέομα, ανγγαλα (14) καί νά μήν τος εγγίζει (διόρθ. ενκγίστζιν), τόσον επιδί κατα το χρέος οπου επλέροσεν τής μιτέραστος να μίν είτον κρατιμένος (15) είς περισότερον, αλλά ός καλλός αδελφός έπραξεν ειστους λόγουν τος. Έτζη έστρεξαν όλα ταδέλφιαν καί έλαβαν καί εφχαρίστισαν είς ότη εδό με τό παρον σουλφί καί καβούλιν επραξαν ο αδερφόστος προς του λο{{υ}}γουντος, τάζοντας και ….αρόντας ο αφ(έντης)

Χρουσίς, Ενρίκος με τα επιλιπαντος αδέλφια ότη από τήν σίμερον καί είστους εόνας, αυτί καί εί κλιρονόμιντος να βαστάξουν και να κρατούν το παρόν σουλφύ και καβούλι στέρεον, βέβαιον και ... .είς κάθε κερόν καί κριτίριον ος σουλφύ και καβουλι θελιματικόντος. Έπραξαν λεγοντας ακόμι ότη όπιο από ταδέλφια ος <η>θελεν γιρεψυ να πιράξιν εί νά ζμιόσι τον άνοθέντος αδελφόν εναντίον είστο παρόν σουλφί και καβουλί να ειναι απο το μερδικόντου, καί νά πλερόνι δίχος καμίας λογίς εναντιότιτα τα κατα κερού αφεντίας (16) ρεάλια (17) διακόσια και πάλε τό παρόν νά γρικάτε (18) οσάν ολα τα ..... είς ...σουλφία όπου είς καθεν κ(ε)ρον έγιναν και πράχτισαν εί θελουν πραχτή, ειποσχόμενος καί ο ανολεγόμενος αδελφός νά τό κρατί καί αυτός το παρόν ός τα λεγόμενάντου αδέλφυα εονίος και κλιρονομικός. Ούτος έλαβεν τέλος το παρον και το ενδιναμόνουσιν με τίν ειδίαντος ειπογραφύ καί παρακαλετί καί αξιόπιστι μάρτηρες είς ασφαλία, καί τα εξίς.

ΣΧΟΛΙΑ

(1) *Ενρήκος Τερεμόν*: ηθοποιός της παράστασης της Τραγέδιας του Αγίου Δημητρίου, βλ.. σσ. 17-18

(2) *Κάρλος Δερεμόν*: κόνσολος της περίφημης Βασιλείας της Φράντζας και το 1723, όταν πραγματοποιείται η παράσταση της Τραγέδιας. Είναι παντρεμένος με την Βιολαντή, αδελφή του Γιάκουμου Σουμμαρίπα του Γερμανού ενός ακόμα συντελεστή της παράστασης.

(3) *πρετεντέρω*: (ιταλ. pretendere) αξιώ, ζητώ, επιδιώκω (ΧΠΙΛ, σ. 444)

(4) *πατρικό*: η κληρονομιά από τον πατέρα, η κληρονομούμενη περιουσία του πατέρα (ΜΛΟΤΕΓ, τ. 11, σ. 5591)

(5) *μητρικό*: το αναφερόμενο στη μητέρα, η ιδιοκτησία της μητέρας (ΜΛΟΤΕΓ, τ. 9, σ. 4679)

(6) *ζάπτι*, το: (από το τουρκ. ρ. zaptetmek: περιορίζω, περιστέλλω, ιδιοποιούμαι) ιδιοκτησία (ΛΕΤ, σ. 414)

(7) *σούλφο*, το (και σουλφί) : συμφωνία, συμβιβασμός (ΝΔΕ, σ. 301)

(8) *καβούλι*, το: (τουρκ. kavil) ο λόγος, ο όρος, η συμφωνία, η γνώμη (ΛΕΤ, σ. 286)

(9) *χοτζέτι*, το: (και χονγγέτι, χοκέτι, χονκέτι, χοντζέτι) πιστοποίηση της εγκυρότητας ενός τίτλου ιδιοκτησίας από τον καδή (ΝΔΕ σ. 304)

(10) *φθήρω*: χαλώ, αναιρώ (*Πανλεξικόν*, τ. 6, σ. 4874)

(11) *στέργω*: ανέχομαι, δέχομαι αδιαμαρτυρήτως, συγκατατίθεμαι (ΜΕΕ, τ. 22, σ. 353)

(12) *εξέχος*: κυρίως

(13) *γένμα*, το: το γέννημα, καρποί της γης, γεωργικά προϊόντα, σιτάρι, σοδειά (Κριαράς, τ. 4, σ. 254).

(14) *ανγκαλά*: αν και, καίτοι, ακόμα και αν (ΙΛΤΝΕ, τ. 1, σ. 131)

(15) *κρατιμένος*: κρατημένος, δεσμευμένος (ρ. κρατούμαι: δεσμεύομαι) (*Πανλεξικόν*, τ. 3, σ. 2381)

(16) *αφεντία*: αυθεντία, το κράτος, η κρατική εξουσία, οι εκπρόσωποι της κρατικής εξουσίας (ΝΔΕ, σ. 281)

(17) *ρεάλι*, το: νόμισμα που στα έγγραφα ισοδυναμεί με 120 άσπρα, ίσο με το γρόσι (ΝΔΕ, σ. 299)

(18) *γρικάτε*: γρικάται, από το ρήμα αγρικοίζω: εννοώ, αντιλαμβάνομαι (Κριαράς, τ. 1, σ. 69)

ΕΓΓΡΑΦΟ 3
Ιστορικό Αρχείο Νάξου, μικροταινία 4

Ανταλλαγή 1725, Ιουνίου 1
Ο Φραντζεσκάκης Σουμμαρίπας του Ματαίου παραχωρεί για δύο χρόνια στη θεία του Κατζιάνα τα σπίτια που είχε ανταλλάξει με το γιο της Φραντζισκάκη Σουμμαρίπα του Φιλίππου.

1725 Ιουνίου πρότη S. N.
Τήν σίμερον θελματικός δίνη ο αφέντης Φραντζεσκάκις Σουμμαρίπας Ματέου (1) τής θιάστου κυρίας Κατζιάνας τά σπίτια οπού έκαμεν αλαξιά (2) μέ τόν αρχοντοπουλόντης αφέντη Φρατζισκάκι Σουμμαρίπα Φιλίπου έμπροσθεν είς την κιρίαν μιτρόπολη, νά κάθετε διο χρόνους, δίχος νίκι. Μέ τούτο νά έχη άδια ο αφέντης Φραντζισκάκης {{νά}} νά φκιάνη τά σπίτιατου δίχος καμίας λογής εμπόδιο και είς βεβέοσιν γράφο{{ν}} κάτοθεν ειδιοχίροστε είς ασφάλιαν και τά εξής.
Φραντζέσκος Σουμμαρίπας Ματεού στέργω (2)
Τζαμπατής Κορονέλλος καντζελάριος Ναξίας γέγραφα

ΣΧΟΛΙΑ
(1) *Φραντζεσκάκις Σουμμαρίπας Ματέου*: γιος του Ματαίου Σουμμαρίπα και της Κατερίνας Σπανοπούλου, ηθοποιός της παράστασης της Τραγέδιας, βλ. σσ. 10-11
(2) *αλαξιά*, η: (αλλαξιά) ανταλλαγή (ΝΔΕ, σ. 279)

ΕΓΓΡΑΦΟ 4

ΜΙΕΤ Ιστορικό Αρχείο Νάξου, μικροταινία 3

Εξέταση λογαριασμού 1726, Αυγούστου 22
Ο προεστώς των πατέρων ανέθεσε στον Φραντζέσκο Σουμμαρίπα του Ματέου να υπολογίσει το ποσό που αναλογεί στους πατέρες από το γεμικλίκι του έτους 1726.

Στα 1726, δια τα ρ(εάλια) 1000, το γεμικλίκι (1) της παρόν χρονείας, αγγίζει τον αφέντω πατέρων κατά τήν σούμα (2) της μάνας (3) του Κάστρου (4) καί κατά τώ πράγματος ός φένετε στήν λεγωμένη μάνα:
στά εφτάμισι μερδικά τως αγγίζη ρ(εάλια) 9 (δυσαν. βραχυγραφημένη λέξη) 113
στά ενειά μερδικά τως αγγίζη ρ(εάλια) 14 (βραχυγραφημένη λέξη) 108

Ούτος με παρακάλεσεν ο αφ(έν)της προεστός καί ήδα καί εξέταξα επιμελός καί κατα θεόν στα άνοθε 1000 ριάλια πόσον τως αγγίζη τόσον στά εφτάμισι μερδικά, σάν καί εις τά ενιά μερδικά. Καί είναι έος άνοθεν φένετε σοστά{{ν}} καί με δίχως λάθος καί όποιος κατέχι σοστόν λογαριασμό ας ηδήν καί ας ξετάξη καί θέλη εύρι τήν καθαρά αλίθια. Καί διά εμπίστοσι γράφο τό παρόν ιδύω χιρός μου καί ηπογράφω καί κάτοθεν.

1726, Αυγούστου 22 S.N.

Φραντζέσκ(ος) Σουμμαρίπ(ας) Ματέου

ΣΧΟΛΙΑ

(1) *γεμικλίκι*, το: (γεμεκλήκι) φόρος που πλήρωναν επί Τουρκοκρατίας οι κάτοικοι των νησιών του Αιγαίου πελαγους στον Καπουδάν πασά, κατά τον 18ο αιώνα (*Πανλεξικόν*, τ. 1, σ. 803)

(2) *σούμα*, η: (σούμμα) άθροισμα, πρόσθεση, το ολικό ποσό (*Πανλεξικόν*, τ. 5, σ. 4108)

(3) *μάνα*, η: (μάννα) πρωτότυπο επίσημο έγγραφο (*Πανλεξικόν*, τ. 4, σ. 2699)

(4) *Κάστρο*: το Κάστρο της Χώρας της Νάξου (ΝΔΕ, σσ. 315-316)

ΕΓΓΡΑΦΟ 5

Εθνική Βιβλιοθήκη, Κώδικας Ξ, έγγραφο 162

Επιτροπικό 1728, Δεκεμβρίου 17

Ο κονσόλος Χρουσίς Ντερεμόν, και ο Νικόλαος Ριζάκης ορίζουν άλμπιτρους για να λύσουν μια διαφορά σχετικά με το άλογο του Νικόλα Ριζάκι που κάποιος σκότωσε.

Εν έτι Κυρίου 1728, Δικεμβρίου 17, S.N. Ναξία.

Τρέχοντας διαφοράν ανημέσαν τον εκλαμπρότατο αφ(έντη) Χρούσι Ντερεμόν, κονσόλο, και Νικόλα Ριζάκι, απάνω ειστο άλογον οπού του εσκότοσαν, δια τούτο δια να λίψουν από κάθε λογίς έξοδα, ταραχες και κρισολογίματα παρακαλούν,.. και αποκαταστέλνουν δια ερετί κριτε τους εδο ονοματισμενους αφ(έντες) άλμπιτρους (1).Το {το}}<καθ>ε μέρος βάζι, <ο> αφ(έντης) κονσόλος τον αφ(έντη) Τζαμπατάκι Μπαρότζι ποτέ Ιάκοβου καί ο Νικόλας βάζι τον αφ(έντη) Χρουσι Φραγγόπουλο, τον οπίον δίδουν πάσα άδια καί εξουσίαν να δουν και να εριφνίσουν τζη αυτζίντος διαφοράν και να αποφασίσουν όλλο εκίνο οπού εθέλουν γνορισι διά καθαράν δικεοσίνι και..τιτα, τζη οπία απόφασιν στέργο<ν>νται τα μέριν να τζ<η> βασταζουν.<Και> βεβαιγουν σταθεριν και ακάλαστι δια μαρτιρίαν τον κάτοθεν και τα εξης.

Λουκάς Όμιρος μαρτιρας στο παρό

Κοσταντίς Δραγομανάκις (2) γράφο δια όνομα του Νικόλα πος στέργι τά άνωθεν και μιν έχοντας γράματα έγραψα δια λόγουντου και μαρτιρό

Χρουσίς Ντερεμόν στέργο

Στέφανος Τουμπίνος <γέ>γραφα.

ΣΧΟΛΙΑ

(2) *Κοσταντίς Δραγομανάκης*: πιθανώς ένας από τους ηθοποιούς της παράστασης, βλ. σσ. 15-16

(1) *άλμπιτρος*: arbitro: μεσολαβητής, κριτής <arbitrare: κάνω διαιτησία, κρίνω/μεσολαβώ, διακανονίζω (ΧΠΙΛ: Χάρης Πάτσης, *ΙταλοελληνικόΛεξικό*, Αθήνα, 1966, σ. 41)

ΕΓΓΡΑΦΟ 6

ΜΙΕΤ Αρχείο Καθολικής Αρχιεπισκοπής Νάξου, Εμβ.-Συμβ.-Συμφ., Φάκ. Γ', έγγρ. 2Γ
Ανταλλαγή 1752 Ιουλίου 3

Η Μπενετίνα, χήρα του Γερμάνου Γρίσπου, παραχωρεί στο γιο της Τζάνε τα δικαιώματα του λιβαδιού της στα Χάντρινα, ενώ ο τελευταίος της δίνει το πατρικό του αμπέλι στην Πλάκα.

Του Κιριου Ημον. 1752, Δευτεροουλιού (1) 3 S.N.

Ενεφανισθην σμαιρον, κατεμπροσθαι καντζελαρηου μας και μαρτυρον, <ο> αφ(εντης) Τζαναις Γρισπος ποτε Γιορμανου (2), <ο> οποιος λεγι π(ως) επιδη εποφασιστην να πουλιση το μητρικοντου λιβαδι που εχι στα Χαντρηνα, πλισίο αφ(εντη) Αντρουλι Μπαζεου και κηνου δρομου δια χρει<α> εδικιαντου, και μαι το να καρποτροι τον εμισων του καρπον του αυτου λιβαδιου, η μιτεραντου αρχοντισα Μπενετηνα του εκαμαιν την χαρην και τον παρετα (3), μαι το να τισ δοση ο ιωστης αφ(εντης) ανο Τζαναις το αμπελι το πατρικοντου ηστην Πλακα (4) σμπλιο (5) σταις Αυλες να το χιερετε και να το καρποτρογι ολλο, εος φορου τελ(ους) ζοιστις, δια πηνομη (6) του εμισου καρπου του γεροντομιρηου (7) που ετρογιεν του ανολεγομενου λιβαδιου κατα το πουρκοσιμφονο που του εκαμαιν, και μαιτα τον θανατοντισ εδικοντου και τον αρχοντοπουλοντου, δηχ(ως) να εμποροι ολλοτελι και να εχι εξουσια ο αφεντης Τζαναις εισ αυτο ουτε στον κουντουβερναρι (8), ουτε να το παχτοσι (9) ουτε να το πουλισι οστε ζι η μιτεραντου. Και επιδι και δεν εμποροι κατα τον τεριασμοντους (10) να περνι τιπετισ απ<ο> τον καρποντου, να δηνι η μιτεραντου και καθε δοσιμο του αυτου αμπελιού, ηγου<ν> γιεμικλικι και δεκατια (11), και να ευγιενι και ι δετζμια (12) οσ ευγιενεν{{εν}} όνταστο εκαρποτρογιεν ο ιως, ξεδιαλινοντασ οτι αγγγαλα και το ομηο αμπελι να το ηχαιν ηποσχομαινο τισ αρχοντισασ του αφ(εντη) Τζανεσ δια αλην αφορμι, μολον ετουτο μαι θελμα τισ αυτισ αρχοντισαστου γινετε το παρον και το βεβεονι και το στεργι μαι τιν δινομιν τισ ηπογραφιστις. Ουτ(ως) τα μαιρι ανεπαμαινα και ευχαριστιμαινα μανα μαι πεδι ισ ολο το εδο γραμαινο, και το βεβεουν μαι τιν τιμαντ(ους) ηπογραφι και επι μαρτιρον δια να μινι στερεο και ανεμποδιστο ισ οτι περιεχι

Τζουανεσ Κρισπι στεργω και βεβαιώνο το παρο καθος διλι
Μαρουσα σηνβηα Τζανε Γρησπου στεργη και <βε>βεονη το παρο
διαχηρος εμου Μηχελη Σουμμαρηπα και μαρτηρω
Παντελέος Σουμμαρηπας καν(ονικος) (13) καντζελαρ(ιος) Αξηας
εγραψα

ΣΧΟΛΙΑ

(1) *Δευτεροούλιος*: Ιούλιος (Du Cange)

(2) *Τζάναις Γρίσπος του Γερμάνου*: γιος του Γερμανού Γρίσπου και της Μπενετίνας Γιράρδη, ηθοποιός της παράστασης, βλ. σσ. 13-14

(3) *τον παρετά*: τον αποδεσμεύει (ρ. παραιτώ)

(4) *Πλάκα*, η: μια από τις ευφορώτερες περιοχές του νησιού, κοντά στις Τρίποδες. Απαντάται και στην Κωμιακή. (Κατσουρός, Α. Φλ., «Τοπωνύμια της Νάξου», *Ναξιακό Αρχείο*, τεύχ. 9, Σεπτ. 1947, σσ. 110-120)

(5) *σίμπλιο*: πλησίον (ΝΔΕ, σ. 302)

(6) *πηνομή*, η: (πινομή, επινομή) το δικαίωμα νομής (ΝΔΕ, σ. 297)

(7) *γεροντομίρηο*, το: μέρος της πατρικής περιουσίας, κτήμα που οι γονείς κρατούσαν για τα γεράματά τους (Κριαράς, τ. Δ', σ. 266)
(8) *κουντουβερνάρις*, ο: (κουντουβερνάρης), ο αγρότης στον οποίο παραχωρείται ένα κτήμα προς καλλιέργεια, ο κολλήγας (ΝΔΕ, σ. 290)
(9) *παχτόνω*: πακτώνω
(10) *ταιριασμός*, ο: τεριασμός (ρ. τεργιάζω) συμφωνώ (Du Cange)
(11) *δεκατιά*, η: δωρεά, παραχώρηση του δεκάτου των εισοδημάτων/φόρος που συνίσταται από το 1/10 των εσόδων (Κριαράς, τ. Ε', σσ. 4-5)
(12) *δέτζιμα*, η: (decima) δεκάτη
(13) *κανονικός*, ο (λατιν. canonicus<κανονικός) ιερωμένος, κληρικός (Κριαράς, τ. 7, σ. 336)

ΕΓΓΡΑΦΟ 7

ΜΙΕΤ Αρχείο Καθολικής Αρχιεπισκοπής Νάξου, ΑΚΑΝ, Εμβ.-Συμβ.-Συμφ., Φάκ.Γ', έγγρ.18

Συμφωνία 1763 Σεπτεμβρίου 3

Συμφωνία της Μπενετίνας ποτέ Γερμάνου Γρίσπου με τη νύφη της Μαρούσα χήρα του Τζάννη Γρίσπου, σχετικά με το «αμπέλη της Πλάκας, σίμπλιο τόν Αβλόν (1).

Ενέτη 1763, Σε<π>τευρίου 3. Κ.Ν. Εν τη Ναξία.

Την σήμερο ενεφανίστησαν προσωπικός καί σιμπιβαστικός τά εδώ παρό ονοματισμένα μέρη, η αρχόντισα Μπενετίνα ποταί αφ(έν)τη Γερμάνου Γρίσπη με την αρχόντησα την νιμφηντης κυρία Μαρούσα, η οπίες λέση εδώ παρό εις {{σ}}εμέν τόν γράφωντα νοτάριο πός με καλίντος θέλιση καί γνομη θέση καί κάνουν τόν παρόν τεργιασμό καί καβούλη, ότη έχωντας η άνοθεν αρχοντησα Μπενετίνα εις τζην εξουσίαντης έως φόρου ζωήστης νά καρποτρόγη τό αμπέλη της Πλάκας σίμπλιο τόν Αβλόν, τόρα καί διά πάντα θέλη μέ καλήντης γνόμην καί τό αφήνι καί τό απαρετά (2) εις τά χεργια και κηριότητα τής άνοθεν (διόρθ. όνοθεν) αρχόντησας Μαρούσας μέ όλαντου τά δικεόματα. Και δίδεται τό αφτό αμπέλη μέ τέλος διά νά εύγη καί νά ξεπληροθή όλλο τό χρέος οπού έχη καμομένο ο ποταί αφ(έντης) Τζουάναις Γρίσπης. Καί διά αφτήν τζήν χάρη όπου πράξη τήν σήμερο η λεγόμενη αρχόντησα κύρια Μπενετηνα πρός τήν αρχοντισα τζήν νίφηντης κυρία Μαρούσα, καί ούτη μέ καλήντης γνόμη θέλη καί απαρατά καί αποξενώνεται από τζήν σημερο από τό περιβώλη τόν Καμπόνων, γής καί δέντρη. Καί της τό δήδη νά τό καρποτρόγη όλλο εώς φόρου ζωήστης, καί έπητα νά πηγένη εις αφτήν, καί υστούς κληρονόμουστης. Ακόμη λέγη καί θέλη η άνοθη αρχόντισα νά είναι βέβεο καί σταθερό, ότη έστωντας (3) καί νά έχουν γραματα καμομένα η λεγομένη αρχόντισα κυρία Μπενετηνα με τον αρχοντοπουλόντης Τζουανε Γρίσπη, όπίας λογής καί άν είνταν, τήν σήμερο παρό τά εδώ ηριθέντα μέρη, τά ανουλαρουν (4), δίχος νά έχουν πλέον καμία δινάμη. Τόσων εσημερον ησαν τά μέρη, βεβεονωντας τό παρό μέ τζήν ηπογραφίντος, καί ηπό παρακαλετόν καί αξιοπηστων μαρτηρον.

Μπενετήνα Γρίσπα γηνή μακαρίτη Γερμάνου Γρίσπου στέργο καί βεβεόνο τάνοθεν γράμα καί μιν έχοντας γράματα έγραψα δια λόγουντης ηπό{{ς}} χερός μου Τζόρτζης Σουμαρίπας καί μαρτηρό τάνοθεν

Μαρουσα ποτε Τζανε Γρίσπου στεργο και βεβεονο τανοθεν καί μινεχο<ν>τας γραματα επαρακαλεσεν εμου Γερμανος Σουμμαριπας καί μαρτιρω

Φιλίππος Δραγομανάκης καν(ονικος) καί καντζελ(αριος) γέγραψα

ΣΧΟΛΙΑ

(1) ξετελεύουν την παλιά συμφωνία της 3ης Ιουλίου 1752, αφού ο Τζάνες έχει πεθάνει.
(2) *απαρετώ* (παραιτώ) αφήνω, εγκαταλείπω κάτι (*Πανλεξικόν*, τ. 4, σ. 3432)
(3) *έστοντας*: επειδή (ΝΔΕ, σ. 285)
(4) *ανουλάρω*: (ιταλ. anullare) ακυρώνω, καταργώ (ΧΠΙΛ, σ. 35)